

1037699
2/2

ЛЕДИ И АКСЕЛААРЫ

Ҳабиб Темиров

ҚОРА ҚАСР
АСИРАСИ

2

ҲАБИБ ТЕМИРОВ

ҚОРА ҚАСР
АСИРАСИ
2

ИККИНЧИ КИТОБ

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2010

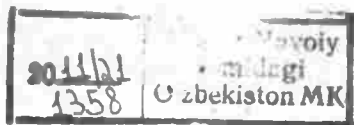
A rectangular library stamp is located in the bottom right corner of the page. It contains some faint, illegible text and a date, possibly '02'.

84(59)6 930 адаб.

“Қора қаср асираси 2” – ўқувчи томонидан кутилаётган китоб. Биринчи китобни мутолаа қилган китобхон беихтиёр асар қаҳрамонларининг қисмати ҳақида ўйлайди. Хаёлида тугилган фикрлар ва саволларга жавоб излайди. Субут, Афифа, Абди, Муқимхонов, Зоҳидийлар тақдири билан қизиқади.

Иккинчи китобни ўқиб эса кутилган ва кутилмаган воқеалар гирдобига тушадики, инсон тақдири, қисмати ҳақида нималарнидир англагандай, ҳис қилгандай бўлади...

10 34699
2/2

ISBN 978-9943-08-268-7

© «Қора қаср асираси 2». «Янги аср авлоди», 2010 йил

Субут Сокин шифохонадан чиқиб, қаёққа боришни билмай кўчада анча ўйланиб ўтирди. Хотинига, бинобарин эри бўлганлиги боис унга ҳам тегишли ҳисобланмиш «Қора қаср» мудҳиш бир вайронага айланган. Ажаб?! Шоҳона ҳаёт билан дарбадар гадолик ораси нақадар яқин. «Ишонмагин молиннга, бир кун қўлдан кетаро...» Бировнинг ўғрилиқ моли бировга буюрармиди? Буюрмади. Афифа ҳам-ми? У ҳам бировнинг «моли» эдими? Йўқ. У ҳақда Субут ёмон хаёлларга бора олмайди. Нима бўлганда ҳам... Куйиб кетган жасадларнинг иккинчиси чиндан ҳам Зоҳидийми? Ишониш қийин. Субутнинг кўнглида чуқур бир ички сезги, савқи табиий бор. «Қора қаср»даги ёнғин тасодифий эмас. Ундаги қазо, аниқроғи қатл ҳам... Бу ерда катта бир сир бор. Шу сирнинг тағига етиш керак. Бунинг учун Субут ҳаммасини бошқатдан бошлаши керак. Кучи стармикан? Етади!.. Ҳозир эса бир муддат дам олиб фикрларини йиғиб, мулоҳаза юритишга холи жой керак.

Кеча уни кўргани терговчи Арслон Ҳакимов келганди. Ёнида 40 ёшлардаги яна бир жиддий қиёфали одам.

– Бу киши хавфсизлик идорасидан майор Йўлчиев, – деди терговчи. – Биз сизни хурсанд қилгани келдик. Сизга нисбатан очилган жиноят иши тўхтатилди. Гиёҳвандлик моддасининг асл эгалари қўлга тушган. Жинорий гуруҳнинг бошқа аъзоларини аниқлаш мақсадида тергов олиб борилмоқда. Улар сизга қилган туҳматлари учун ҳам жавоб беришади.

– Раҳмат, – деди овози титраб Субут. Хўрлиги келганини яширишга тиришди. Чуқур тин олди.

– Майор Йўлчиевнинг сизга бир-икки саволи бор, агар қарши бўлмасангиз, – деди терговчи. – У киши мазкур воқеанинг сиз билан боғлиқ айрим жиҳатларига аниқлик киритиб олмоқчи.

– Марҳамат, – деди Субут.

Майор ундан Сайхондаги ўта қиммат дала-ҳовли қандай қилиб Аффаники бўлиб қолганлиги ҳақида сўради. Субут ҳовли аслида унинг холаси Шаҳина хонимга тегишли бўлганини айтди.

– Буни биламиз. Дарвоқе, Шаҳина хоним деб аталмиш ўша аёл жанжал-тўполон билан турли идораларга арз қилиб, Аффанинг жасади қолдиқларини олган ва қишлоғига олиб бориб, дафн эттирган. Хабарингиз бордир?

– Ҳа, келиб менга айтганди. Лекин розилик бермаганман. Дарвоқе, у «Ҳовли аслида меники эканлигини тасдиқлаб, ёзиб берсангиз», дея илтимос ҳам қилди. Бунисига рози бўлдим. Чиндан ҳам ҳовли уники эканлигини Аффанинг ўзи айтган. Биз шунчаки ижарачи эдик, холос. Гарчанд ўша ҳовлини сотиб олиш учун Шаҳина хонимнинг ҳам маблағи етишига... одам ишониши қийин.

– Хужжатларга биноан ўша дала-ҳовли илгари «Фуар» фирмасига тегишли бўлган. Сўнгра фирма томонидан сотилган. Олди-сотди шартномаларида Аффихоннинг исм-шарифи акс этган. Гўёки ҳаммаси қонуний. Бироқ ҳовлининг амалдаги асл қиймати ҳисоб-китоб қилиб кўрилганда... чиндан ҳам уни сотиб олишмаган. Шунчаки... хотинингизнинг номига ўтказишган. Айтинг-чи, Аффифа Зоҳидий билан илгари танишмиди? Шундан хабарингиз бўлганми?

– Йўқ. Эҳтимол... Шаҳина хоним таништирган бўлса ҳам... мен хабар топмагандирман...

– Майли, демак... Шаҳина хоним... Зоҳидий... Узр, сизга яна бир оғриқли савол бераман... Аффанинг бошқа... пулдор танишлари... бўлганми?

Савол чиндан ҳам Субутга малол келди.

– Билмадим... Йўқ, бўлмаган, – деди Субут гарчанд миясида «Муҳимхонов-чи?» деган фикр айланиб турган бўлса-да.

– Хўп, майли, раҳмат, – деди майор. – Менинг бошқа саволим йўқ.

– Менинг ҳам, – деди Арслон Ҳақимов. – Эртага шифохонадан чиқиб, бемалол уйга кетаверишингиз мумкин. Мана, паспортингиз.

– Менинг ҳам сизга бир саволим бор эди, – деди Субут. – Агар мумкин бўлса...

– Марҳамат, тортинманг.

– Ұша... жасадлар Афифа ва Зоҳидийга тегишли экани аниқми?

– Энди... биласизми, жасадлар куйиб кўмирга, кулга айланиб кетган... Экспертизанинг дастлабки хулосаларига кўра шундай, – деди Арслон Ҳакимов майорга бир қараб олиб. – ДНК таҳлили асосида идентификация қилинган...

– Майли... Раҳмат, сизга – деди Субут. – Лекин мен унга... ўзим ишонч ҳосил қилиш учун... журналист текшируви ўтказаман.

– Ихтиёрингиз, – деди Арслон. – Қонунан бунга... ҳақлисиз, албатта. Бироқ мен маслаҳат бермаган бўлардим. Сиз олдин соғлигингизни тикланг, ишга киригиз... Текширувни эса мана майор билан бизга қўйиб беринг.

– Ҳар ҳолда... баъзи нарсаларга аниқлик киритишим керак. Хотинимнинг... ўз ихтиёрига кўра Зоҳидий билан алоқа боғланганига... ишонмайман. Унинг шаънини оқлашим керак.

– Албатта, албатта, – деди майор Йўлчиев Арслонга қараб бош ирғар экан. – Сиз соғайиб, иш бошлаганингиздан сўнг биз билан хабарлашиб туринг. Билган, аниқлаган маълумотларингизни ўртоқлашинг. Ана шунда ҳақиқатнинг тагига етиш осон бўлади. Мана бизнинг телефонлар.

– Майли, – деди Субут маъюс жилмайиб...

Бугун уйқудан туриб, чой ичгач, ижарахонага нарсаларини жойлаштирар экан ўша телефон рақамлар ёзилган қоғозга кўзи тушди. «Ҳозирча унга эмас, Муқимхоновга қўнғироқ қилиш керак», деб ўйлади. Кўчага чиқиб, автомат телефондан унинг рақамини терди.

– Э-э, салом, салом, азиз дўстим, – деди Муқимхонов. – Сиз менинг самимий ҳамдардлингизни қабул қилинг. Лекин... энди фақат ўзингизни ўйланг, дўстим. У фожиани энди... буткул унутиш керак. У бир... бемаъни туш бўлиб қолсин. Увол-савоби... ўзи билан кетди.

– Тўғри, раҳмат... Мен ҳозир... бошқа масала бўйича қўнғироқ қилаяпман.

– Хўш, хўш?!

– Прокуратуранинг адолатли ва ҳалол терговчиси Арслон-жон мени оқлади. «Мутлоқ айбсиз экансиз, энди ёруғ юз билан ишга чиқинг», деб айтди. Қаерга ишга чиқишни билмай бошим қотиб ўтирибман.

– Э-э, ишми? Ишни ўйламанг-э! Иш топилади. Дарвоқе, сизни ишга жойлаган эдим-ку? Ұша... табиат газетаси қалай эди?

Бўлмайди-а? Сиз ҳуқуқшуносиз-ку. Шошманг-шошманг, «Оқловчи» деган янги бир газета очилган. Номини қаранг. Ваҳима. Адвокатларникими, дейсизми, йўқ, мустақил ҳуқуқшунослар уюшмаси таъсис этган. Бош муҳаррири ҳам тажрибали ҳуқуқшунослардан. Ўшанга айтайми? Хўпми? Ҳозироқ кўнгироқ қиламан. Сиз эртагаёқ бориб учрашинг.

* * *

Эртасига Субут Сокин «Оқловчи» газетасининг махсус муҳбири сифатида иш бошлади. Унинг муҳаррири Субутни аввалдан орқаворатдан биларкан. Субут ҳам уни танирди. Суд, адлия, адвокатлик соҳаларида ишлаган анчайин таниқли одам. Ҳали унча кекса эмас. Лекин анчайин эҳтиёткор.

– Эҳтиёткорлик кўрқоқлик эмас, – деди у Субутга йўл-йўриқ кўрсатиб, вазифаларини тушунтирар экан. – Чигал масалаларда шахсан мен билан маслаҳатлашсангиз, дар қолмайсиз. Маъқулми?

– Маъқул! – деди Субут. Лекин битта илтимос. Мен... маошсиз... яъни шартнома асосида ишласам. Яъни тайёрлаган, ёзган нарсаларимга ҳақ тўланса. Бошқа пайт эркинроқ бўлсам...

– Майли, – деди муҳаррир. – Бу бизга маъқул.

– Лекин мен сизнинг барча буйруқларингизни сўзсиз бажараман, – деди Субут.

Унинг ўзини бу қадар сомълик билан тутиши муҳаррирни тўлқинлантириб юборди.

– Сиз... анча бетобланиб, толиқиб қолгансиз. Шу боис таҳририят ишини йўлга қўйгунимизга қадар бир ой, бир ярим ой дам олсангиз ҳам бўлади. Буйруқни ёзиб, махсус муҳбир деган гувоҳнома берамиз, маъқулми?

– Маъқул, – деди Субут.

Ҳар ҳолда Субут ўзи бошлаётган чигал ва қалтис текширувда Муқимхонов муҳим ўрин эгаллаши, яъни кўп нарсани аниқлашга ёрдам бериши мумкинлигини билар, шу боис «У билан алоқани мустаҳкамлаш зарур», деб ҳисобларди.

– Ишга жойлашиб олдим. Раҳмат, сизга, – деди у ўша куниёқ кўнгироқ қилиб.

– Арзимаиди. Бирор муаммо бўлса кўнгироқ қилинг. Ҳар ҳолда биз бегона эмасмиз.

– Албатта, – деди Субут. – Дарвоқе, менга ҳозирча таътил беришди, бироз даволанишни давом эттиришим керак экан.

– Жуда яхши! Қанча керак бўлса, шунча даволанинг.
– Агар... Хорижда даволанишга тўғри келса... рухсатнома олишга...

– Ёрдам берамиз, гап йўқ, – деди Даврбек.

– Бўпти. Мен... кўнгироқ қиламан.

Субут Муқимхоновнинг шашти пастроқ эканини сезди. «Шу боис гапни калта қилмоқчи бўляпти», деб ўйлади. Акс ҳолда «Хорижда қачон кетмоқчисиз, қайси мамлакатга», деб сўрамасмиди?

Хорижда бориш фикри унда бугун туғилди. Ҳамонки, терговчида ёнғиннинг асл сабаби ҳақида тузукроқ бир маълумот йўқ экан, демак бу – жуда пухта уюштирилган ёнғин. Унинг сирини Зоҳидийга қарши курашаётган томон – унинг хориждаги собиқ устози билиши мумкин. Улар Зоҳидийни Субут ёрдамида матбуот орқали фoш этишнинг уддасидан чиқолмагач, ана шу қалтис ва ҳал қилувчи йўлни танлаган бўлишлари мумкин. Ҳар қалай калаванинг бир учи ўша ёқда. Субут қоғоз олиб, унга бир неча исмларни ёзди: Шаҳина хоним, Муқимхонов, унинг муҳожир қайнотаси ва...

«Яна ким? Яна кимлар?» деб ўйлади у. Бу одамлардан ташқари ана шу воқеага боғлиқ яна кимдир, кимлардир борлигини у ички бир сезги билан ҳис этарди. «Кимлар?»

Шу таҳлит унинг эсига терговчи Арслон Ҳақимовнинг сўроқ «суҳбат» орасида айтган бир гапи тушди.

– Дунё тор, деганлари тўғри экан, – деганди ўшанда Арслон Ҳақимов. – Тасодифми, қонуниятми, қарангки, хотинингиз Афи-фахон билан бизлар... асли бир туманда туғилган эканмиз. Қўшни қишлоқда. Кейинроқ биз шаҳарга кўчиб келганмиз-да, шунинг учун мен уни танимаганман. Лекин бир ошнам у ҳақда икки марта гапирганди.

– Нима деб гапирганди? – деб сўради қизиқиб Субут.

– Аввал... анча йил олдин – ўқиш йиллари бир гапирди: биз томондан Афифа исмли жудаям чиройли бир қиз ўқишга келган. Ўшани бир излаб топайлик, деганди чамаси, у қизни менга таништирмоқчи эди. Мен эътибор қилмадим. Кейинроқ 5-6 ой олдин кўришиб қолганимизда, Афифа эсингдами? деб сўради. Чунки кўрмаганман-да. Ўша қиз хор бўлибди, афсус, деганди. Демак, у таниган, кейин ҳам кўрган.

– Ким ўша танишингиз? – деб сўради Субут «Хор бўлибди», деган гап малол ботгани учун қуруқроқ, бепарвороқ оҳангда...

– А-а, бир дарвеш. Суратчи. Фотограф. Исми – Абди. Ғалати-роқ йигит. Яқинда шаҳардан кўчиб кетиб қолибди. Қаергалигини ҳеч ким билмайди. Илгари бир-икки марта Россияга бориб ишлаб келган. Эҳтимол, яна ўша томонларга кетгандир. Қишлоқда қари онаси бор эди. Бултур ўлди. Бир-икки қариндошлари қолган. Ўзи сўққабош. Ёлғиз. Сурат ишлаб журналларда чиқариб юрарди. Балким... Кунни ўтмай қолиб, пул ишлагани кетгандир.

Субут бирдан эслади: «Аҳа, бу ўша», Афифа қисқа муддат таҳририятда ишлаган кунларда Субут унинг столида фотоқозғога ишланган рангли бир ташрифномани кўриб, беихтиёр эътибор қилганди.

– Кимники бу телефон? – деб сўраганди Афифадан.

– Бир одамники, – деди Афифа. – Қишлоқдошим экан, мен илгари танимаганман. Шу атрофда суратчи бўлиб ишларкан. Тасодифан кўришиб қолдим кўчада.

– Тасодифан кўришган ҳар одамнинг телефонини олавераркан-да киши? – дея жаҳл қилганди Субут.

– Хоҳласангиз, ташлаб юборинг, – деди Афифа ташрифномани узатиб.

– Ҳали аниқлашимиз керак, айтган гапингиз ростми-ёлғонми, – деди Субут ташрифномани чўнтагига солиб. Афифа аразлади. Субут ўшанда ташрифномани қайга қўйганини эслолмади. Ташлаб юборганди, шекилли. Чунки кейин ўша воқеани хаёлидан чиқариб юборган, суратчи ҳақида ҳам умуман ўйламаган, эсламаган. Зеро, Афифа чиндан гўзал бўлгани боис унга турли эркакларнинг гап отиши, танишишга интилишига кўникиб қолган, эътибор қилмасди.

Арслон Ҳакимов билан бўлган суҳбатни ҳам хаёлидан чиқариб юборганди. «Нима бўпти, бир қишлоқдан бўлса, шаҳарда кўриб қолиб: «Шундай гўзал қиз хор бўлибди», деган бўлса... У ҳам... Муқимхоновга ўхшаган кишилардан бири эканми?» деганди...

Шу топда оқ қоғозга тикилиб ўтириб, фикри ўзгарди. Ички сезгими ёки Афифани яхши билган, унинг тақдири ҳақида куйиниб гапирган, ўша одамни, албатта, топиб, қўлини олиб қўйишга шунчаки инсоний бир эҳтиёж ҳис қилдимиз, ҳар қалай, астойдил қизиқсинди. Қоғозга унинг исмини ҳам ёзди: Абди.

Абди... Бу исми ёзишга яна бир сабаб – Субут эртага Афифанинг қишлоғига бориб, ота-онасидан кўнгил сўраб, ўша номаъ-

лум суяклар кўмилган «қабр»ни зиёрат қилиб, дуон фотиҳа қилиб қайтмоқчи. Бир йўла Абди ҳақида ҳам суриштиради...

Энди биз муҳтарам ўқувчи билан биргаликда лирик чекиниш қиламиз. Воқеаларимиз оқямидан анча орқага қайтиб, Субут астойдил қизиқиб қолган ана шу одам ҳаёти ҳақида бир мунча муфассал сўз юритамиз. Шу аснода у ҳақда Субут кейинроқ аниқлаган маълумотлар, Абдининг ўзи сўзлаган ёки кундалик дафтарида ёзган мулоҳазаларни кўздан кечириб, бу воқеага нечоғлик алоқадор эканлигини аниқлашга уриниб кўрамиз.

2

Абди ёлғиз фарзанд эди. Самад букри деган ёши ўтиброк қолган қоровул ва Гулшан исмли фаррош хотин бу қишлоққа қачон келиб қолгани кўпчиликнинг эсидан чиқиб кетган. Фақат бир нарса анча-мунча одамни ҳайратга солган ва мудом таажжублантириб келарди. Бу – шаҳар лаҳжасида сўзловчи гоят ёш ва сулув жувоннинг қари, устига-устак букри одамга теккани эди. Гулшан фаррошлик қилса-да, ёш-ялангларнинг тўйларида зимдан қилинган имо-ишораларини қаҳр билан қайтариб ташлагач, унга ҳеч ким гап отмайдиган бўлди. «Бу ўша пиёниста, букри чолга қаттиқ муҳаббат қўйган», деб заҳарханда қиладиган бўлишди. Самад букри эса қари, букри бўлгани етмагандек, пиёниста ва одамови ҳам эди. У деярли ҳеч кимга қўшилмас, тўймаъракаларга бирров кириб-чиқиб кетар, бунн «Постга бориш керак», деб изоҳлар, бекор кунлари эса тўйиб-тўйиб ичар, ичгач уйида жанжал қилиб, гоҳ хотинини, гоҳ Абдивой исмли беозор йигитчани аямай урарди. Шунинг учунми у тенгқурларига унча ўхшамайдиган, ғалатиноқ бўлиб ўсди. Ҳамма болалар бедазорда тўп тепиб юрса, у молларга ўт юлар, тандирга гўзапоя йиғар, тапли ёпар, иш билан банд бўларди. Кўп ишласа ҳам кучли, гавдали эди. Бошида у анча ўйинқароқ бўлган, аммо отасидан икки марта қаттиқ калтак еганидан кейин, гўё онасидан қайта туғилди. Фақат буюрилган ишни қиладиган, онасининг чизган чизигидан чиқмайдиган бўлиб қолди. Оиаси бундан бошида суюнди: «Вой, одобли бўлиб қолган боламдан ўзим айланай», деб эркалатди. Абдивой эса бунақа эркалатишлардан завқ ҳис этмас эди. «Яна нима иш қилай, эна?», деб буйруқ кутиб турар эди. Эна шўрлик ўжар ва меҳнатсевар ўғлига иш буюриб чарчаб кетар:

«Ҳой, сен ҳам мундай болага ўхшаб кўчага чиқиб ўйнаб келсанг-чи», дея жаврар, Абдивой бўлса, кўзини лўқ этиб: «Кўчада нима қиламан, эна?», дер ва дарвоза томонга қўрқа-писа кўз ташлаб қўяр, бу эса «Отам келмаяптими, бекор ўтирганимни кўрма-яптими?», деган хавотир эди. Чунки отаси бир сафар ёмон урган. Аямай, шафқатсизларча урган. Абди: «Отажон, раҳм қилинг, ўлдириб қўясиз-ку», дея чинқирганида ҳам қулоқ солмаган. Қўлидан шу қадар қаттиқ тортган ва улоқтириб юборганки, кейин билса қўли билагидан чиқиб кетган экан. Боши эса ўшанда деворга қаттиқ урилган. Шу боисданми у жаҳли тез чиқадиган, жаҳли чиққанда кўзига ҳеч нарса кўринмай, ёввойилашиб, ваҳшийлашиб кетадиган бўлиб қолди. Кўринишдан юввош, мулойим, бироқ жаҳли кўзиб кетса, ҳеч кимни аямайди. Буни билган тенгқурлари ундан ҳайқишиб, четроқ юришади. Бир-иккиси Абдидан ёмон калтак еган. Бир гал... Абди отаси Самад букрини ҳам урмоқчи бўлган. Зўрға ажратиб олишган. Онасини ҳақорат қилганди ўшанда отаси. Отаси ёмон одам эмас, ичувчи ва оғзи шалоқ бўлса ҳам. Бунга Абди мактабни битириб, ўқишга бормоқчи бўлганида яна бир марта ишонди. Абди бошида «Кўнмайди, юбормайди», деб қўрққанди. Ҳайтовур отаси хўмрайиб, ўйланди-ю, кутилмаганда: «Майли, борсанг бор, лекин сени пора бериб, ўқишга киритишга пулим йўқ», деди.

– Ўзимнинг кучим билан кирман, – деди Абди. – Кирилмасам, дарров орқага қайтаман.

– Қаерга кўнмоқчисан шаҳарда? – деб сўради Самад букри бир Абдига, бир хотини Гулшанга қараб. Гулшан нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, индамади.

– Арслон ўртоғимникига тушаман, – деди Абди. – Ўзи айтган: «Шаҳарга ўқишга борсанг, меникида турасан», деб.

Бу гапдан сўнг ота-она хотиржам бўлишди. Чунки Арслон асли шу ерлик Султон Ҳакимов деган ўқитувчининг ўғли эди. Улар бир неча йил бурун шаҳарга кўчиб кетишган. Абди Арслон билан болаликдан ўртоқ бўлиб, шаҳарга кетганларидан сўнг ҳам алоқасини узмаганди.

Ўша Арслоннинг синглиси Зарифа еттинчи синфдалигида Абдига хат ёзган. «Сиз акамнинг ўртоғисиз. Менга ёқасиз. Мен сиз билан севишишни истайман», қабилдаги содда бир мактуб. Абди унга жавоб ёзмади. Хоҳламадими ёки ботинолмади-ми?..

Шундай қилиб, Абдивой Самадов шаҳарга ўқишга жўнади. Йўлда, автобусда кетаётганда: «Арслонларнинг уйини қийналмай топармиканман?», деб ўйлади. Сўнгра Арслоннинг синглиси Зарифани эслади. Ширин жилмайиб қўйди. Сабаби... Аслида... Абди Зарифадан ҳам кичик, бешинчида ўқийдиган бошқа бир қизга ҳавас билан қараб юрар эди. У қиз жуда чиройли эди. «Бўйи етса... гўзалликда танҳо бўлади», деб ўйларди Абди. Сутга чайилгандек оппоқ эди ўша қизалоқ. Юввош ва тортинчоқ эди...

Зарифанинг мактуби Абдининг бошини айлантирди. Зарифа хатни жуда чиройли қилиб ёзган эди. Шундай бўлса ҳам Абди дабдурустдан унга ошиқ бўлгани йўқ. Катта бўлайлик-чи, кўрамиз-да, деб қўйган. Абди совуққон ва мулоҳазали бўлишга уриниб юрарди ўша кезлар. У қизиққонлигига «касаллик», деб қарар ва «Мен бу касалликдан қутулишим керак», деб ўйларди. Зарифа эса шўх эди. Шўхлиги ўзига ярашарди. Чунки шўхликни одоб билан қиларди. Хат ёзишга келсак, ўша пайтда кўп қизлар хат ёзарди. У ҳам ўшаларга эргашган-да. Ўзи қизиқ, қизлар еттинчи синфдан бирдан бўй етиб қолади. Кўплари ўшанда илк бора йиғитларга зимдан разм сола бошлайди...

Зарифа хатига жавоб олмагани учун анчагача маътул бўлиб юрди. Буни Абди сезган. Ўзи ҳам Зарифани зимдан кузатар, кўрмай қолган кучи бир азиз нарсасини йўқотгандек бетоқат бўлар, бироқ юраги ботиниб гап очолмасди унга.

Яна Зарифанинг ўзи дадиллик қилди. Кўчиб кетаётганларида Абдининг олдига келиб: «Хайр, Абди ака», деди. «Хайр!», деди Абди ҳаяжонланиб. «Йўлингиз тушса, шаҳарга боринг», деди Зарифа. «Худо хоҳласа, албатта, бораман», деди Абди.

Мана, боряпти. Шаҳарга етиб келгач, «1» рақамли автобусга ўтириб, темирйўл вокзалига борди. «Бекатдан 100 метр юрсанг – уйимиз», деганди Арслон. Тез топди. Улар энди кечки нонуштага ўтиришган экан. Абди шерик бўлди. Арслон суюнди. Ўртоғини қучоқлади. Арслон ҳуқуқшуносликка топширибди. У Абдини отасига кўрсатиб: «Бу ҳам ўқишга киришга келган», деди. Отаси: «Хўп яхши, қайсига кирмоқчисан?», деб сўради. Абди «Адабиётга кирсам...» деди. «Хўп, яхши омадингни берсин». Абди: «Институтда бирор танишингиз борми?», – деб сўради. «Танишим-ку бор-а, пул сўрайди-да». «Пулим йўқ эди». «Ундай бўлса, бахтингдан кўрасан-да, ҳамқишлоқ». Абди бироз маъюсланди. Лекин сездирмади. Нигоҳи кимнидир излади.

Зарифа кўринмасди. Арслондан сўрашга Абди тортинди. Арслон ўзи гап орасида айтиб қолди: «Хоразмга мусобақага кетган. Стол тенниси бўйича мамлакат чемпионатида қатнашяпти».

«Зўр-ку», деб ўйлади Абди. Зеро, ўзи ҳам спортни севар, унинг деярли ҳамма тури билан шуғулланган, нияти – ўқишга кирса, бирортасига жиддийроқ киришиб, катта мусобақаларга қатнашиш эди. Афсус...

Абди ўқишга киролмади.

Энди биз Абдининг ўқишга кира олмагани сабаби ҳақидаги изохимизни кейинги бобларга қолдириб, воқеамизнинг энг ижтимоий фаол иштирокчиларидан бири бўлиш муҳтарам Даврбек Муқимхонов ҳузурига қайтамиз. Ҳикоямиздаги бундай услуб, яъни бир воқеани ярмидан узиб, иккинчисини улаб кетаётганимиз сизга эриш туюлса, маъзур тутинг. Шундай қилсак, қизиқарлироқ бўлар, деб ўйладик.

Хуллас, энди эски танишимиз, ҳаммамиз учун анчайин қадрдон ва ҳурматли бўлиб қолган Муқимхонов жанобларининг обрўли идоралардан биридаги ёруғ, кенг, гиламлар тўшалиб, чиройли жиҳозланган сертелефон хизматхонасига йўл оламиз. Бу кабинет нақадар гўзал ва муҳташам бўлмасин, очиги, кейинги пайтлар Муқимхоновга торлик қилиб қолган. Негаки, катта бир идоранинг катта бир бўлими бошлиғига ўринбосар бўлса ҳамки, «зам»да! «Сам», яъни ўзинг бошлиқ бўлганга нима етсин?! Дарвоқе, Субут Сокин унга қўнғироқ қилган куни машқи пастроқлигини сезганини биламиз. Бинобарин «Нега?» деган савол туғилиши табиийдир.

3

Даврбек Муқимхоновнинг кейинги пайтлар иши унча ўнги-дан келмаётганди. Шу бонс ҳам кайфияти йўқ эди. Кеча прокуратурадан қўнғироқ қилишиб: «Айбга буюрмасангиз, бир келиб-кетинг. Баъзи нарсалар ҳақида бир неча савол берсак», дея таъбини тирриқ қилишди. Борди. Арслон Ҳакимов деган терговчи экан. Саволлари илмоқли. Зоҳидий ҳақида, собиқ қайнотаси, Шаҳина хоним...

«Ишқилиб Афифа ҳақида ҳам сўрамаса гўрғайди», деб ўйлади Даврбек.

Хайрият, сўрамади. «Сиз хавотир олманг, бу шунчаки суҳбат», деди Ҳакимов. Бироқ Даврбек хавотирланди. Зоҳидий ва Афифанинг фожиасини... Даврбекдан ҳам гумон қилишаяптими? Қандай жазм этишлари мумкин? Салкам вазир даражасидаги одамни сўроқ қилиб ўтиришганини қаранг. Бу терговчилар жа-а ҳаддидан ошиб кетишаяпти-да. Тошпўлат Аъламович ишлаб турганда-ку ботинолмасди-ю...

Тошпўлат акамнинг ишдан кетиб қолгани чатоқ бўлди-да. Афсус... Қандай дориломон кунлар эди-я. Тошпўлат ака ажойиб инсон эди... Синглиси Манзураҳон семиз ва хунук бўлса ҳам...

Айтганча, унинг қайинакаси Тош оға ҳам бир неча кун олдин ишдан кетди. Афсус...

Даврбек беихтиёр Тошпўлат Аъламовичнинг қабулига илк бор кирган кунини, ундан сўнг юз берган воқеаларни эслаб кетди.

Хув ўша... Муқимхонов Зоҳидий билан «савдо»ни пишитгач, иккинчи қаватдаги мўъжаз хизматхонасида ўйчан ўтирарди. Унинг кўнглида икки туйғу тўқнашиб, жанг қилмоқда. Бири – Зоҳидийга Афифанн нечоғлик «қиммат» нарҳда пуллагани ва бунинг эвазига қанақа «ғалаба»ни қўлга киритажаги туфайли қувонч, ширин энтикиш. Иккинчиси – ўзига ишонган, содда, кўнгилчан, муштипар бир аёлни, қолаверса, кўнглига яқин, суюкли кишисини номардларча, шафқатсизларча сотиб юборгани учун афсус ва пушаймон, ачиниш. Биринчи туйғу қаячалик оромбахш бўлса, иккинчиси шуичалик азобли. «Виждонингни сотдинг-а, номард», дея унга ўшқиради ички бир садо. Даврбек бўш келмайди: «Тараққиёт қурбонлик талаб этади. Битта қурбонлик билан ер юзида маъсума аёллар камайиб қолмайди. Кейин бунга асли ўзи қурбонлик, деб аташ ҳам нотўғри. Зоҳидийдек бадавлат, қудратли одамнинг паноҳи остида бўлиш бахт-ку».

У шуни ўйлаб кулди. Аянчли кулди. Сабаби шу топда ўзини ҳам худди Афифадек Зоҳидийнинг «паноҳи» остида, йўқ, аниқроғи оёқлари остида, деб ҳис қилди. Алам қилиб кетди. «Мен... шундай қудратли идорада ишласаму... яна ўша одамнинг пулига муҳтож бўлиб юрсам-а», дея ўкинди.

Худди шу ўй баробарида Даврбекнинг столи устидаги телефонлардан бири, аниқроғи, амчайин муҳими ва нозиги ҳисобланмиш – «вертушка» жиринглаб қолди. У шошиб, ҳаяжонланиб гўшакни олди.

– Муқимхонов эшитади, – деди аскарларга хос жарангдор ва аниқ овозда.

Сим ортидаги овоз унга «фалон жойга» тезда етиб келиши лозимлигини уқтирди.

– Хўп бўлади, ҳозироқ етиб бораман, – деди Даврбек ҳаяжон, кўрқув ва ҳадикли бир қувонч оғушида. Жаёлидан: «У ерга беҳуда-бекор чақиришмайди, бир гап бор...» деган фикр кечди. Ана шу фикр у чақирилган жойга етиб келиб, юқори қаватлардан бирининг «кремлча» алвон гилам-поёндоз тўшалган даҳлизидан юриб бораётган чоғида яна ҳам кучайди. Юраги ҳап-риқди. Ҳашаматли қабулхонага кириб, чиройли, юмшоқ ором-курсиди солланиб ўтирган бағоят гўзал котибанинг:

– Сизни кутишаяпти, кириңг, – деган ширин мулозаматини эшитгач, тамоман гангиб қолди. У гўё туш кўрмоқда эди...

Узун, кенг, ёруғ, серҳашам хонага кириб, соҳибининг сеҳрли овозини эшитгач, мияси тиниқлашиб, кўзлари чарақлаб очилди.

– Келиңг-келиңг, ваалайкум ассалом, қани ўтириңг! Яхши-яхши! Та-ак, Даврбек Муқимхонов! Жуда яхши...

Даврбек бу зоти киромини илгари фақат улкан машваратларда узоқдан кўрган. Лоақал бирор марта ҳам саломлашмаган. Сабаби бул муҳтарам инсон мавқеи нақадар улкан бўлсада, мудом четроқда камтаргина юрар, тепакал сиймосини ҳадеб кўз-кўз қилавермас, нукул ўзини панага тортарди. Аҳли идора эса унинг куч-қудрати ҳақида ривояту афсоналар сўзлашарди. Бу одамнинг исм-шарифи Тошпўлат Аъламович Турсунов эди.

Ана шу одам, яъни муҳташам хонанинг бароқ қошли, тақирбош соҳиби уни оталарча меҳрибонлик билан кутиб олди ва ҳатто елкасига қоқиб қўйди:

– Сизга анчадан бери назар ташлаб юрибмиз, – деди у. – Яхши кадр бўлиб етишаяпсиз. Тўғри, баъзи бир хатоларга ҳам йўл қўйдингиз... шахсий турмуш бобида. Бироқ уларни вақтида тuzатганингиз яхши бўлди. Ҳозир бўйдоқсиз-а?

– Худди шундай! – деди Даврбек «Хатоларингизни вақтида тuzатдингиз», деган гапдан илҳомланиб.

– Жуда яхши. Ҳақиқий сиёсат арбоби ана шундай жонбоз, фидокор инсон бўлиши зарур. Халқ, Ватан хизмати унинг учун ҳамма нарсадан юқори турмоғи шарт. Шахсий ҳаёт – иккинчи, учинчи ўринда бўлиши керак. Дарвоқе, собиқ қайнотангиздан

узоқлашгач... доиралари билан олди-берди қилиб... шаънингизга доғ туширганингиз йўқдир-а?

– Йўқ-йўқ! – деди Даврбек шошиб.

– Ҳалиги... Зоҳидий, деган бир корчалон билан муносабати бор, деб эшитдим-ку?

– Ҳа-а... Бир масала бўйича мурожаат этганди, иш юзасидан. Ўшанда танишганмиз. Лекин яқин ошначилигимиз йўқ.

– Мабодо... бўлган бўлсаям, узиш керак. Тушунарлими? У одамнинг сизга халақит беришини истамассиз, албатта. Тушунарлими?

– Тушунарли.

– Бошқа... халақит берадиган жиҳатлар йўқдир-а?!

– Йўқ-йўқ!

– Жуда соз. Ҳар ҳолда... Яна текшириб кўришади. Кўзга қаранг. Энди-и... мақсадга кўчсак. Сизни ниҳоятда масъулиятли бир лавозимга тавсия этмоқчимиз. Нима дейсиз?

– Агар... ишонч билдирсаларингиз... бутун куч-қувватимни сарфлаб, ишончингизни оқлашга ҳаракат қилардим.

– «Ҳаракат қилардим» эмас, ишончни сўзсиз оқлайман, дейиш керак. Тушунарлими? Дарвоқе, «Қаерга, қанақа лавозимга?» деб сўрамадингиз-ку. Аҳамияти йўғ-а? Номи лавозим бўлса, шопирли машинаси, секретаркаси бўлса басда-а? Ҳе-ҳе! Шунақами? Майли, ўнғайсизланманг. Ҳозир амалдор қавмининг шунақа янги бир тоифаси пайдо бўлди. Бугун санъатга, эртага саноатга, индин тиббиётга раҳбарлик қилаверади. Универсал! Сиз... У тоифадан эмассиз. Сиз яхши мутахассиссиз, масъул идораларда етарли тажриба орттирдигиз.

– Қилган яхшилигингизни бир умр унутмайман, акахон! Отам қилмаган яхшилиқни қилаяпсиз.

– Унақа деманг. Отангизнинг энг катта яхшилиги сизни бунёд этгани. Дарвоқе, «Устоз – отангдан улуғ», деган ибора нотўғри. «Устоз – отангдай улуғ» бўлиши керак. Тушунарлими? Энди сизга жавоб. Орамизда бўлган гапни ҳеч кимга, ҳатто, хотинингизга ҳам айтманг! Дарвоқе, сизда хотин йўқ-ку! Жудаям яхши! Боринг-бораверинг! Яхши ишласангиз, хотин ҳам топилади. Белбоққа ёлчимаган бўзчи! Мен айтган гаплар эсингиздан чиқмасин! Тушунарлими?

Даврбек муҳташам иморатдан чиқиб келар экан, уни тавсия этишмоқчи бўлаётган лавозим чиндан ҳам катта эканлигини

ич-ичидан сезар, қувонар, айна пайтда, «Ишқилиб текшириб кўришаётганда бирор гап чиқмасин-да», деган хавотири ҳам бор эди. Аслини олганда, кўрқадиган жойи йўқ. Фақат... «Зоҳидий билан ошначилиқни узинг», деган гап унинг юрагини шувиллатар эди. Ахир Зоҳидий билан уни боғлаб турган ришталарни узиш осон эмас... Бу ришталар унинг... жонига, хону монига туташган. Қизик. Тошпўлат Аъламович ҳеч қанақа шаъма ҳам, имо-ишора ҳам қилмади-ку. Ёки... бу одам олмасмикан? Ё янги лавозимга жойлашганидан сўнг сўрайдими? Йўқ-Йўқ! Қондаси бунақа эмас. Олдин ҳақи тўланиши керак-ку. Нега бунақа қилди. Лоақал гумашталари орқали айттирса бўларди-ку. Айттирмади. Балким... бошқа гапи бормикан? Ҳа, майли. Даврбек янги ишга ўтиб олсин-чи, бирор... қимматбаҳо «ҳадя» топширади. Дарвоқе, унинг ўзи Зоҳидийдан бунақа ҳадяларнинг қанчасини олган... «Ҳадя», «қарз», «гуманитар ёрдам» шаклида узатилган маблағлар озмунча эмасди-да! Шунча ҳимматлар-у эҳсонлардан сўнг қандай қилиб Зоҳидийга кетини буриб кетиш мумкин? Эраккача иш бўлмайди-ку? Унақа қилса... Зоҳидий уни биринчи мулоқимдаёқ сотиб, фош қилиб юбормайдими? Йўқ. Зоҳидийдан тирик ажралиш мушкул. Шу боис агар у мутлақо керак бўлмай қолса... йўқ қилишга тўғри келади. «Одам йўқ – муаммо ҳам йўқ», деган экан ўттизинчи йилларнинг уддабуронларидан бири... Йўғ-е, мен нима деяпман ўзи? Наҳотки, шундай соҳиби карам инсонга кўл кўтаришга жазм этсам. Наҳотки, уни... йўлдан олиб ташлаш ҳақида ўйлашим, шум ниятларга боришим мумкин? Ахир унга: «Қиёматли ота-бола бўлдик», деган-ку! «То тирик эканман, сиз билан бирга бўламан», деб қасамёдлар қилган-ку! Ахир «дипломат» тўла пулни олиш осонми? Эҳтимол... Зоҳидий унинг ўша қасамёд ва аҳду паймонларининг видеога олиб, овозини ёздириб қўйган ҳам бўлиши мумкин...

Боши қотди. «Ҳеч курса, ҳозирча кўришмай туришим керак», деган қарорга келди у охири. «Худонинг ўзи бир томонга бошқарар... Худо бошқармоғи учун ўзингни Худо измига қўйишинг керак, шайтоннинг измига эмас...»

Ё, Раббим! Бу садо қайдан чиқди? Ичидан. Унинг ичидан гоҳ-гоҳ шунақа садолар чиқиб турар, Даврбек буни «Ўз-ўзини танқид», деб баҳолар ва унчалик эътибор қилмасди.

Ишдан уйга келиб, счиниб ҳам улгурмагандики, телефон жиринглади. «Уйда дам олишга ҳам қўйишмайди», деб тўнғиллади у.

Холбуки... кўнглидан ўтган бояги шум фикрлар иблис алайҳи лаъна қулоғига етиб борган ва у Даврбекни дафъатан тугилган муаммодан ҳалос этиш учун хатти-ҳаракат қилишга киришган эди...

Даврбек гўшакни қулоғига тутди-ю, ундаги овозни эшитиб, нафаси ичига, қўлидаги гўшак эса тушиб кетди. Бу – у анчадан бери эшитмаган, ғоят таниш, ҳукмфармо, айни пайтда жудаям мулоим овоз яқингинадан, гўё шундоққина девор ортидан келаётгандек эди.

– Эш... эш... эштаман, – деди Даврбек қалтираб. Чунки бу овоз соҳибининг ўзи, тўғридан-тўғри кўнғироқ қилиши мумкинлигини сираям ўйламаганди.

– Соғ-омон бормисиз, бўтам?

– Худога шукр, ўзингиздан сўрасак?

– Биз – яхши! Сиз сўрадингиз, энди насиб этса, яна ҳам яхши бўлажак.

– Илойим, яхши бўлсин.

– Шу тилак самимий ва бизга қилган изҳори садоқатларингиз доимийми, бўтам?

– Албатта!

– Ундай бўлса... менинг номимдан бир йигит сиз билан учрашади. Ёрдам керак бўлса... берарсиз?..

– Жоним билан!

– Раҳмат бўтам! Насиб этса... дийдор кўришиб қолурмиз...

Бу овоз соҳиби Муқимхоновнинг ҳозир ҳижратда юрган собиқ қайнотаси эди.

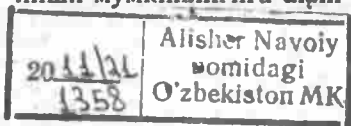
Даврбек собиқ қайнотасининг «вакил»и нима масала бўйича мурожаат қилиши мумкинлиги ҳақида анча бош қотирди. Тахминларга берилди. Яқинда у хориж билан иқтисодий алоқалар кўмитасида илгари бирга ишлашган, ҳозир қайсидир Шарқ мамлакатадаги элчихонада фаолият юргизаётган эски танишидан ғалати гап эшитганди. У дабдурустан:

– Даврбек, собиқ падар аруси бузрукворингиз билан мулоқотлашиб турибсизми? – деб сўради.

– Йў-ўқ, алоқамиз узилиб кетган, – деди Даврбек хавфсираб.

– У одам билан... алоқани узманг, – деди элчихона ходими. – Ул кас... кў-ўп зоти шарифлар ила яхши муносабатларини тикламоқда... Гарчанд ҳижратда юрган бўлсалар ҳам.

«Демак, қайтиб келиш ҳаракатида эканларда бизнинг кадрдон», деб ўйлади Даврбек. Бироқ унинг қандай қилиб қайтиб келиши мумкинлигига ақли етмади. Чунки кетишда орқадаги

кўприкларни тамоман ёндириб кетган-ку. «Эҳтимол, заҳирада бир иккисини қолдиргандир...»

Учрашув эртасига, хиёбонда бўлди. Вакил иш тугашига яқин Даврбекнинг ишхонасига қўнғироқ қилди. «Кечки нонуштани қилиб, хиёбонга, сайр қилгани чиқинг», деди. Даврбек хиёбонга кириб борганида у ҳали келмаган экан. Бир зумда пайдо бўлди. Даврбек нимқоронғуда унинг юзини яхши кўздан кечиролмади. Салом-алиқ қилишиб, ёнма-ён юриб кетишди.

– Бизни аввало жаноби Зоҳидий билан муносабатларингиз қизиқтирди, – деди вакил. Даврбекнинг энсаси қотди. «Нимага булар мен билан бунақа муомала қилишади?», деб фикрини. Аммо собиқ қайнотаси ҳақида дипломат йигит айтган гапларни эслаб, ўзини босди.

– Яхши муносабатдаман, – деди у.

– Учрашиб, суҳбатлашиб турасизми?

– Ҳа.

– Сайхондаги... дала ҳовлини у сизга... совға қилганми?

– Йўқ. Уни бир аёлга сотишган.

– Сўбут Сокиннинг хотини Афилахонимга. Шунақами?

– Шунақа.

– Ўша Афилахоним билан сиз... яқин муносабатдасиз-а?

Даврбек яна фикрини. «Булар мени ким, деб ўйлаётти ўзи-а? Бор, тошингни тер, деб юборайми ҳозир».

«Вакил» унинг газабланганини сезди.

– Даврбек, дўстим. Сиз асабийлашманг. Биз сизни хавфли хатолардан асрамоқчимиз, холос. Ахир келажагингиз порлай, деб турибди. Шундай эмасми? Кечаги учрашув... муқаррар яхши натижалар беражак.

Даврбекнинг юраги шувиллаб кетди. «Демак, кечаги учрашувга буларнинг алоқаси бор экан-да?... Йўғ-е...»

«Вакил» гўёки унинг фикрларини ўқиётгандек эди.

– Ҳа, ҳа, албатта, яхши ўзгаришлар бўлади ҳаётингизда. Бунга... биз кафил. Аммо сиз ҳам ўз томонингиздан айрим шарҳларни бажаришингиз керак. Бу ҳақда учрашув чоғида ҳам айтилган бўлиши керак? Шундай эмасми?

Даврбекининг нафаси ичига тушиб кетди. Беихтиёр:

– Ҳа-ҳа. Шунақа гаплар бўлди, – деди.

– Демак, бир-биримизни тўғри тушунибмиз. Энди гапларимга диққат билан қулоқ солинг. Саволларимга аниқ жавоб беринг...

Судбат анча чўзилди. Даврбек саволларга жавоб берар экан, собиқ қайнотаси Зоҳидийни йўқ қилмоқчилигини тушунди. «Булар қотил ёллашмоқчимиз? Нега менга... Ёки булар мени хабардор қилиб, кейинроқ ҳаммасини менинг бўйнимга қўйиб юборишмоқчимиз? Даҳшатли одамлар. Милицияга хабар қилишимдан кўрқинмайдимиз? Улар кўрқинмайди. Улар кўрқитишади...»

Чиндан ҳам «Вакил» унга гоҳит мулоим оҳангда пўписа қилди:

– Зоҳидийдан... бир неча ўн, юз миллионлаб... маблағ олгансиз. Уларни қачондир қайтаришга тўғри келиши мумкин. Дунё ҳисобли... Лекин... муаммони осонгина ҳал қилиб юбориш мумкин. Сиз бизга... Зоҳидий Афифа билан холи учрашадиган вақтни аниқ айтинг. Яна шундай қилингки, Зоҳидийнинг ёнида ўша пайт бирорта ҳам соқчи бўлмаслиги керак... Билиб қўйинг, сир очилса... Сизнинг соғ қолишингизга ҳеч ким кафолат бера олмайди.

Даврбек ўртанди. «Бу аблаҳлар мени ким деб ўйлаётми? Қанақа катта лавозимда ишлашимни била туриб, кўғирчоқ қилиб ўйнатишмоқчи. Тегишли жойларга хабар қилиб... ҳаммасининг расвосини чиқариб ташлайман...»

Йўқ. Ундай қила олмайди. «Вакил»нинг навбатдаги кўнғирроғи чоғида унга индин, пайшанба кунни кечқурун Зоҳидий Сайхондаги дала ҳовлида Афифа билан учрашажаги ҳақида маълумот бериб қўйди...

...Кейин ҳаммаси силлиқ кечиб, Сайхондаги ёнғиндан сўнг икки жасад топилгач, Даврбек шаккоқларча хурсанд бўлди. «Бир йўла икки муаммодан қутилдим. Энди орқам тоза бўлди. Энди тинчгина ўсиб кетавераман», деб ўйлади. Шу орада унга Тошпўлат Аъламовичнинг ёрдамчиси икки марта кўнғироқ қилиб, таржимаи ҳолига оид ҳужжатларни олди. «Қизик, қанақа лавозим беришаркан?», деб ўйлади Даврбек. Кейин қўл силтади. Қанақа лавозим бўлса ҳам... ишқилиб юқори доираларда айланиб юрса бас-да...

Айни пайтда Даврбек Афифага бир чимдимгина ачиниб қўйди. «Шундай покиза бир гўзални хароб қилдим-а. Бунинг учун жавоб беришга тўғри келмасмикан?.. Йўқ. Йўқ-йўқ. Мен айбдор эмасман. Ахир Шаҳина хонимникига уни мен олиб келганим йўқ-ку... Тақдир шунақа экан-да...»

Даврбек «Афифани ва Зоҳидийни қўша қилиб сотганим, яъни бир йўла икки одамга ёмонлик қилганим учун лоақал биттагина

жазо олсам керагов». җеган ваҳимани сира кўнглидан чиқараолмасди. Бинобарин, шу таҳликали фикрга фаришталар «омин» деб юбордим и ёхуд нияти йўлдош бўлдим, ҳар қалай эртасигаёқ бир ғалати воқеа юз берди. Дафъатан қараганда бу «жазо» мукофот шаклида кўринди. Унинг ҳақиқий моҳияти кейинроқ билинди. Ҳай, майли, ўша воқеанинг баёнини кейинги боблардан бирига қолдирайлик. Чунки ҳозир ваъдамизга биноан «сирли» ҳадромонимиз – Абдивой шарҳи ҳолини давом эттиришимиз керак.

4

Алқисса, Абдивой ўқишга киролмасдан қишлоғига қайтди. Ҳикоямиз узундан-узоқ ва қуруқ баёндан иборат бўлиб қолмасин, дея ўша – Абдининг ўқишга киролмаслиги билан боғлиқ сабаб ҳамда ундан кейинги воқеаларни унинг ўз тилидан тингласак. Зеро, аслида ҳам илгари айтганимиздек, Абдининг шарҳи ҳоли унинг кейинроқ Субутга сўзлаб берган ҳикояси ҳамда лутфан тақдим этган «Кўнгил дафтари»даги ёзувлар асосига қурилган.

Демак, Абдининг ҳикояси қуйидагича: биз уни Субут Сокин томонидан киритилган жузъий бадийий ўзгартиришлар, таҳрир ҳамда қисқартиришлар ила чоп этмоқдамиз.

«...Ўшанда бешинчи синфда ўқирдим. Қўшни қишлоқлик Соли билан яна ёқалашдик. Бу бола текканга тегиб, тегмаганга кесак отиб юрар, қишлоқ болаларининг аксарияти ундан кўрқарди. Мен шу жиккак, нимжон бола қандай қилиб, ҳаммага ҳукмини ўтказишига ҳайрон эдим. Менга бошда ботинқирамай муомала қилди. Кейин дадиллашди. Бир куни икки ўртоғи билан биргалашиб, чўнтагимдаги ўн беш тийинимни тортиб олди. Менга алам қилди. Эртасига уни ёлғиз учратиб, пулимни қайтариб олмақчи бўлдим. Ёқалашиб кетдик. Мен гавдалироқ эдим. Уни уриб, бурнини қонатдим. Йиғлаб кетди. «Сени барибир ўлдираман!» деди. Бир пасдан сўнг онасини бошлаб келди. Мен қочдим. Онаси орқамдан: «Ҳароми, ўйнашдан бўлган бола», деб қарғадди. Мен ўшанда бу гапга унча эътибор қилмагандим. Соли билан кейинроқ яна уришдик. У яна калтак еб, қочди. Қоча туриб: «Сени барибир ўлдираман, ҳароми...», деб онасининг гапини такрорлади. Шунда мен бу гапда қанақадир жиддий маъно борлиги-

ни англагандек бўлдим. Келиб онамга айтдим. Онам қарғанди: «Ўлсин ўша манжалақи», деб қўйди. Мен шу-шу Соли билан келишмайдиган бўлдим. У бир неча марта уришди. Ҳар гал калтак ер, ҳар гал: «Сени барибир ўлдираман», дея таҳдид қилар эди. Қишлоғимиз темир йўлга яқинлиги боис унда турли миллатга мансуб ишчи оилалари яшар, ичувчилар, безорилар ва бояги Солининг онасига ўхшаган шаллақи хотинлар керагидан кўра ҳам кўпроқ эди. Бинобарин, росмана муштлашувлар-у, даҳанаки жанжалларга кўникиб қолгандик. Ана шу жанжаллар баробарида тарафлар бир-бирини истаганча сўкиб-уриб, оғзи-бурнини қонга белаши ҳам ҳеч кимни қизиқтирмасди. Маҳалламизда ҳатто қотилликлар ҳам бўлиб турар, мен икки ўрис йигитнинг кинодан чиқиб муштлашганини ва бири иккинчисининг қорнига пичоқ урганини ўз кўзим билан кўргандим. Пичоқ еган боланинг исми Гриша эди. У ўлди. Пичоқ урган Володя Пономарёв қамалиб кетди... Шуларни билганим учун Соли ҳам бирон пана-пастқамда пойлаб, пичоқ урмасин, деб кўрқиб юрдим. Хайрият, кейинроқ биз муштлашмай қўйдик. У мендан узоқроқ юрадиган бўлди. Кейин Соли кўринмай қолди. Кимдир уни шаҳарга кўчиб кетган, деди. Яна биров: «Ўғирлик қилиб, қўлга тушибди. Қамоқ-интернатида ўқиётган эмиш», деди. Кейинроқ орадан йиллар ўтгач, Солини шаҳарда кўрдим. У қамоқдан чиққанга ўхшамасди. Жуда башанг. Машинада юради. Айтишларича, хусусий ошхонаси бор экан. Майли, бу ҳақда кейин... Хуллас, мен Солини кўп калтаклаганман. Ўзим эса отамдан кўп калтак едим.

...Отам болалигида эшакдан йиқилиб букри бўлиб қолган экан. Уни «Самад букри» дейишар, мен баъзида «Нега онам шундай келишган аёл, букрига эрга теккан?», деган шаккок ўйга борар эдим. Бу шаккоклингимнинг яна бир бонси отам букри бўлгани етмаганидек, кўп ичар ва мастлик кезларида онамни урарди. Онам гавдали, бақувват бўлишига қарамай, паст бўйли нимжон, ногирон одамнинг калтагига, ҳақоратига сўзсиз чидар, бу эса менга алам қиларди. Отам мени ҳам еттинчи синфгача урди. Кейин кучи етмай қолгач, урмайдиган, аксинча ҳайиқадиган бўлди.

Бир гал кечқурун мактабдан келсам, у яна ичган ва онамни калтаклаётган экан. Уриш баробарида у онамни «суюқ», «фоҳиша», деб ҳақорат қилди. Онам индамай турар, мен эса ўзимни қўйишга жой тополмасдим. Онамни ажратиб олиш асносида отам-

ни илкисроқ итариб юборибман шекилли, у йиқилиб тушди: «Хе, онангни сени... ҳароми, ўйнашдан бўлган», деб сўқди. Шунда Солининг онаси айтган гапни яна эсладим. Демак, ўша гап рост экан-да, деб ўйладим. Ўзи Солини ўша гапнинг алами учун яна икки марта тутиб урганман: «Ўша манжалақи онангга айт, келиб кечирим сўрамагунча сени калтаклайверама», деганман. Бугун ўша гапни ўз отамдан эшитиб ўтирсам-а... Шу топда онамдан сўрайдиган аҳволда эмасдим. Шартта бурилиб, кўчага чиқиб кетдим. Уч кун уйга келмадим. Мактабда бирга ўқиб, боксга бирга қатнайдиган дўстимникида ётиб юрдим. Онам мени мактабда учратиб: «Уйга қайт, болам», деди. «Йўқ», дедим. «Отангдан хафа бўлма, у бир ногирон одам бўлса...» «Сизни нега ҳақорат қилади, эмасам?» «Эътибор қилма болам, у одамдан сен бир умр миннатдор бўлишинг керак...»

Хуллас, онамнинг йиғлаб-сиқташи боис уйга қайтиб келдим. Отам билан анча гаплашмай юрдик. Кейинроқ гаплашиб кетдигу, бегонасирайдиган бўлдик. Энди мен бу одам асл отам эмаслигини ич-ичимдан сезардим. Онамдан қандай қилиб сўрашни билмай қийналардим. Аламимни ишдан олдим. Ўзимни чиниқтиришга, кучли ва билимдон бўлишга аҳд этдим. «Қоровул ва фаррошнинг боласи бўлсам ҳам, ўқиб катта мавқеларни эгаллашим керак», дея орзу қилардим. Адабиётга қизиқдим. Кўп китоб ўқий бошладим. Арслон иккаламиз спорт билан ҳам шуғулландик. Бўйдор, бақувват бўлиб ўсдим.

Арслон ҳуқуқшунос бўлишга аҳд қилди. Мен эсам адабиёт ёки тарихга кирмоқчи-бўлдим. «Келажакда катта шоир ёки арбоб бўлишим керак», дердим ўзимга ўзим. Агар бир кўнгилсиз ҳодиса бўлмаганида ўқишга кириб кетган бўлармидим... Лекин...

Ўқишга кирмадим. Ҳужжат тўплаб юрган пайтларимда, бир куни кечқурун барзангидек уч безори боланинг қўлига тушиб, ўласи қилиб калтакландим. Улар пулимни тортиб олишди. Қайтариб олиш учун ҳаракат қилганимда тепкилаб кетишди. Ҳушимдан кетиб қолдим. Шифохонада ўзимга келдим. Икки қовурғам, учта тишим синган. Ҳушимни йўқотаётиб, безориларнинг: «Солидан салом! Сенга! Полк ўғли!» деган гапи қулогимда янграганини эсладим. Қайси бир рус адибининг «Полк ўғли» деган китобини ўқиганман. Бироқ безорилар менга бу гапни бошқа маънода айтишганини сезиб турардим. Ичимдан нимадир узилди. Дунё кўзимга қоп-қора бўлиб кўринди: «Ҳаммасини ўлдираман», деб онт ичдим.

Шифо хонада салкам икки ой ётдим. Ўқишларнинг имтиҳонлари ўтиб кетди. Арслон дўстим юридик институтга кирибди. Келиб кўрди. Ўкинма, оғайни, келаси йил кирасан, деди.

– Безориларни топиб, ҳисоб-китоб қилсам, ёрдам берасанми? – дедим.

– Сен яхшиси, мелисага ариза бер. Ўзлари топиб жазолашади, – деди Арслон.

– Энди сен билан дўст эмасман. Бошқа келма, – дедим Арслонга. У кулди.

– Вақти келиб тушунасан хато қилаётганингни, – деди.

Мен юзимни тескари бурдим.

Шифо хонадан чиқиб қишлоққа қайтдим. «Ватанпарвар» мактабига бордим. Машина ҳайдаш, милтиқ отишни обдон ўргандим. Эндиги ниятим – армияга кетиш эди.

Кузги чақирув ҳам ҳадемай етиб келди. Менинг бўйим бир метру саксон олти сантиметр, этик билан, салкам икки метрга борарди. Спортга қатнашиб, қадди-қоматимни ҳам зичлагандим.

«Буни десантга ёзинглар», деди ҳарбий комиссариат вакили. Ёзишди. Десантда хизмат қилдим. Мерганликни ўргандим. Бизни Афғонистонга жўнатишга тайёрлашди. Энг хавфли жойлардан бири – Қандаҳорга ташлашди. Разведкачилар ротасида хизмат қилдим. Хайриятки, биз келганимиздан сўнг кўп ўтмай уруш тугади. Лекин биз ҳам анча-мунча қон кўришга улгурдик. Автомат, мерган милтиғи, тўппонча, ҳаммасидан беҳато отадиган бўлдим. Янаям чиниқдим. Безорилар калтагидан олган жароҳатим битиб кетди. Лекин кўнглимнинг яраси сира битмас, «Нима бўлса ҳам Солидан алаимни олишим керак», деган ўй тинчлик бермасди.

Бир куни... кечаси навбатчиликдан қайтаётсам, қисмимиз ҳарбий омборида ишловчи Хренов деган прапоршикнинг афғонларга қурол сотаётгани устидан чиқиб қолдим. Қўлимда автомат «Ёт ҳамманг, бўлмаса отаман!» деб қичқирдим. Хренов ялинди. «Земляк, мана пул, истаганингча ол, лекин буларни қўйвор», деди. Мен «Пул керак эмас», дедим. «Нима керак?» деб сўради у. «Анови... «Стечкин» тўппончасидан биттасини беринг», дедим. «Жуда соз, мана, икки қути ўқи, овоз ўчиргичи ҳам бор», деди прапоршик менга тўппончани узатиб. Мен уларни қўйиб юбордим. Тўппонча ва ўқларни елимхалтага солиб, бир харсанг остига кўмдим. Афғондан қайтиш чоғи кавлаб олдим. Кийимларимга ўраб, сафар-

халтага солдим. Хуллас, хизмат тугагач, эсон-омон уйга... тўппонча билан қайтдим. «Бу қуролни менга Худоннинг ўзи етказди», деб ўйлардим ўзимча. Чунки ҳали Соли билан яна тўқнаш келишимни, унинг тўдасига якка ўзим бас келолмаслигимни билардим. Тўппончани қишлоқда қазноққа бекитиб қўйдим.

Шаҳарга тушиб, Солининг ширкат тузгани, хусусий ошхонаси борлигини эшитдим. Манзилини қидириб, иш жойини, уйини билиб олдим.

«Холи учратиб гаплашаман, агар яна калтакласа, пешонасидан отаман», деб режа туздим. Пайт пойладим. Лекин вақт ўтиши билан қасос туйғуси сўнар эканми, ё ботинолмадимми, унга учрашишга кўнглим бормади. Одам ўлдириш осон эмас-да. Армияда, урушда бўлса, бошқа гап. Йўқ. Қўлимдан келмади. Тўппончани яна беркитдим. Бир хаёл бутунлай ташлаб юборайми дарёга, деб ўйладим. Йўқ. Керак бўлиши мумкин. Ахир барибир отолмайман-ку. Ким билсин? Одам баъзида шундай ҳолатга тушадикки, етти ухлаб тушига кирмаган ишларни қилиб қўяди. Чехов деган ёзувчи айтган эканки, саҳнага осилган милтиқ, бир куни, албатта, отилиши керак. Менинг тўппончам ҳам... Йўқ. Зарурат бўлмагани яхши.

Қишлоққа қайтдим. Иш тополмай тентираб юрдим. Шу орада отам Самад букри ўлиб қолди. Тўғрироғи, уни ўлдириб, дўкондаги молларни ўмариб кетишди. Ўша пайтлар чой, шакар, совун камёб бўлиб, рўйхат билан бериларди. Бир қишлоқнинг насибасини бир оқшомда гум қилиб кетишибди. Милиция келди. Машина изларини кўришди. Мени қамаб, сўроқ қилишди. «Ростини айт, сен шерикларинг билан қилгансан, шу ишни», деб қийнашди. Калтаклашди. Бўйнимга олмадим. Ҳайронман, кимдан чиққан бу гумон. Терговчининг айтишича, кимдир имзосиз хат ёзбди: «Ўгай отасини ўлдирмоқчи бўлиб юрарди», дебди. Ҳар куни калтаклашар, мен бўйнимга олмасдим.

Қамоқдан бир ой деганда чиқдим. Бўйнимга қўя олишмади. Лекин майиб қилишди. Яна шафқатсиз бўлиб қолдим. Энди... шу топда одам ўлдириш керак бўлса – ўлдираддим. Фақат кимни ўлдиришни билмасдим. Хаёлимдан «Бу ишни Соли ва унинг шериклари қилган бўлса-чи», деган гумон айланар, бироқ буни исбот қила олмасдим.

Энди онам билан иккимиз ёлғиз қолдик. Онам ҳамон ишлар, мен эса бекорчихўжа бўлганим учун унинг юзига қарай олмас-

дим. «Она, шаҳарга бориб, иш қидирай», десам, «Мени ёлғиз ташлаб кетасанми», дерди.

Милиция дўконни босган қароқчиларни тополмади. Мен «Соли деган ширкатчини бир текшириб кўришларингизни сўрайман», деб ариза ёздим. Терговчи устимдан кулди. Солини таниркан. «Солининг ширкати бор, қишлоқнинг дўконига куни қолган эмас», деди. Кейин бир воқеа бўлди. Ўша воқеа сабаб шаҳарга, кейин ундан ҳам узоқроққа – Россияга кетиб қолдим...»

5

Ана энди ваъдамизга биноан Муқимхоновнинг хизматхонасига қайтиб, унинг хомуш хаёлларига ошно бўлишда давом эта-миз. У кутган «жазо» тақдирнинг навбатдаги тухфаси шаклида келди. Тафсилоти мана бундай:

Ўша илк учрашув сўнгига «оқсоқол-устоз» Даврбекнинг елкасига қўл ташлаб: «Синглим билан дўстлашганингизни тасодифан эшитиб қолдим. Бу – яхши албатта. Бироқ норасмий тарзда... кўришиб юришларингиз яхши эмас. Муносабатларингиз қонуний бўлгани маъкул, ЗАГСдан ўтиб, никоҳ ўқитинглар, ана шунда муқаддас урф-одатларимизга ҳам мос ва хос бўлади», деди. Даврбек нимадир демоқчи бўлди. Устоз гапиртирмади. Энди кўнмай илож йўқ эди. Расмиятчиликдан сўнг, салкам 50 ёшли келин бўлмишнинг қатъий талаби ила «Шератон» ресторанида кичикроқ тўй ҳам ўтказилди. «Оқсоқол-устоз» бирров қатнашиб, «икки ёш»га бахт-саодат тилаб кетди. Тўйдан сўнг қисқа таътил олиниб, «асал ойи»нинг гашти сурилди. Бу гаштнинг қанақалигини гапириб ўтирмаймиз. Фақат ўша Даврбек «оқсоқол устоз», яъни Тошпўлат Аъламовичга «нимадир» демоқчи бўлгани-ю, гапиролмагани хусусида сўз юритамиз.

Гап шундаки, Даврбек «устоз»нинг синглиси Манзураҳон билан атиги бир марта, ўшандаям хонимнинг ташаббуси билан учрашган эдилар. Даврбек бу учрашув шу қадар жиддий тус олиб кетишини хаёлига ҳам келтирмаган ва шу боис Тош оғага «Бизнинг муносабатларимиз сиз ўйлаганчалик чуқур кириб кетгани йўқ, мен муҳтарама синглинингизнинг бели тугул қўлини ҳам ушлаганим йўқ», демоқчи эди. Зеро, қирқдан ошиб, бениҳоя семириб, тарвақайлаб кетган бу жувоннинг белига Даврбекка ўхшаган эркадан иккитасининг ҳам қўли етмас, етганда ҳам

улар бу ишга жазм этишдан олдин ўйлаган бўлур эдилар. Аммо ҳеч нарса деёлмади. Деб бўлармиди. Тошпўлат оғанинг «Қаҳри тошдай қаттиқ, кеки пўлатдай мустаҳкам», деб эшитган. Агар жаҳли чиқиб, «Чиқ йўқол», деб юборса борми, Муқимхоновнинг «порлоқ истиқболи»га каттакон нуқта қўйиб юборилади. Хуллас...

«Асал ойи»дан сўнг Даврбекни бошлиқ ўз ҳузурига чорлаб, кушхабар айтди.

– Сизни Тош оға, гўштли ва ҳатто сутли бир раҳбарликка мўлжалламоқда. Қалай, маъқулни?

– Гўшт-сут саноати бошқармасими? – деб сўради Муқимхонов. – У менга... пасайиш бўлади-ку...

– Ҳар ҳолда, мустақил раҳбар бўласиз. Ёмонми?

– Э, ака, менга мустақил раҳбарлик керак эмас. Менга... кичикроқ лавозим бўлса ҳам имкон қадар баландроқда, назорат қилувчи ташкилотда ўтириш маъқул. Мана, сизнинг қанотингиз остидаги каби. Гўшт-сут саноатда гарангим чиқиб кетади: режа деб, мажбурийат деб. Юқоридан келган ҳар битта текширувчининг томоғини мойлаш керак. Унга мен шунча «мой»ни қаердан топаман?

– Гўшт билан сутнинг мойини оласиз-да, дўстим, – деди кулиб бошлиқ. Кейин Даврбекка тасалли берди: – Майли, барибир чиданг. Ундан ҳам яхши вариантлар чиқади ҳали. Аслини олганда сизга ишлашнинг нима кераги бор? Манзураҳоннинг топгани умрингизнинг охиригача етади.

Шу Даврбекнинг сабр-косасига томган сўнгги томчи бўлди.

– Ака, – деди у бошлиққа яқинроқ келиб, – агар мен шу Манзураҳондан воз кечиб кетсам... аҳволим нима бўлади?

– Расво бўласиз, – деди бошлиқ мутлақо жиддий тусда. – Ишдан кетишингиз – ойнадай равшан. Ҳатто... қамалишингиз ҳам мумкин...

– Қайси айбим учун?

– Айбни истаганча топамиз, ука. Мен сизга «Туюсан, айбинг шуки, бўйнинг эгри», дейман. Қани, туя эмаслигингизни исботлаб кўринг-чи?

– Йўғ-е, унчалик эмасдир, – деди Даврбек, – ахир қонун бор, адолат бор...

Бошлиқнинг авзон ўзгариб, афти буришиб кетди. Ўрнидан туриб, кўлини паҳса қилиб ўшқирди:

— Эй ипирисқи, сен менга қонунни пеш қилма! Тушундингми? Анови... аёл билан қилган ишларинг, олган пораларинг қай-

си қонунга, қайси адолатга тўғри келади! А? Айт-чи! Сенинг... юрган-юришинг... турган-туришинг қип-қизил жиноят-ку! Истасам ҳозир сени турманинг тўрига тиқиб қўяман. Билдингми? Бор, йўқол, чиқ! Думингни қисиб, айтган ишни бажар! Ҳа, онангни...

Даврбекнинг юраги бамисоли туфлисининг ичига тушиб кетди. Бошлигининг ғазабланган чоғида нақадар даҳшатли одам эканлигини, айтган ишини тап тортмай қилишини биларди. Айтишларича, у вилоятда ишлаган чоғи бир одамни уриб ўлдириб қўйган. Юқори билан муносабати яхши бўлгани учун бости-бости қилиб юборишган.

– Кеч... кеч... кечиринг, ака, – деди Даврбек овози қалтираб. Аммо бошлиқ унинг бетига қарамади. Қўлини супургига ўхшатиб ҳаракатлантирди. Бу: «Чиқиб кет», деган эди. Даврбек чиқиб кетди. Хонасига келиб, юраги беҳузур бўлди. Дори ичди. Ишдан барвақтроқ кетиб, ўралиб ётди. Манзурахон кечроқ келди. «Нима бўлди чавандозим, бурга тепдими?» деб эркалаб сўради. Даврбек унинг кўкрагига бошини қўйиб йиғлаб юборди. Бошлиқ сўкканини айтди. Нега сўкканини эса, табиийки, гапирмади. Манзурахон уни юпатди:

– Хафа бўлманг жоним, асалим, – деди. Сўнгра бошлиқни қарғаган бўлди:

– Ўлсин, сассиқ така, ўзим қўнғироқ қилиб, адабини бериб қўяман, – деди. Кейин юз-кўзларидан ўпиб, бағрида яйратди. Даврбек чандон яйраб, ҳолдан тойгач, инқиллаб-синқиллаб, ўзининг ётоқхонасига кириб кетди.

Бир муҳлат мизғиган экан, қўшни хонадан хонимнинг:

– Давржон, чақиргандек бўлдингизми, – деган овози эшитилди. Даврбек ғижинди.

– Ўзим ёнингизга бораман, – деди ичида ўзига-ўзи «Душманни ўз уясида янчмоқ керак», дея аламли ҳазил қилиб. Унинг миясида боя сўраш эсидан чиққан бир савол айланмоқда эди: «Айтдимикан?»

Айтганча, Манзурахон билан унинг ётоқлари бўлак-бўлак эди. Хоним: «Иккита семиз одам бир хонада ётмайлик ҳавоси айниб кетади», деб унга алоҳида ётоқ тузаб берди. Даврбекни-ку у қадар семиз, деб бўлмасди, хоним билан таққослаганда. Бунинг устига ўтган қисқа фурсат мобайнида у салкам ўн кило озиб кетди. Бунинг асосий сабаби нимада, деб сўрасангиз, хоним шу

қадар баланд хуррак отарканки, Даврбек тонгга қадар мижда қоқолмай чиқади. Хоним тушмагур тун бўйи ухлатмагани етмагандек, эрталаб туриб: «Ичингизда ит ўлганми, нима бало, хонани бунақа саситиб юборибсиз», дея иддао ҳам қилади. Тағинам ўзи топагонлик қилди: «Уйда шунча хона бўла туриб, иккимиз бир хонага тикилиб нима қиламиз, келинг, ётоқни ажратайлик», деди. Шу таклиф баробарида «Мабодо, Даврбекнинг кўнглига келмасин», дедими, «Қобуснома»ни ўқиганмисиз, ўша китобда: «Эй фарзанд, уйлансанг, хотининг билан ҳар куни бирга ётмагин», деб ёзилганини эслатди. Даврбек Манзураҳоннинг зукколигини қизғин олқишлаб, бўлак хонада яшашга астойдил рози бўлди. Қувонди. «Энди сал тинчроқ ва эркинроқ бўламан», деб ўйлади. Лекин... кошкийди шунақа бўлса.

Даврбек Муқимхоновнинг аҳволини жа-а бўри чангалига тушган кўзичоқдек, деб таърифласак, инсофдан бўлмасди, албатта. Амалда у ҳамашаги касби – профессионал «куёв»лик билан шуғулланар, фақат буниси билан аввалгиларидан анчайин фаол ва гайрат-шижоат билан яшашга тўғри келмоқда эди, холос. Туйғун кўнгилпараст киши учун бу ўлим қадар оғир. Ҳар тугул Даврбек назокату нафосат, деган гапларга у қадар эътибор бермас, бўлмай қолган кезларда кўзини «чирт» юмиб, тақдирга тан бериб кетаверадиган йигитлардан. Айни пайтда у ичичида ўзини тақдир эркатойларидан, деб ҳисоблар, бинобарин ҳали бу қийинчиликлар ортидан яна омад келишига қатъий ишонар эди. Шу боис у куёвлик бурчини терлаб-пишиб, адо этиш асносида ҳар куни келин тарафидан янги бир тараҳҳум кутар, ўзи ҳам бот-бот эслатишни асло ёдидан чиқармас эди. Ҳозир ҳам хоним хонасига келиб, яна шижоат билан ишга киришди ва пировардида ҳансираб:

– Айдингизми, ҳурматли акамизга, – деб сўради.

– Айтаман... айтаман, жоним, – деди ҳаловатли лаҳзалар оғушида кўзларини мастона юмиб, ором олаётган Манзураҳон.

«Ҳе, ўша аканг билан кўшилиб, кўшмозор бўл, қанжиқ», деди ичичида Даврбек. У ҳозиргина ниҳоясига етган висол жараёнида чеккан жабру жафоси мукофотини ололмаганидан дарғазаб бўлди. Ҳазабини қандай босишнинг иложини топа олмай тишини-тишига қўйди ва ўзини яна хонимнинг устига отди. Маҳбубасининг терлаб, бўғриқиб кетган йўғон ва қора бўйнидан ютоқиб ўпар экан:

– Ҳозир... Ҳозироқ телефон қилинг... Кейин хурсанд бўласиз, – деди.

– Хо-о, намунача бугун... Шаштингиз баланд, – дея нозланди хоним паҳлавондек гавдасини каравотдан кўтараолмай.

– Туринг, жоним, туринг, мана телефон, – деди Даврбек. – Айтингки... «Даврбек ҳозирги бошлиғи билан ишлашолмаяпти, уни ўз ёнингизга олинг...»

– Каллангиз ишлайдими? – деди хоним хумор кўзларини очиб. – Куёвини, поччасини... қандай қилиб... ўзининг ёнига олади? Ахир гап бўлиб кетади-ку. Акам ҳам жа-а осмонни суяб турган эмас-ку. Оддий бир хизматчи бўлса... Уни ҳам юқорида суриштирадиган, назорат қиладиган хўжайинлари бор...

– Акангиз кадрлар соҳасининг шайхул-машойихи, – деди Даврбек. – Камтарлик қилмай кўяқолинг. У кишининг ёнида бўлсам... Зўр бир иш қилардим...

– Нима қиласиз? – деб сўради қизиқиб Манзураҳон.

– Айтайми? – деди кулиб Даврбек.

– Айтинг, – деди ялинган оҳангда хоним.

– Қулоғингизни тутинг.

Манзураҳон қулоғини тутди. Даврбек айтди. Хоним:

– Э-э, қўйинг-е, бўлмайдиган гапни гапирасиз-а, – деди.

– Бўлади. Кафолат бераман.

– Ўлманг, мен учун қанақа қилиб кафолат берасиз. Менинг ёшим... Ўғил кўрадиган ёшдан ўтди-ку.

– Бераман-да. Сиз ишни қилинг, биз ҳам...

– Майли, – деди хоним чамаси хаёлида: «Мендан нима кетди, карнайчидан битта пуф-да», деб ўйлади.

Даврбекка эса шу топда қанийди бир одам айтсаки, «Эй, шоввоз, сен умрингда ўғил туғдириб кўрганмисан?» деб.

Хайр, майли, Даврбекники ҳам бир орзу эди-да. У ўйлардики, «Агар шу полвон хотиндан фарзанд туғилса, муқаррар ўғил бўлади, ўғил бўлгандаям, Алпомишдек ўғил бўлади», дея. Нима ҳам дердик. «Орзуга айб йўқ эмиш...»

Во дариф! Ўша аламли, орзу-умидли оқшомнинг эртасига маҳаллий матбуотда «Тошпўлат Аъламович Турсунов қариллик нафақасига чиқиши муносабати билан вазифасидан озод этилди», деган қисқа хабар босилди.

Хабарни Даврбек ишга келгач эшитди. Бошлиқ айтди. Айтганда ҳам эзиб айтди. «Табриклайман», деб айтди. Даврбек уми-

дпни узмади. Тош оғадек одамлар бирданига қулаб кетмайди, ҳали таъсири бор, деб ўйлади. Бошлиғи эса унинг устидан қулишни давом эттирди.

– Энди Манзураҳондан тезроқ ажралинг, акс ҳолда «Турсуновнинг куёви» деб манови ишдан ҳам кетишингизга тўғри келади. Бошлиқнинг гапи уни бамисоли ўлдириб, кўмиб ташлаган бўлса, прокуратурага чақирув ва «суҳбат» шаклидаги сўроқ «Ўлганнинг устига чиқиб тепган» бўлди.

Ана энди гапнинг индоллосини айтсак, Субут кўнғироқ қилган чоғда Даврбек худди ана шу ташвишлар оғушида эди. Шунга қарамасдан у Субутга яхши муомала қилди. Ёрдам берди. Сабаби – қўрқди. «Шундан бир кўнгилсиз гап чиқмасин», деб ўйлади. Қолаверса, у Субутни барибир ҳам «керакли одам», деб ўйларди.

Дарвоқе, энди Субут ёнига қайтамиз...

6

Бу телефон кўнғироғи Субутнинг ўй-хаёлларини, режаларини, ҳатто айтиш мумкинки, ҳаётини остин-устун қилиб юборди...

Жума куни эди. Субут таҳририятдан кечроқ чиқди. У таътил қилиб, дам олишга улгурмади. Газетанинг илк сонлари тайёрлана бошлагач, унн чақириб олишди. «Оқловчи»нинг дастлабки сонларини тайёрлаш қийин кечаётганди. Баъзи кунлар ярим кечагача ишхонада қолишга тўғри келарди. Ҳар тугул бу сон вақт-лироқ тайёр бўлди. Субут янги чиққан, ҳали босмаҳона бўлган анқиб турган газетани қўлтиғига қнсиб, ижараҳонасига жўнади. 8-трамвайга чиқиб, яна газетани варақлади. Бу сонда унинг «Инсон умид билан тирик» номли мақоласи чиққанди. Бутун бошли саҳифани эгаллаган ушбу мақолада у ўзининг бошидан кечган воқеалар асосида ҳар қандай шаронгта ҳам ҳақиқат ва адолат ёлғон ва қабоҳатдан устун келажаги ҳақида фикр юритганди. Мақолада у ҳуқуқшунослар орасида ҳалол, виждонли одамлар кўп эканини, айнан шуларнинг ёрдами билан ўзи оқланиб, озодликка чиққанини таъкидлаганди.

– Самимий ёзбисиз, баракалла, – деди уни чақириб бош муҳаррир.

– Менга бевосита ёрдам қилган Арслон Ҳакимовнинг номини кўрсатганимизда яна ҳам яхши бўларди...

– Майли, хафа бўлманг. Биттасини кўрсатиб, бошқасини тилга олмасак... унча чиройли чиқмасди. Шусиз ҳам прокуратурадагилар хурсанд бўлишади. Энди... навбатдаги мақолаи суддан, кейин адвокатлар ҳаётидан... Хуллас, танлаган мавзу йўналишингиз мутлақо тўғри. Шу кетишда кетсангиз, тез орада номингизни тўла оқлаб, катта обрў қозонасиз...

– Сизнинг раҳбарлигингиз ва маслаҳатларингиз асосида, – деди кулмисираб Субут.

Трамвай Бештерак майдони бекатига етиб келганда тушиб қолди. Нарёғига пиёда кетди. Маҳаллага етиб келиб, дарвозани қоқди. Кулбасига кириб, човгумни газга қўйиб улгурмасидан хонадон соҳибининг ўғли кирди:

– Субут ака, сизни телефонга чақиришяпти.

– Ким экан? – деб ҳайрон бўлди Субут. Чунки у бу ернинг телефон рақамини ҳеч кимга бермаганди.

– Билмадим. Бир эркак одам.

Субут айвонга ўтиб, телефон гўшагини олди. Овоз худди жудаям узоқдан келаётгандек туюлди. Таниш овоз. Лекин бу овозни қачон эшитганини эслолмади.

– Ассалому алайкум, Субут ака, – деди овоз.

– Ваалайкум ассалом, кечирасиз, ким бу?

– Кимлигининг... ҳозирча аҳамияти йўқ. Вақти келса билиб оларсиз. Мен сизга бир хабарни етказишим керак. Фақат илтимос бу ҳақда ҳозирча ҳеч кимга айтманг. Шундай қилсак... Сизга ҳам, бизга ҳам яхши бўлади. Хуллас, Аффифа тирик. У соғсаломат. У сизнинг олдингизда ўзини жудаям айбдор, деб ҳис қилади. Сиз унинг ёзган хатини ўқигансиз. Шундай эмасми?

– Ҳа-ҳа, – деди нафаси бўғзига тиқилиб Субут.

– Ўша хатдаги ҳамма гаплар рост. Самимий айтилган. Фақат...

– Ўзи... Ўзи қаерда? Ўзи билан гаплашсам бўладими, – деди Субут овозини ҳовли эгалари эшитиб қолмаслиги учун гўшакни кафти билан бекитиб.

– Ўзи... Ҳозир сиз билан гапиришолмайди. Фақат сиздан ўтииб сўрайдики, уни тўғри тушунинг. Ва унинг талоғини беринг. Ғойибона бўлса ҳам. Чунки у энди ҳеч қачон... Сизнинг ёнингизга қайтиб боролмайди. Бунинг сабабларини пайти келиб тушуниб оларсиз. Хўп хайр...

– Шошманг, илтимос... Аффифанинг ота-онаси аза очиб ўтирибди-ку... уларга...

– Ҳеч кимга дедим-ку! Хайр...

Овоз узилди. Субут бир лаҳза гўшакни ушлаганича лол туриб қолди. «Афифанинг тириклигини ўзим ҳам билардим. Кўнглим сезган эди. Хайрият ўзим умид қилгандек бўлиб чиқди. Мақола сарлавҳасини ҳам билгандек қўйган эканман. Менинг соҳибжамол Афифам тирик. Қайда бўлса ҳам, мендан воз кечиб, кимни танлаган бўлса ҳам соғ-омон бўлсин...

Дарвоқе, бу овоз соҳиби... ўшамикин? Ким? Мен уни шу пайтгача кўрганманми? Овози танишдек туюлди-ку? Ким у?...»

Хонасига келиб, чой ичишни ҳам унутди. Хотираси қатларини титкилашга киришди. «Ўша эмасми? Арслон айтган Абди, деган йигит. Э-э, эсладим. Ахир Арслон гапирган куни ёдимга тушган эди-ку. Фотограф йигит. Сураткаш. Афифанинг ҳамқишлоғи. Арслоннинг ошнаси. Лекин... у қаёқдан гапиряпти? Афифанинг ёниданми? Шундай бўлса қандай қилиб, бориб қолди унинг ёнига?»

Ўйлаб ўйига етолмади. Гоҳ қувонди: «Ҳар қалай тирик экан-ку қайда бўлса ҳам», деб. Гоҳ ўкинди: «Барибир ўрганган кўнгил ўртанса қўймас экан-да», дея. Кейин ўзини койиди: «Эҳтимол бунинг мен билмайдиган сабаблари бордир», деб. Ҳар ҳолда Субут шуни аниқ тушунди: энди у – озод. Энди у – яна бўйдоқ. Афифанинг «вакили» ундан «талоқ беринг», деган илтимос билан, аслида унинг, яъни Субутнинг эр сифатидаги жавобини берди. Ҳаётда шунақаси ҳам бўлади. Фақат эр-хотин қўймайди. Хотин ҳам эрининг «талоғи»ни бериши мумкин.

У маъносиз жилмайди. «Ўзи келар ёр-ёр, ўзи кетар ёр-ёр», деган хиргойи эсига тушди. «Мен уни озод этдим, бироқ бахтли қилолмадим», деб ўйлади. Чиндан ҳам Субут бу ҳақда кўп ўйларди. Афифани кибор давраларга мос-моианд соҳибжамол бойвучча хоним қиёфасида тасаввур этар, «Мен уни хор қилаяпман», дея ўкинарди. Шу топда эса: «Мана энди балким у бахтли бўлар?» – деб ўйлади. Яна ўйладики: «Ким уни бахтли қилади? Фотографми? Зоҳидийми? Яна бошқа бировми?»

Айни дамда Субут Зоҳидий ҳам тирик эканлигини ич-ичидан сезиб турар, «Балким... бу ўйиннинг ҳаммасини ўша «биродари кромн» ўйлаб топгандир», деган фавқулудда тахминга бориб, бу тахминни фикран ривожлантира бошлаган эди. Яъни: Зоҳидий бояги сохта «фожиани» ташкил этади ва ёш, чиройли жувон билан кимсасиз бир оролга қочиб, ўша ерда муайян вақт ҳузур-

ҳаловат ила турмуш кечиради. Зеро, унинг дунёнинг турли бурчакларидаги офшор, яъни қонун қўли етмайдиган минтақаларда пули, уй-жойлари бўлиши турган гап...

Субутнинг тахминича, воқеа мана бундай бўлган: Зоҳидий Субутни қамоқдан чиқариш эвазига Афифанинг «қўли»ни сўрайди. Афифанинг мактубидан англашиладики, у ўзини қурбон қилишга рози бўлади. Фақат... бу ерда яшамаслик шарти билан. Зоҳидий ўйлаб кўриб, рози бўлади. Чунки Афифа билан шу ерда яшаб, ёки яшамаса ҳам... хушторлик қилиш хавfli эканини у билади. Зеро, Афифага... Даврбек Муқимхонов ҳам даъвогарку. Хуллас, Зоҳидий Афифа билан қочишга рози бўлади. Қолаверса, у барибир қачондир қочиб кетишга тўғри келишини билади. Чунки гиёҳванд моддалар савдоси билан шуғулланади. Бу «машғулот» эса ҳар қандай одамни: хоҳ у Зоҳидий, хоҳ у Муқимхонов бўлсин, муқаррар жарга элтади.

Сирасини айтганда, Субут Муқимхоновнинг собиқ қайнотаси Мирмаҳди Саъдиевнинг одамларидан олган маълумотларда акс этганига кўра Зоҳидийнинг героин савдоси бўйича айрим ҳамкорлари билан ҳисоб-китоб масаласида гижиллашиб юрган жиҳатлари ҳам бор. Шу боис Зоҳидийнинг «ҳижрат муҳлати» ҳам шу пайтга тўғри келиб қолгандир.

«Қизиқ, Зоҳидий ва Афифанинг тирик эканини Арслон Ҳакимов аниқлаб улгурдимикан? Шунақа бўлса, менга нега айтмади? Қачон айтади? Айтадими? Унинг Зоҳидий билан тили бир бўлса-чи? Унинг оҳуридан ем еб юрган бўлса-чи? У Субутни ҳам Зоҳидийнинг буйруғи билан озод этган бўлиши мумкин-ку? Субут кулди. «Муҳтарам бош муҳаррирга манови мақоладан кейин шу гапларни айтиб, «Давомини сал бошқачароқ қилиб ёзишга тўғри келаяпти», деса нима қиларкин? Инфаркт бўлиб қолса керагов? Йў-ўқ... Чиндан ҳам Арслон виждонли, ҳалол терговчи бўлиши мумкин. Бировга асоссиз айб қўйиш яхши эмас. Ахир ўзинг шунинг жабрини торгдинг-ку...»

Субут аини пайтда барча тахминлари бир пулга қиммат бўлиб чиқиши мумкинлигини ҳам тушунарди. «Зоҳидийнинг фақат Афифа учун уйга ўт қўйиб қочиши – бўлмаган гап. Бу ерда бошқа, жиддийроқ сабаб бўлиши мумкин, ана шуни аниқлашга уриниб кўриш керак. Қандай қилиб? Яна... Мирмаҳди Саъдиевдан ёрдам сўраш лозим. Дарвоқе, ул зот собиқ шоғирди ва ашаддий «қадрдони» Зоҳидийнинг ёниб кетганини эшитиб, байрам қилаётган-

дир...» Ҳар ҳолда унинг ёрдамида ҳақиқатнинг тагига етиш зарур. Бир йўла Аффифани ҳам топасан. Топиб... нима дейсан? Ахир талоқ талаб этибди-ку. Қизиқ, Абди Самадов нима қилиб юрибди бу воқеада? Нега Аффифа айнан уни «Вакил ота» қилган? Бунда қандай сир бор? Ана шуни ҳам аниқлаш лозим. Тўғрироғи, ишни шундан бошлаш керак. Абди Самадов ким? Суриштириш, ўрганиш керак. У қаерга кетган? Арслон Россияда деб айтди. Демак, ниманидир билади. Таҳририятлардан ҳам маълумот олиш керак. Ажабо... Фотограф. Суратчи. Қандай аралашиб юрибди... У ҳам... Арслон ҳам... Аффифа билан ҳамюрт. Ғалати. Дунё нақадар тор...

Тун бўйи ўйлаб чиқди. Эрталаб ҳам. Ишга келганидан кейин ҳам. Арслон кўнғироқ қилиб табриклади.

– Зўр мақола ёзибсиз. Раҳмат! – деди.

– Сиз ўқидингизми? – деб сўради Субут. – Мен ўзим сизга бир учрамоқчи эдим.

– Келинг, – деди Арслон.

Борди. Телефон кўнғироғи ҳақида гапирмади. Абди Самадовни ҳам суҳбат охирида шунчаки, гап орасида сўради. Арслон Абди ҳақида анча гапирди.

– Мактабда бирга ўқиганмиз. Дўст бўлганмиз... У... ҳатто синглимни яхши кўриб юрарди...

Сўнгра Субут Зоҳидий ҳақида, Саъдиев, Даврбек ҳақида гапирди. Арслон бу мавзуларда истамайроқ гапирди.

– Ўзи... Аслида бу тергов сири, ҳеч кимга айтишга ҳаққим йўқ, – деди у кутилмаганда. – Лекин сизга айтаман. Бир... ёлланма қотилнинг изидан тушганмиз. Бир аёл орқали «букюртма» оларкан. Бугун ўша аёлни ушладик. Қотил ҳам тез орада қўлга тушди. Ўшани би-ир зўр мақола қиласиз. Жудаям қизиқ, ақлга сигмайдиган ишлар қилган...

– Кимларни ўлдирган, ўша қотил, – деб сўради Субут беихтиёр «Қора қаср» ёнғинига алоқадор эмасмикан, деб ўйлаб.

– Пулдор бизнесчилардан икки кишини отган. Кейин тахминимизча, хорижга қочган. Қидирув давом этмоқда.

Субут ёлланма қотил ёнғинга алоқадор бўлмаса керак, деб ўйлади. Акс ҳолда Арслон бу ҳақда аниқроқ гапирган ёки умуман гапирмаган бўларди.

Арслон юз ифодасидан ёлланма қотил ҳақида Субутга гапирган гапидан пушаймон бўлаётгандек туюлди. У нимадандир хавотирланаётгандек эди.

– Яна бир марта раҳмат, – деди у хайрлашаётиб, – мана шу нақа мақолаларни ўқиганингда бекорга яшамаётганингни ҳис этасан киши. Келиб туринг, хўпми?

– Албатта, келаман, – деди Субут.

Кейин у Абди Самадов ҳақида Арслондан эшитган, ўзи ҳам таҳририятлардан, Абдининг тутинган отахони, машҳур суратчи Қора Қораевдан суриштириб билган маълумотлар мағзини чақишга уринди. Дафъатан ўйлади: бу йигит Саъдиевнинг одами-ми? Йўқ, аниқроғи – Зоҳидийнинг гумашталаридан бири бўлса керак. Ёки уларга умуман алоқадор эмас, яъни Аффанинг одами. Ахир улар бир қишлоқдан экан-ку...

Энди нима қилиш керак? Аффифа қайда бўлса ҳам омон бўлсин, дея суриштирувни тўхтатиш керакми? Арслон Ҳакимов хавфсизлик идоралари билан бирга олиб бораётган тергов, қидирув натижаларини кутиши лозим, шекилли. Қизиқ. Арслон нега хавотирда? Эҳтимол у ҳам сўнгги дамда, яъни Субутга айтганидан кейин изланаётган қотилнинг «Қора қаср» ёнғинига алоқадор бўлиши мумкинлиги хусусида ўйлай бошладими?..

«Нима бўлганида ҳам мен Саъдиев билан алоқа ўрнатиб, унинг Зоҳидий бѳрасидаги «буюртма мақола»си ҳисоботини беришим лозим. Гарчанд энди унинг учун мақоланинг зарурати қолмаган бўлиши ҳам мумкин. Лекин Зоҳидий тирик юрган бўлса-чи?..»

Субут яна фавқулодда, ақлга сиғмайдиган тахминларга берилди: «Абди Самадов Аффифани қутқариш учун Зоҳидийни ўлдириб, уйга ўт қўйган, кейин икковлари хорижга қочган...»

Сўнгра яна совуққонлик билан мулоҳаза юритишга киришди: «Саъдиев билан учрашишим керак. Мен ундан қарздорман-ку...»

Худди шу кунлар Саъдиевнинг ўзи ҳам Субутни суриштириб юрганини, эрта-индин одам юбориб, учрашувга чорлашини ва учрашув чоғида кў-ўп меҳрибонлик ҳамда ғамхўрликлар кўрсатиб, яна ҳамкорликка чорлаяжанини у билмасди, албатта. Майли, ҳозирча ҳар икки томонни бўлажак учрашув иштиѳқи оғушида қолдириб, боя Арслон қисқача тилга олган ва Субутнинг кўнглида турфа фаразу тахминлар уйғотган ёлланма қотил воқеаси ҳақида бирмунча муфассалроқ сўз юритайлик. Зероки, «Тасодифда қонуният бор», деганларидек, ўша мавзунинг Арслон томонидан бенихтиѳр тилга олинмиши ҳамда Субутнинг кўнглидан дафъатан ўтиб кетган тахминлар бежиз эмасга ўхшайди.

Чунки Арслон Ҳакимов Субут билан хайрлашгач, тергов ҳибс-хонасига бориб, ўша – ўзи айтган аёлни сўроқ қилишга киришди. Аёлнинг исми Сурия экан. Анча ёш, анча чиройли, анча маҳзун. Афтидан ҳаётда кўп жабру жафолар чеккан.

Сурия соддагина экан. Ҳакимовнинг саволларига муфассал жавоб қайтариш асносида ўз кечмишлари бобида ҳам сўз юритди. Келинг, ўша гапларга қулоқ тутайлик.

7

Сурия шу оқшом ёмон туш кўрди. Тушида номаълум йигит унинг кўз ўнгида ёшгина аёлни чақалоғи билан бирга қарсиллатиб отиб ташлаганмиш. «Раҳмат, сенга шунақа ўлжа топиб берганинг учун», дермиш Сурияга у. Қўрқиб уйғонди. Кечаги гапларни қайта бошдан эслади. Сурия содда эмас. Ўша номаълум «халоскор» йигитнинг киллер – ёлланма қотил эканини у аллақачон тушунган. Лекин қўлидан нима ҳам келарди. Бу туюққа ўзи, ўз ихтиёри билан тушиди-ку.

Қизиқ... Ўша машъум тунда «номаълум халоскор» жарликда қаердан пайдо бўлган эди? Бир ўзи учта йигитга қандай бас келган? Уларни нега отиб ташлади? Сурияни зўрлаганлари учун холосми? Ё илгаридан уларда қасди бўлгану пойлаб келганми? Сурияни қутқариши тасодиф бўлганми? Ахир у келиб қолмаганда, ким билсин, зўравонлар Сурияни ўлдириб кетишлари ҳам мумкин эди-да.

Ўшанда Сурия катта йўл сари йиқилиб-суриниб чопиб бораркан, халоскори ҳақида ташвишланиб ўйлаган, «У жасадларни қаерга яширади, машинани-чи, ишқилиб, қўлга тушиб қолмасмикан?» дея хавотирланган. Машинани ҳам, жасадларни ҳам чуқур жарга ташлаб юборгандир-да...

Орадан анча вақт ўтгач, бир куни кўчада худди ўша «Жигули»га ўхшаш бир машинани кўрди. Рулда ўтирган йигит ҳам ўша... уни зўрлаганлардан бирига ўхшади. Кўзига ишонмади. Э, йўғ-е, менга шундай кўринди. Улар ўлган-ку, деб ўйлади. Бугунги тушида эса...

Ўша уч йигит «халоскор»нинг ёнида турншар, тиржайишиб: – Хўш, қалай, Сурияxon, қалб жароҳатлари битиб кетдимми? – деб сўрашармиш.

Кўнгилсиз воқеалар кўпинча тушда аён бўлади, деганлари тўғри экан. Сурия ишга келиб, шумхабар эшитди. Қаҳвахона

хўжайини қамалибди. Юраги шувиллаб кетди. «Ҳалиги ишлар ҳам очилса... тайин мени ҳам тортади. Энди ўлдим».

Хавотири бекорга эмас экан. Эртасига уни терговга чақирришти.

– Менинг исм-шарифим – Арслон Ҳакимов, – деди терговчи ўзини таништириб. – Сизни... Ҳозирча гувоҳ тариқасида чақиртирдик. Бошлигингиз ўз рақибини қотил ёллаб ўлдирганликда айбланмоқда. Унинг айтишича, ёлланма қотилни сиз топган экансиз. Агар шу гап рост бўлса, сизни гувоҳ эмас, шерик сифатида айблашимизга тўғри келади. Лекин очигини айтсам... бу гапга сираям ишонгим келмайди. Сиз ёш, чиройли бир жувон...

Сурия индамай сир бой бермай ўтирар, бироқ ич-ичидан тўкилиб борарди. Агар мабодо терговчи бошданоқ дўқ-пўписа қилганида Сурия сал дадиллашиб, ўзини ҳимоя этган, ҳеч гапдан хабарим йўқ, деб турган бўларди. Ҳакимов эса аксинча, ишонмайман, деб турибди. Бу гап Сурияга ғалати таъсир қилди. Худди гипноз қилингандек ҳис этди ўзини.

– Ўзим ҳам... ишонгим келмайди – деди у дабдурустан. – Лекин ўша қотилни чиндан ҳам мен топганман...

– Қандай қилиб? – ҳайрат билан тикилди терговчи унга. – Бўлиши мумкин эмас. Сиз алаҳсираётганингиз йўқми, мабодо?

Гипноз давом этмоқда эди. Суриянинг тили бурро бўлиб кетди.

– Ҳа, мен топганман. Тўғрироғи, унинг ўзи... агар бирон ёмон одамни жазолаш керак бўлса, ёрдам бераман, деганди. Хўжайинни рэкетчи-зўравонлар пул талаб қилиб... икки марта калтаклашгандан сўнг... айтгандим.

– У билан қандай танишгансиз?

Сурия ўзининг зўрланиши билан боғлиқ воқеани батафсил айтиб берди. Шунда терговчи бирдан хомуш тортиб, ўйланиб қолди.

Кейин кулиб юборди:

– Ўша уч йигитни отиб ташлади, дейсизми? – Э, қойил. Бир ўзи-я? Дарвоқе, узр... Сизни зўрлашдан олдин уриб, ҳушингиздан кетказишганмиди?

– Ҳа.

– Ҳушингизга келганингизда уч зўравон ўқ еб, чўзилиб ётганмиди?

– Ҳа.

– Уларнинг ўқ еганини аниқ кўрдингизми?

Сурия иккиланди.

– Мен ўқ товушидан ҳушимга келдим. Кейин қарасам улар чўзилиб ётишибди. Бу эса тўппончани менинг бошимга тираб турибди.

– Тушунарли, – деди терговчи. Сизни лақиллатишган. Ўшанинг ўзи биринчи бўлиб зўрлаган сизни. Кейин ўзини «халоскор» қилиб кўрсатган.

Шериклари эса ўзларини ўқ еб, ўлиб ётганга солишган.

– Вой... Шошманг-шошманг... Мен кейинроқ... уларнинг бирини машина ҳайдаб юрганини кўргандек бўлгандим...

– Ўша заҳоти милицияга мурожаат қилиш керак эди, содда хоним, – деди терговчи. – Эҳ, сизни қаранг-у. Сиз бўлса уларга шериклик қилиб юрибсиз...

Сурия йиғлади.

– Энди мени қамайсизми? – деб сўради.

– Йўқ, – деди терговчи. – Сизни ҳозирча вақтинча ушлаб турамиз. Чунки ўша «халоскор»ингизни қўлга туширишимиз керак. Энди айтинг-чи, унинг қиёфасини аниқ кўрганмисиз?

– Йўқ. Ҳарчанд ҳаракат қилдим-у, кўролмадим.

– Бирон бир белгиси эсингизда қолганми?

– Йўқ. Фақат... «Мен фотографман, менга сурат буюртма бериш ҳақида гапиргин», деб парол ўргаттанди. Мен ўшанда чиндан ҳам сураткашмикан, деб ўйлаганман.

– Яхши. Яна?

– Бошқа... Ҳеч нарса. У доим сешанба кунлари қўнғироқ қиларди, кейинги икки ҳафтада қилмади.

Сурияхонимнинг сўроғини шу ерда тўхтатиб турамиз. Бунинг сабабини англаб тургандирсиз? Сиз Сурияхоннинг «фотограф» ҳақидаги гапини ўқиган заҳоти Абди Самадовни кўз олдига келтирган ва «Воҳ, ёлланма қотил ўша экан-да», деган хаблга борган бўлсангиз ажаб эмас. Шу сабабли ҳам сиздан хулоса чиқаришга андак шошилмасликни илтимос қилган ҳолатда, Абди ҳикоясини давом эттирамиз. Ажабмаски, шу аснода анчагина саволларга ойдинлик кирса. Арслон Ҳакимов ва Сурияхон ўртасидаги мулоқот-сўроқнинг тафсилотини эса салгина орқага қолдирамиз. Демак, яна Абдивой билан учрашамиз.

Абди ўша оқшом туни билан ухлалмай чиқди. Онасининг мунгли ҳикояси кулоқлари остида такрор-такрор жаранглар, Абди кўксига найза санчилгандек санчиб кетар, «оҳ» тортиб юборар, занжирбанд шер каби ўзини тўрт томонга урар, гоҳ йиғлар, гоҳ кулар, гоҳ ғазаб билан: «Сеними аблаҳ, шошмай тургин, қийма-қийма қилмасамми, шу қўлларим билан», дея ич-ичидан ҳайқириб юборар эди.

Ҳаммаси хиргойидан бошланди. Дўкондаги қароқчилик, отасининг ўлими туфайли ноҳақ қамалиб, ўксиниб чиққан Абди бошини қайга уришни билмай юрарди ўша кезлар. Ўқиш ҳақидаги орзулар ҳам саробга айланган. Нимадир қилиш керак. Лекин нималигини Абди билмайди...

Бир куни қишлоқнинг отарчи йигитлари Абдини «Микрофончилик қиласан», деб олиб кетишди. Тўйда нима бўлдию Абди: «Мен ҳам битта ашула айтсам...» деди. «Майли, айт», деди отарчилар «уста» си. Абди айтди. Ёмон чиқмади.

– Ўҳ-ҳў, сен бола... зўр айтдинг-ку. Қонингда борми, дейманов, – деди «уста». Абди бу гапга аҳамият бермади. Эртасига қишлоқ клубида кино кўришаётганда ўртоқлари ҳинд киносидаги бош қаҳрамонни унга ўхшатишди.

– Қара, сенга қуйиб қўйгандек ўхшаркан. Агар сен ҳам артист бўлсанг, мана шунақа киноларда ўйнайсан...

«Чиндан ҳам артист бўлсам-чи», деб ўйлади Абди. Овозим ҳам бор экан. Рубоб, тор чертишни сал-пал биламан. Шесърёзаман...

Дарвоқе ўрни келиб қолди, айтайлик, Абди болалиқдан яхшигина хиргойи қилиб юрарди. Ҳатто онасидан сўроқсиз, бир икки ой мусиқа тўгарагига қатнаб «До-ре-ми-фа-соль-ля-си» ни ҳам ўрганиб олганди. Онаси билиб қолгач, тиш тирноғи билан қарши турди.

– Мени онам, десанг, йиғишгир бу тинғир-тинғирни, болам, – деди кескин.

– Нега она, ахир... ашула айтсам, тўйларда кўп пул топиб, сизга олиб келиб берсам... яхши эмасми?

– Мен сенинг артист бўлишингни истамайман, – деди онаси. – Сен спорт билан хоҳлаганингча шуғуллан. Полвон йигит бўлиб ўс!..

Ўшанда у онаси билан тортишиб ўтирмай, спортга ўтиб кетганди. Лекин санъатга, мусиқага ҳавасини ҳам буткул унутмаган. Армияда чоғи машқ қилиб, анча қўли келишиб ҳам қолди. Бир сўз билан айтганда Абди ҳам спортчи, ҳам санъаткор, ҳам шоир бўлгудек бир серқирра йигитга айланаётганди.

Онаси унинг тўйда ашула айтганини эшитиб, яна ўша ўн йил олдинги гапни такрорлади.

– Артистликда бало борми, эркакча иш қилсанг-чи, болам, – деди ошкора қаҳр билан. Бу гал Абдига астойдил малол келди.

– Она, нега унақа дейсиз? Артистлик ҳам эркакча касб-ку. Ахир нега бунча аристри ёмон кўрасиз-а? Ёки сизнинг артист қавмида бирор қасдингиз борми?..

– Бор! – деди кутилмаганда онаси. – Қасдим бор.

– Нима? Қанақа қасд? – деб сўради қўрқа-писа Абди.

Онаси бир зум жим қолди. Кейин оғир хўрсиниб, гап бошлади.

– Майли, ўғлим, сен катта бўлиб қолдинг. Ҳамма нарсага ақлинг етади. Энди айтсам бўлар. Бор ҳақиқатни қачондир билишинг керак. Сенинг асл отанг артист бўлган. Мени «Севаман, сенсиз яшолмайман, сенга уйланаман», деб алдаб, бола бўлгач, «Бола мендан эмас», деб тухмат қилиб қочган. Бунинг устига номардлик қилиб, бошқа бир дўстига қўшмоқчи бўлган. Хуллас ўша-ўша артист, деса жоним ҳаққумимга келади...

Абди қотиб қолди. Демак, демак, шўрлик онаси шунинг учун ҳам Самад букрига теккан экан-да?!

– Яхшиям бахтингга Самад отанг бор экан, – деди онаси унинг фикрини ўқигандек. – Қорнимда бола билан обрўйимни тўкмай никоҳлаб олган. Шунинг учун унинг ҳамма инжиқликларига, уриш-сўкишларига чидаб келдим.

– Ким ўша номард, она, айтинг? – деди ғазаб бишан. – Ўшани ўлдираман.

Онаси унга ғалати қаради. Бу қарашда ҳайрат ҳам, гурур ва қониқиш ҳам ва яна аллақандай туйғулар бор эди.

– Отанг-ку, болам, қўлинг борадимми?

– Қанақасига отам бўлади. «Бола меники эмас», деб сизни беҳурмат этган, ҳақорат қилиб, камситган бўлса...

– Майли, мен Худога солганман. Сен унга қўл кўтармаслигинг керак. Мени бахтсиз қилгани етмагандай, сенинг ҳам умринг шу нобакор туфайли поймол бўлмасин.

– У ёғи билан ишингиз бўлмасин. Фақат менга унинг номини, манзилини айтинг.

– Ўзингни бос, болам! Ўзингни бос! Ҳайвон бўлсаям, ўша сенинг отанг. Падаркуш бўлма!

– Айтинг, айтаверинг, уни ўлдириб, бекордан-бекор қўлини булғайдиган, бекорга қамалиб кетадиган аҳмоқ йўқ. Шунчаки кўзига қарамоқчиман, кўзига! Айтинг!

– Унга бирон зиён-заҳмат етказмайман, деб қасам ич, болам! Қасам ич!

– Нима деб ичай?

– Онам ўлсин, агар отамга қўл кўтарсам, – деб айт.

– Майли...

– Айт, айт... Онам ўлсин, де.

– Йўқ. Ўзим... Тил тортмай ўлай, агар сизга берган сўзимнинг устидан чиқмасам. Энди айтинг.

– У шаҳарда вилоят мусиқали драма театрида ишлайди. – Исми – Камронбек Валиев.

Абди эртасигаёқ театрга йўл олди. Йўлда унинг кўнглидан қандай туйғулар кечганини сўзлаб ўтирмаймиз. Дафъатан туғилган нафрат, онасига берган ваъдасидан сўнг аламли ўкинчга айланди. Ўқиниш баробарида, томиридаги қон барибир ўша одамнинг қони эмасми, аллақандай қизиқиш ҳам пайдо бўлди: «Қандай одам экан, менинг отам?» «Артист экан-да. Камрон Валиев, бунақа артистни у эшитмаганди. Унчалик машҳур бўлолмапти-да. Номардлиги учун Худо жазолаган бўлса керак...»

Камрон Валиевни топиш қийин бўлмади. Дарвоза ёнида театр қоровули билан қарта ўйнаб ўтирган қорамағиз одам ўша экан. Оғзида носвой. «Ваалейкум ашшалом», деганидан билинди.

– Сизда бир оғиз гапим бор эди. Ташқарига чиқайлик, – деди Абди. Валиев пинагини бузмасдан ўйинни давом эттирди.

– Гапиравер, болакай, тўйингга ашулачи керакми? – деди Абдининг юзига ҳам қарамасдан. Абди тушундики, бу одам тўйларда отарчилик қилиб кун кечиради. Шунинг учун ҳам машҳур бўлолмаган.

– Бошқа, жиддий гап. Илтимос, тезроқ чиқинг, мен сизни ташқарида кутиб тураман, – деди Абди мумкин қадар юмшоқлик билан.

– Ҳозир-ҳозир, – деди Валиев. Абди ташқарига чиқиб, шаҳар марказий истироҳат боғи томон юрди. Боғ театр дарвозасининг шундоққина рўпарасида эди.

Валиев беш дақиқалардан кейин чиқиб келди. Бу орада Абди анча қизиниб, асабийлашиб улгурган эди. Шу боис гапини шартакилик билан бошлади.

– Мен... Сиз бир пайтлар алдаб... ташлаб кетган бир қизнинг ўғлиман... Исмин Абди.

Валиев ҳушёр тортди. Қўрқди. Афтидан у қачондир мана шундай учрашув бўлишини билган ва кутиб юрган. Тайёргарлик ҳам кўрган.

– Сен ука, адашялсан. Мен ҳеч қанақа қизни алдаган эмасман. Абдининг газаби кўзиди.

– Ҳеч бўлмаса эди, орадан шунча вақт ўтгандан кейин ёлгон гапирмасангиз бўларди. Мен сизнинг ўғлингизман-ку. Буни ўзингиз ҳам яхши билсангиз керак.

– Йўқ-йўқ. Такрор айтаман, ука, сен адашялсан. Тўғри, ёшликда шўхликлар бўлган... Лекин Худо менга фарзанд бермади. Шу боис яқинда учинчи хотиним билан ҳам ажралишдим.

Абди дафъатан ўз боласини тан олмагани учун Худо бошқа фарзанд бермаган, деб ўйлади. Бахтсиз одам. Бунинг нимаси билан пачакилашаман. Самад букридан ҳеч қанақа фарқи йўғу. Йўқ. Самад букрининг бундан фарқи бор. Самад букрининг бундан ўлиги ҳам ортиқ. Бу – бир тараша-ку. «Ўғлингизман», деганимда ҳам «қилт» этмади-я. Ҳолбуки, ўғли эканимни яхши билиб, сезиб турибди. Самад букри эса менинг ҳақиқий отам. У – улуғ, мард, кўркам одам. Эссиз... қадрига етолмадим.

– Келинг, эркакча гаплашайлик... Агар ўзингизни эркак, деб ҳисобласангиз, – деди Абди гижиниб. Шу топда унинг авзоини кўрган одам кеча армияни битказиб келган ўн тўққиз яшар йиғит, деб ўйламасди. Ўзи аслида ҳам Абди ёшига нисбатан анча катта кўринар, билмаган одам уни йиғирма бешларга кириб қолган, дея тахмин қилиши мумкин эди.

– Эркакча бўлса, майли, эркакча гаплашамиз, – деди бироз аччиғи чиққан Валиев. – Хўш, нимани гаплашамиз?

– Сиз менга ростини айтинг. Онам билан... ораларингизда бўлган воқеа...

– Майли, ростини айтсам-айтай. Онангни таниганман. Ашулани йиғитларнинг ошиғи кўп бўлади. Онанг билан ҳам бир тўйда танишган эдик. Ўзи «Учрашайлик», деб таклиф қилди. Бир мартами, икки мартами учрашганмиз. Бўлган гап шу. Орадан беш-олти ой ўтгач, дабдурустан келиб: «Сиздан бола бўлиб қолди»,

деди. Мен ишонмадим. Ишонолмадим. Тушун, ука, сен ҳали ёшсан. Вақти келиб билиб оласан ҳаммасини. Мен унга «Хоҳласанг, дўхтирга олиб бориб текширтираман, агар бола мендан экани исботланса, уйланаман», деганман. Ўзи кўнмади. Аразлаб кетиб қолди. Кейин эшитсам, бир кнвалидга тегиб олибди. Сен хафа бўлма, сенда айб йўқ. Онанг ёшлигида сал соддароқ, кўнгилчанроқ бўлган, шекилли...

– Бу нима деганингиз?..

– Мендан бошқалар билан ҳам... учрашган, шекилли. Чунки мендан бола бўлиши мумкин эмасди. Менга дўхтирлар айтган. Справкам бор. Мана, кейин ҳам бола бўлмади-ку... Хуллас, ука, сен отангни бошқа жойдан изла. Онангга айт, менга бекорга ёпишмасдан, яхшилаб ўйлаб кўрсин...

Чиндан ҳам бу Самад букрининг ҳаром тукига ҳам арзмайди. Самад букри – мард. Чинакам эркак у. Мен бўлсам уни «ота» дейишга орланиб юрибман...»

– Ўша справка ҳозир ёнингизда эмасми? – деб сўради Абди ғазабини босиб. Энди у Валиевдан нафратланмай кўйганди. Бу кимса унда энди жирканиш уйғотди.

– Нима эди? Уйда турибди. Керак бўлса... олиб келиб кўрса-таман ука. Мен... Мен ишни пухта қиладиган одамман. Справкани кўрсатиш керак бўлса, любой жойда кўрсатаман, – деди янада дадиллашиб Валиев.

– Кетингга тиқ, ўша справкани, – деди Абди ногаҳон такрор қуйлиб келган ғазаб таъсирида «сен»сираб. – Эй, ҳайвон!

– Ҳой ука! Оғзингга қараб гапиргин!

– Кейин оғзингга тиқ! Ҳе, ифлос! – деди Абди. – Сени... Сенда қаларни ўша носвой саситган оғзингдан отиш, кейин... Кейин... Тумшуғингдан осиш керак.

– Дунё бесўров эмас, ука. Ўзингни бос. Қонун бор. Қонда бор. Агар гапимга ишонмасанг, қонуний қилиб судга бер...

– Тупурдим. Сенга ҳам, қонун-қондангга ҳам...

Абди кескин бурилиб йўлига кетди. Йўл-йўлакай «Чиндан ҳам онам артист бўлма, деб тўғри айтган экан», деб ўйлади. Энди унинг наинки артист, наинки шоир, балки ҳеч ким бўлгиси келмасди. Аксинча, ниманидир бузгиси, қаернидир вайрон қилгиси, қай бир нморатга ўт кўйгиси келарди. Агар онасига қасамед этмаганида, ҳозир бу одамни сира иккиланмасдан бўғиб ўлдирган бўларди.

Беш-ўн кун каловланиб юргач, таваккал деб жисмоний тарбия институтига ҳужжат топширди. Кирилмади. Бу орада Зарифа билан икки марта учрашиб, кўнглини билмоқчи бўлди. Абдининг «саргузашт»ларидан хабардор бўлса керак, Зарифа унга рўйхушлик бермади.

– Сизни акамдек ҳурмат қиламан. Лекин мен бошқа бир йигитга ваъда берганман. Хафа бўлманг...

Абди «Ахир мени севгандинг, хат ҳам ёзгандинг-ку», демоқчи бўлди, дея олмади. Деганда ҳам Зарифа «У болаликдаги бир ҳавас бўлган-да», дерди. Аслида сабаби бошқа. Зарифа уни ўзига тенг кўрмаяпти. Зарифа кибрли бўлибди. Акаси Арслон – камтар, оддий йигит. Лекин Зарифа... Майли, нима ҳам дерди?! «Суймаганга суйкалма», деган. Бу борада зўравонлик кетмайди. Қолаверса, у дўсти Арслоннинг синглисига зўравонлик қилолмайди. Ахир «Сизни акамдек ҳурмат қиламан», деяпти-ку...

Ёз охирида Россияга бориб, мардикорчилик қилиб юрадиган йигитларга қўшилиб, Самарага жўнаб кетди. Кетиш олдидан Арслонни қидириб, ҳуқуқшунослик институтига борди. «Кетяпман», деди. Зарифа билан ораларида бўлган гапни унга очиқ айтди.

– Сен ундан хафа бўлма, Абди, – деди Арслон синглисининг ёнини олиб. – У шундай бир ҳолатга тушган, қисқаси... Бунинг сабаби бор. Вақти келганида айтаман. Ҳозирча...

Абди «Нима гап, нима сабаб?» деб сўрамади. Шусиз ҳам унинг ичи бўм-бўш, кўнгли қоп-қора эди...

Шу тахлит Абди Россияга кетди. У ерда кўп оғир савдоларни бошидан ўтказди. Жиноятчилар тўдасига аралашди, қамоққа тушди... Буларнинг ҳаммаси ҳақида кейинги бобларда унинг ўзидан эшитамиз. Ҳозир эса ваъдаимизга биноан Арслон Ҳакимов ва Сурияxon мулоқоти асосида ойдинлашган воқеалар баёнига қайтайлик.

9

Шаҳарнинг қуюқ дарахтзорлардан иборат чекка ва хилват мавзеси. «Тақдир тақозоси» деган ғалати ном билан аталмиш пастқамгина қаҳвахона. Соат тунги 22 дан ошган. Европача русумда безатилган залда майин мусиқа янграб турибди. Одам гавжум. Чеккадаги алоҳида бўлмалардан бирида ёлғиз ўтириб, та-

мадди қилаётган ўттиз ёшлардаги қорамағиз, узун бўйли, сочлари калта қирқилган аёл ёнига қирқлардаги малларанг бир одам келиб ўтирди. Бош ирғаб салом берди. Чўнтагидан «Оливер Твист» сигаретасини чиқариб тутатди. Аёл унинг юзига бепарво назар ташлаб, саломига қуруққина жавоб берди. Кейин:

– Бу жой банд, мен ўртоқларимни кутаятман, – деди.

– Ўртоқларингиз мен орқали салом йўллашди, – деди малла одам. Чамаси бу – пароль эди.

Аёл хотиржам тортиб:

– Саломат бўлишсин, – деб қўйди ва малланинг юзига савол назари билан қаради.

– Бир ҳурматли кишининг оилавий суратига буюртма бермоқчи эдик.

– Биз оилавий суратларга буюртма олмаймиз.

– Йўқ-йўқ! Оилавий эмас. Шунчаки, бир эркак ва бир аёл. Улар эр-хотин эмас. Хушторлар.

– Хотинларнинг суратларини ҳам ишламаймиз, – деди аёл: малланинг стол устида ётган «Оливер Твист» сигаретаси қутисидан бир дона сигарет олиб, айлантириб, томоша қилди. Кейин тутатмасдан эзгилаб, кулдонга ташлади.

– Бу – истисно тариқасида. Аёл суратига эркакниқидан уч баравар кўп ҳақ тўлаймиз. Кейин у аёл... Хуллас, йўқ, деманг.

– Мен гаплашиб кўришим керак, – деди аёл иккиланиб.

– Агар келишсак... Мен хизмат ҳақининг ярмисини ҳозироқ бериб кетмоқчи эдим. Эллик минг доллар ҳазилакам пул эмас...

– Ҳар бирига эллик мингдан, – деди аёл.

– Яхши, – деди малла одам ўйлаб ўтирмасдан. Ярми ҳозир, ярми буюртма бажарилгандан сўнг.

– Келишдик. Пулни стол устига, қўл артгичнинг таъига қўйинг. Буюртма бажарилгач, пулнинг қолган қисмини хорижга биз айтган ҳисоб рақамига ташлаб берасиз. Огоҳлантириб қўяй. Аҳд бузиладиган ёки биз томонга, из йўқотиш мақсадида таҳдид қилинадиган бўлса – масалани матбуот орқали ошкор қилиб юборамиз.

– Хотиржам бўлинг. Биз номардлардан эмасмиз. Малла одам қоғозга ўралган пулни аёл айтган тарзда қўл артгич таъига бекитди.

– Расм, манзил ва суратни олиш мумкин бўлган вақтлар кўрсатилган қоғоз ҳам пулнинг орасида...

– Яхши. Хайр, – деди аёл малладан кўзини узиб, теварак-атрофни шошмасдан кузатди. Малла туриб кетгач, оғиз артган киши бўлиб, қоғозга ўроғлик пулни чаққонлик билан сумкасига солди. Ташқарига чиқди. Уриниброқ қолган «Жигули» машинасига ўтириб, шаҳарнинг нариги четига – кунчиқар томонига жўнаб кетди.

Ярим соатдан сўнг аёл «Тун кўшиғи» номли яна бир қаҳвахона олдида тўхтади. Бир неча сониядан сўнг тун кўйнидан чиқиб келган ўттиз-ўттиз беш ёшли бир йигит аёл ўтирган машинанинг орқа эшигини очиб, бош суқди.

– Қалай? – деб сўради.

– Ҳаммаси жойида, – деди аёл қоғоз ўрамани йигитга узатар экан.

– Ҳаққингни олдингми? – деб сўради йигит.

– Ҳа, олдим. Ҳар галгидек. Ўн фоиз. Лекин бу сафар бошқачароқ. Буюртмада икки киши, аёли ҳам бор...

– Мен сенга айтганман-ку, аёлларга буюртма олма, деб!

– Пули икки баравар! Кейин ўша аёл арзиркан суратини ишлашга.

– Бўпти. Давоми...

– Кўнғироқ қиларсан, буюртма тайёр бўлгач, келишамиз.

– Бўпти.

Йигит шундай деди-да, эшикни тарақлатиб ёпиб, яна тун кўйнига сингиб кетди. Аёл ҳар галгидек бу сафар ҳам йигитнинг башарасини аниқ кўриш ва эслаб қолишга тиришди. Аммо яна бунинг уддасидан чиқолмади. «Юзи борми бунинг ўзи?», деб ўйлади. Кейин: «Э, менга нима фарқи бор», деб қўл силтади. Ҳолбуки...

Ҳолбуки, 32 ёшли Сурия исмли бу аёл нуқул тун кўйнидан чиқиб, тун кўйнига яширинувчи ана шу сирли, қўрқинчли бу йигитни яқиндан танишни, у билан суҳбатлашишни, дардлашишни жуда-жуда истар ва бунинг анчайин узундан-узоқ тафсилотга эга мубҳам ва даҳшатли бир сабаби бор эди...

Бу воқеага бир неча йиллар бўлган. Сурия ўшанда мана шу – «Тун кўшиғи» қаҳвахонасида официант бўлиб ишлар эди. Саҳарга яқин ишни тугатиб, уйга қайтиш учун кўчага чиқди. Дуч келган биринчи машинага қўл кўтарди.

«Жигули»да уч йигит. Иккиси олдинда, бири орқада. Сурия уларни маст, деб ўйлади. «Йўқ, бормайман, кетаверинглар»,

деди. Йигитлар: «Қўрқманг, яхши қиз, айтган жойингизга элтиб қўямиз, ўтиринг», деб қисташди. Сурия таваккал қилиб, машинага минди. «Жигули» у айтган томонга эмас, шаҳар четига жарлик сари бораётганини кўриб, адашганини тушунди. «Қиз боламан, етимман, раҳм қилинглар, қари онам бор», деб ялинди. Йигитлар қулоқ солишмади. Тўқайзор ичида уни зўрлашди. Сурия ҳушидан кетиб қолди. Бир маҳал қарсиллаган овоздан ўзига келиб кўзини очди. Очди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Тепасида бир кўланка унга тўппонча тираб турарди. Жон ҳолатда ингранди:

– Илтмос, ўлдирмаиғ!

– Кўланка уни қўлидан тортиб турғазди.

– Кийиниб ол, – деди тескари қараб.

Сурия кийиниш асносида теварагига қараб, қичқириб юбораёзди. Ҳалиги уч йигит уч жойда қонга беланиб, чўзилиб ётарди. Афтидан, бояги кўланка уларни отган ва Сурияни ҳам ўшаларга шерик, деб ўйлаган. Беҳуш бўлгани учун аяган.

– Нима бўлди? – деб сўради у ёз ҳавоси бўлишига қарамай совуқ қотиб, тишлари тақиллаб.

– Буни аввал сендан сўраш керак, – деди йигит. Шунда Сурия ўзига келиб, йиғлаб юборди.

– Улар мени... зўрлашди...

– Шунинг учун мен уларни жазоладим, – деди йигит. – Агар уларга қўшилиб ўлиб кетишни истамасанг, бу воқеани ҳеч қачон, ҳеч кимга айтма. Тушундингми?

– Тушундим, – деди Сурия.

– Хайр, – деди йигит. – Шаҳаргача ўзинг бир амаллаб етиб оларсан. Тонг ёришиб қолди.

– Сиз менинг халоскоримсиз. Ақалли кимлигингизни айтиб кетинг, – деди Сурия.

– Ҳожати йўқ, – деди йигит.

– Бўлмаса... менинг телефонимни олинг, ҳар эҳтимолга қарши, – деди Сурия. – Телефон қиларсиз.

– Майли, – деди йигит ва у узатган ташрифномани чўнтагига солиб, бурилиб кетди. Сурия унинг чеҳрасини қоронғида илғаб ололмай қолди.

Шу-шу Сурия халоскор йигитни учратмади. Уни ўқтин-ўқтин эслар, «Ўшанда у қаердан пайдо бўлган, нега барвақтроқ келмаган, эҳтимол унинг бояги йигитларда қасди бўлгандир?!» деб

ўйлар, уни ўзича соғинар, бир учрашсам, елкасига бош қўйсам, деб орзуланар ҳам эди.

Кунлардан бир куни Сурия тумов бўлиб, ишга бормай, уйда ётган эди. Телефон жиринглади. Гўшакни олган Суриянинг юраги ҳаприқиб кетди. Ўша йигитнинг овози эди.

– Бугун саҳар ишдан қайтаётганингда бекатда телефон-автомат ёнида кутиб тур...

Сурия «Хўп» дейишга ҳам улгурмай овоз ўчди. Сурия учрашувни гоҳ қувониб, гоҳ аразли ҳаяжон ичра аламланиб, бетоқат кутди. Бироқ учрашув яна совуқ, ёқимсиз кечди. Суриядаги бояги қувонч ва ҳаяжон ўрнини яна қўрқув эгаллади. Алам қиладигани йигит қоронғи бўлсаям нуқул аланглаб, тескари қараб гапирар, шу боис Сурия унинг юзини кўролмади.

– Агар кимдир сени, ё яқин дўстларингни хафа қилса айт, жазосини бераман... Текинга эмас, албатта...

– Сизни қандай топаман, – деди Сурия бироз ўйланиб тургач.

– Ҳар ҳафта белгиланган вақтда қўнғироқ қиламан. Сен уйда пайтингда. Маъқулми? Сен қайси кунлар уйда бўласан?

– Сешанба, пайшанба кунлари.

– Яхши. Демак, тушундинг-а?

– Ҳа, – деди Сурия гарчанд тайинли бир нарсани тушунмаган бўлса ҳам. Йигит хайрлашиб ғойиб бўлди. Сурия эртасига ишга чиқиб, қаҳвахона хўжайини кимлардир томонидан қаттиқ калтакланиб кетилганини эшитди. У бир ҳафтадан сўнг ишга чиққач, ҳол сўрагани кирди-ю, хўжайинининг қорайган қовоқларини кўриб, беихтиёр йигитнинг гапини эслади. Хўжайинига азбаройи раҳми келди. У Сурияга яхши ҳақ тўлар, гоҳида ҳимматига қараб, совға-салом ҳам қилиб турар эди. Қисқаси, ўрталарида анчайин яқин муносабат шаклланганди. Шу тариқа, ачиниш асносида меҳри ийди.

– Ўша ғанимларингизни жазолайдиган бир одам бор, – деди паст овозда.

– Ким экан? – деди хўжайин бепарво оҳангда.

– Бир одам. Ҳақини тўласангиз... тинчитади, – деди Сурия ва кўрсаткич бармоғини тўппончага ўшатиб, чеккасига тираб кўрсатди. Хўжайиннинг кўзи хонасидан чиққудай бўлди.

– Э-э, калланг борми? Нима деяпсан? Унақа одамларни яқинлаштирма! Миянгдан чиқариб ташла! Тушунарлими?..

Сурия индамай чиқиб кетди. Хўжайин икки ҳафтадан сўнг яна калтаклашиб, шифохонада бир ой ётиб чиққач, ўзи Сурияни чақириб, бояги мавзуда шивирлаб гап очди:

– Ҳалиги «жазолоччи» ҳалиям борми? – деб сўради. Сурия бош ирғади.

– Айт, ўшанга, бир кишини жазолаш керак. Ҳаққини бераман...

Йигит одатдагидек сешанба кунини телефон қилди. Сурия «буюртма»дан гап очди. Йигит гапини кесди.

– Телефонда бунақа гаплар айтилмайди. Эртага ишдан қайтар чоғинг учрашамиз.

– Мен машина олганман. «Жигули», – деди Сурия.

– Биламан. Бекатдан нарироқда, чеккада машинани тўхтагиб, кутиб тур.

– Хўп бўлади!..

Машинанинг орқа эшиги худди бугунги сингари тўсатдан очилди. Йигит каттакон кўзойнак таққани учун юзи деярли кўринмас, қоронғида Сурия фақат унинг мўйлови борлигини илғади. «Балким ясамадир», деб ўйлади.

– Мен фотографман. Портрет ишлашмоқчи бўлсаларинг, кичик бир расмни манзили ҳақидаги маълумот билан қўшиб тайёрлаб беришларинг керак. Хизмат ҳақи йигирма минг. Ўни олдин. Ўни кейин. Шарт маъкул бўлса, эртага шу ерда учрашамиз.

Йигит эшикни ёпиб кетди. Эртасига келиб, Суриядан қоғоз ўрамини олар экан, яна бир марта огоҳлантирди.

– Мен ҳақимда бирон кишига, бирон маълумот берсанг... Соғ қўймайман. Буюртмани фақат ишончли одамлардан олиш керак. Сенга хизмат ҳақидан ўн фоиз тўлайман. Розимсан?

– Розиман.

Шу тахлит Сурия ва нотаниш қасоскор йигит шериклигидаги мудҳиш ширкат қарор топди. Ўшанда хўжайиннинг «буюртмаси» бажарилгач, Суриянинг қаҳвахонадаги мавқеи кескин ошиб кетди. Энди у оддий официант эмас, зал мудираси бўлди, маоши, бошлиқ бошқа «хизматлари» эвазига тўлайдиган мукофот миқдори ҳам кўпайди. Хўжайин уни аввалгидан ҳам яхши кўрар ва шу билан бирга ундан ўлгудай кўрқарди. Шу боис унга шилқимлик қилмай қўйди. Бир гал Сурия ўзи ҳиммат қилганида, оҳиста бағрига босар экан, авайлаб сўради:

– Жоним, айт-чи, ўша танишларинг кимлар? Мен ҳам танишсам бўладими?

– Ҳеч қачон бу ҳақда гап очманг, – деди Сурия кескин оҳангда, – акс ҳолда, улар мени ҳам, сизни ҳам йўқ қилиб юборишади.

– Сен нима бало, мафияга аъзомисан?

– Қўйинг, бунақа гапларни...

Хўжайин бу ҳақда бошқа суриштирмади. Яна икки марта «буюртма» берди, холос. «Буюртма»лар муваффақиятли бажарилгач, шаҳарда «Тун қўшиғи» қаҳвахонаси хўжайинининг беқиёс қудрати ҳақида миш-мишлар тарқалди. Хўжайин эса бу гапларга парво қилмас, энди Сурияни бошқа кишиларнинг «буюртма»лари билан таъминлаб турар эди...

Суриянинг хўжайини қамоққа олинган заҳоти маъшуқасини «сотди». Қизиғи шундаки, на ошиқ ва на маъшуқа ёлланма қотил ҳақида терговчи Арслон Ҳакимовга аниқ бир маълумот бера олмадилар.

Арслон Ҳакимов – зукко терговчи эди. У Сурияни тергов қилиш чоғида бундан анчагина олдин юз берган, ўз оиласи билан боғлиқ бир воқеани эслаб, юраги шувиллаб кетди. Арслон Абди билан охирги марта учрашганда ошнасига айтмоқчи бўлган, лекин айтмаган воқеа ўша эди... Зарифа бир кун спорт машғулотидан кечроқ қайтаётганида хилват хиёбонда безориларга дуч келади. Уч нафар девдай йигит уни уриб, ҳушсизлантириб, номунига тегмоқчи бўлган пайтда, қайдандир пайдо бўлган бир йигит уни қутқариб қолади. Йўлтўсарларни уриб, суллайтириб ташлайди. Зарифани уйгача кузатиб қўяди. Кейин Зарифа ўша Соли исмли йигитга кўнгил қўйди. Турмушга чиқди. Ўша тунги воқеани Арслон кейинроқ, тўй ўтгач эшитган ва терговчига хос зийраклик билан аллақандай шубҳаларга борган бўлса ҳам синглисига сездирмаган. Куёв бўлмиш Соли ширкатчилик қилиб юрар, Арслон у билан кам мулоқот юргизарди. Сабаби: негадир унча ёқтирмасди. Суриянинг ҳикоясини тинглагач, кўнглида «Наҳотки, бу – ўша бўлса», деган даҳшатли гумон уйғонди. «Илон ёнги-нангда, қўйнингда ётган-у, сен галварс сезмагансан. Хайф, сендақа изкуварга», деб ўйлади. Кейин яна мулоҳаза қилди. «Йўғ-е, бу шунчаки, тасодифий ўхшашлик бўлиши мумкин». Соли ширкатчи – ўзига тўқ. Унга пул эвазига одам ўлдиришининг нима кераги бор?» Арслон шубҳасига сал бўлсада аниқлик киритмоқчи бўлиб, Зарифага кўнги-роқ қилди. «Куёв билан бир учрашиб, суҳбатлашмоқчиман. Кечқурун уйларингга ўтаман», деди. Зарифанинг: «У киши иш билан сафарга кетган. Бир ҳафтадан бери

йўқ», деган жавоби гумонини оширса-оширдик, камайтирмади. «Бўлмаса, айт, келганидан сўнг менга бир учрасин...»

Айни шу гумон билан тўқнаш келган кунларида Сайхондаги ёнғин воқеаси муносабати билан ўтказилган эксгумация ва такрорий экспертиза хулосалари тайёр бўлди. Дала-ҳовлида куйиб кетган жасадлар Зоҳидий ва Аффаники эмас, икки ёш эркакники, деган хулоса чиқарилди. Энди уларнинг кимлигини аниқлаш керак эди.

Арслон «Ҳар қалай Аффифа эмас экан», деган ўйдан бенхтиёр хурсанд бўлганини ҳис этди. «Бечора Субут Сокинни ҳам хурсанд қилиб қўйиш керакмикан, айтиб?!», деб ўйлади. Бироқ Субутнинг хурсанд бўлишига кўзи етмади. «Тарқалган гап-сўзлар уни Аффифадан буткул совитган бўлса керак», деб ўйлади. Шу боис Субутга бу ҳақда гапириш ё гапирмаслик ҳақида дабдурстдан бир қарорга кела олмасди...

– Жасадларнинг шахсини аниқлаш учун аввало Зоҳидийнинг соқчилари ва хизматкорларини текширишимиз керак, – деди у ёрдамчисига. Кейин ўзи бироз ўйланиб ўтиргач, барибир Субутни қидириб, таҳририятга қўнғироқ қилди. Субут жойида экан. Арслон айтди. Субут хабарни хотиржамлик билан эшитди. Арслон ҳайрон бўлди. Кейин Субут: «Зоҳидийнинг ҳам тирик экани аниқми?» деб сўради. Арслон яна ҳайратланди. «Демак, Аффифанинг тирик эканини у аввалдан билган эканда...», деб ўйлади. Шошиб тургани учун гапни чўзмади. Эртасига «Чақириб суҳбатлашайчи, балким бирон қизиқ гап чиқар», деб ўйлади. Яна таҳририятга сим қоқди. Субут йўқ экан. «Бир ҳафтага жавоб олиб кетувди», деди бош муҳаррир. Арслон гарчи яна ҳайрон бўлган эса-да, «Қаёққа, нимага кетди?», деб батафсил сўрамади. Зеро, унинг фикри яна бошқа гумон ва таҳминлар оғушига чўкканди...

Субут эса бу пайт қўшни мамлакат ҳудудида, Саъдиевнинг қуюқ зиёфати устида эди. Келинг, биз ҳам ана шу тўкин дастурхон атрофига борайлик. Улар суҳбатига қулоқ тутайлик.

10

Тоғлар бағрида, қуюқ арчазорлар билан қопланган сўлим ва салқин дарада жойлашган, Шарқона услубдаги муҳташам қароргоҳ. У даранинг адоғида, баландда, яъни чўққига туташиб кетган тоғлар этагида бўлгани боис дара қуйсидаги илон изи

йўллар, ўртада шарқираб оқиб ётган сой ва ҳув узоқда, пастликдаги дам олиш уйлари ва дунёга донғи кетган «Медео» яхмалаги кафтда тургандек кўринади.

Саъдиев ва Субут олди очиқ, кенг айвонда, тўкин дастурхон устида суҳбатлашиб ўтиришибди.

– Яхши, баҳаво жойлар экан, – деди Субут.

– Ҳа, бир тижоратчи биродаримизга тегишли маскан бу, – деди Саъдиев. – Биз вақтинча ҳордиқ ёзиб турибмиз. Сиз ҳам беш-ўн кун дам олиб кетинг, агар вақтингиз бемалол бўлса.

– Раҳмат, афсуски, вақтим зиқроқ, – деди Субут.

– Майли, сизлар ҳали ёшсизлар, ёшликда ишлаш керак. Қариб, мана бизга ўхшаб, соғлик кўтармай қолган чоғда дам олиб, даволаниб юриш мумкин.

Субут индамади. У гапни нимадан бошлаш ҳақида ўйлаётган эди. Саъдиевнинг ўзи унинг мушкулини осон қилди.

– Зоҳидий билан боғлиқ воқеани эшитдим, – деди у. – Ҳайронман, унга бу «ўйин»нинг нима кераги бор экан?! Ҳамонки, қочмоқчи экан тинчгина жуфтани ростлаб қолаверса бўларди-ку... Ўрталикда бир аёлнинг жонини увол қилиб, номини булғаб, спектакль кўйишининг шима кераги бор эди?..

– Зоҳидий нега қочади? Кимдан қочади? – деб сўради Субут ўзини ҳеч гапдан хабарсиздек кўрсатишга уришиб.

– Унинг қочиш сабабини билмайсизми? Оббо, сиз-ей! Ахир унинг героин савдоси билан боғлиқ фаолияти тегишли идоралар томонидан анча пайтдан буён аниқланиб, уни қамоққа олишга ҳозирлик кўришаётган эди-ку. Ўша сиз қамалган кунларда биз сизни қутқариш учун ҳамма чораларни кўрдик. Дўстларимиз орқали Зоҳидий ва шерикларининг жиний фаолияти тўғрисидаги ишончли маълумотларни тегишли идораларга етказдик.

Ўша маълумотларнинг бир қисми ўзингизда ҳам бор эди-ку. Сиз мақолани ёзиб, жиноятчи тўдани матбуот орқали фош этишга улгурмаганингиздан сўнг, таваккал қилишга мажбур бўлдик...

– Демак, менинг қутилиб чиқшимга Зоҳидий сарфлаган пуллар...

– Бўлмаган гап. У муттаҳам ана шу ёлғон гапи билан соддадил хотинингизни йўлдан урган. Тўғрироғи, «Эрингни қутқарганим эвазига ундан воз кечиб, меники бўласан», дея алдаган...

Субут ўйланиб қолди. Демак, Афифа уни, қутқариш учун ўзини қурбон қилишга рози бўлган. Демак, улар бирга қочишган. Шундай бўлса, бу одам нега «Бир жувоннинг жонини увол

қилди...» деб айтаяпти? Саъдиев Афифанинг тирик эканини билмайдими? Демак, қартани очишга тўғри келади, шекилли...

– Сизда Зоҳидийнинг тирик экани, қасрга қочгани ҳақида аниқ маълумотлар борми? – деб сўради у.

Саъдиев кулди.

– Унчалик ҳам аниқ бўлмаса-да, ҳар қалай уни араб мамлакатларидан бирида кўришган.

– У Афифани ҳам олиб кетмаганми? – деб сўради Субут минг бир истиҳола ва андиша билан.

– Зоҳидийга ортиқча юкнинг нима кераги бор. Афифани у ўз гумашталаридан бирига қўшиб ўлдирган ва ёқиб юборган.

Субут энди Абди Самадовнинг қўнғироғи ҳақида гапирмаса бўлмаслигини англади. Чунки масалага ойдинлик киритиш учун Саъдиев билан очикча гаплашишдан ўзга чора йўқ эди.

– Яқинда... Менга бир йигит қўнғироқ қилиб... Афифа тирик, деб айтди-ку...

– Бу Зоҳидийнинг навбатдаги найрангларидан бири бўлиши мумкин. Хўш, ким экан, ўша йигит? Қасрдан қўнғироқ қилди?

– Қасрданлигини айтмади. Лекин унинг кимлигини аниқладим. Ҳамкасбимиз экан. Фотомухбир бўлиб ишлаган. Яқинлари уни «Россияга кетган», дейишяпти.

– Ўша фотомухбир Зоҳидийнинг одами бўлиши керак. Умуман, Зоҳидий жуда маккор одам. У илоннинг ёғини ялаган. Сизга қизиқ бир воқеани айтиб бераман. Келгусида ёзадиган мақола-ларингизда ишлатасиз. Хуллас, ҳалиги воқеадан сал аввалроқ, Зоҳидийнинг хориждаги яқин ҳамкорларидан бири менга одам юбориб, учранувга таклиф қилди. Қора денгиз соҳилидаги шаҳарлардан бирида учрашдик. У одам Зоҳидийнинг аблаҳлиги, товламачилиги, хиёнаткорлиги ҳақида узоқ гапирди. «Бир неча ўн миллионлик молларимни гум қилиб юборди. Мени синдириб, гадо қилмоқчи», деди. Хуллас, «Уни йўлда олиб ташламоқчиман, ёрдам беринг», деб айтди. «Қандай қилиб», деб сўрадим. «Қотил ёллаб, оттираман», деди у. «Мендан нима ёрдам керак?» десам, «Сиз ўша ернинг шарт-шароитини яхши биласиз, йўл-йўриқ кўрсатинг», дейди. Менда шубҳа туғилди. Бу одамни Зоҳидийнинг ўзи юборган, «Қани, мендан калтак еб қочган устозим Саъдиев жаноблари менга қарши бирон қасос чорасини кўраятими ё йўқми, билайин», деган мақсадда, деб ўйладим. Хаёлимга шумлик келди. Олдида собиқ куёвим Муқимхоновга қўнғи-

роқ қилдим. «Олдингизга биздан одам боради, ёрдам қилинг», деб. Чунки Даврбек ўғлимизнинг биз кетгач, Зоҳидий билан оғизбурун ўпишиб юрганини билардим. «Қани ўзларининг сопини ўзларидан чиқарай-чи», дедим. Кейин эшитишимча, ўша одам Муқимхоновнинг олдига чиндан ҳам вакил юборган. Зоҳидийнинг қачон, қаерда бўлишини суриштирган. Ҳатто... қотил ҳам ёллаган. Худди кинодагига ўхшайди. Фақат давоми бошқачароқ. Давоми дала-ҳовли ёнади. Ундан икки жасад топилади. Зоҳидий эса эсон-омон хорижга қочиб кетади.

– Балким Зоҳидий ўзига суиқасд тайёрланаётганини аввалдан билиб, ўша қотилни ўлдириб, кейин ҳовлига ўт қўйиб, қочгандир, изларни йўқотиш учун.

– Шундай бўлиши ҳам мумкин. Ёки ўша суиқасд ҳам аслида Зоҳидийнинг ўзи томонидан ўйлаб топилган ўйин бўлиши ҳам мумкин. Ҳар ҳолда сизга «Афифа тирик», деб кўнғироқ қилган одам анча нарсани билади. Ўшани қидириб топиш керак. Афифахон тирик бўлса, сизга ўзи бирон хабар етказмасмиди? Шуни-си ғалати...

– Ўша Самадов менга «Афифанинг илтимоси билан кўнғироқ қилаяпман», деб айтди.

– Ундай бўлса, сиз хафа бўлмаган-ку, улар бирга қочнишган. Зоҳидий унинг ўзини шундайлигича қўйиб юборишига ишониб қийин. Янаям ким билсин?! Лекин нима бўлгандаям энди сиз айтаётган Самадовни топишимиз зарур. Зоҳидийнинг изини аниқлаш учун у айтиб берадиган гаплар жуда муҳим.

– Сизга Зоҳидийни топишнинг нимага кераги бор? – деди Субут. – Ахир энди у ҳеч ким эмас-ку! Ўзини ўлдига чиқариб, қочган бир қочоқ эмасми? – деб сўради Субут. Унинг хаёлидан: «Саъдиев энди Зоҳидийни чиндан ҳам йўлдан олиб ташламоқчимиз?» деган фикр ўтди.

– Эҳ, укам-эй, ҳаётда шунча кўргуликларни бошдан ўтказган бўлсангиз ҳам соддалигингиз қолмабди. Зоҳидий менга илгари бир марта суиқасд қилган. Энди у яраланган бўри. Энди яна ҳам хавфли. Шу боис мен унинг ҳар бир қадамидан хабардор бўлиб турмасам бўлмайди. Мен уни ўлдирмоқчи бўлаётганим йўқ. Чунки мен табиатан у сингари ваҳший эмасман. Айни пайтда ўзимни асраш учун ундан бохабар бўлиб туришим керак...

Суҳбат кейинроқ қароргоҳнинг кенг-мўл ҳовлиси бўйлаб қилинган сайр чоғида давом этди. Саъдиев Субутдан Абди Са-

мадов ҳақида аниқлаган маълумотларини батафсил сўради. Субут унга Самадовнинг расмини ҳам берди. Саъдиев ёрдамчи йигитлардан бирини чақриб буюрди:

– Ёзиб олинг. Абди Самадов. Фотограф. Мана расми. Москвадаги дўстларимиз билан боғланиб, илтимос қилинг. Топиб, қарс-далигини бизга хабар беришин!..

Сўнгра суҳбат бошқа бир муҳим мавзуга бурилди. Мавзуни Субутнинг ўзи очди:

– Энди она юртга қайтиб, ишларни қолган жойидан давом эттирсангиз бўлмайдими? – деди.

– Аллақачон давом эттиряпмиз, – деди кулиб Саъдиев. – Сиз эшитмабсиз-да?

– Ие, шунақами? – деди Субут. – Сизнинг борганингизни эшитмадик-ку?

– Ўзим боролмаяпман. Соғлигим яхши эмас. Жигарим чатоқ. Бу ёқларда ҳали анча даволансам керак. Қизимни юбордим. Ажойиб бир кўшма корхона очдик. Электроника соҳасида. Компьютер, телевизор, видеомагнитофон ва аллампалар чиқаради...

– Буни яхши қилибсиз, – деди Субут.

– Ҳа, энди олиб-сотарлик даври ўтди. Энди ишлаб чиқариш билан шуғулланиб, мамлакатимиз саноатини ривожлантиришга ҳисса қўшишимиз керак. Дарвоқе, сиз қизимни танийсиз-а?

– Эшитганман. Лекин ҳеч учрашганимиз йўқ.

– Сиз у ҳақда яхши гап эшитмаган бўлишингиз керак. Сабаби: Даврбек Муқимхоновни тузук йигит, деб куёв қилган эдим. Мансабпараст, ишратпараст, порахўр бир кимса бўлиб чиқди, муттаҳам. Рақибларимиз билан оғиз-бурун ўпишгани етмаганидек, қизимни ҳам «сууюқоёқ», деб ёмонотлиқ қилди. Аслида... майли, вақти келиб, ўзингиз эл қатори хулоса чиқарарсиз. Дарвоқе, қизим сизни орқаворатдан билади. Бояги воқеалардан ҳам хабардор. Яқинда ўша Сайхондаги дала-ҳовли ҳақида бир гап айтди. «Асли сизнинг ҳалол пулингиз эвазига бунёд бўлган иморатни булғаб, ёндириб, вайрон этиб кетишганини ҳазм этолмайман. Уни қайтариб, сотиб олиб, яна обод қиламан», дейди қизим тушмагур. Сиз, албатта, бу гапни кўнглингизга олманг. Ҳамма гап... Зоҳидийда. Асли ҳам биз шошилинчда уни ўшанинг одамларига арзон-гаров сотиб юборганмиз...

– Мен тўғри тушуниб турибман, – деди Субут. – Қизингизнинг нияти яхши. Аммо ҳовли расман Афифанинг номида, гарчанд,

аслида холаси – Шаҳина хонимга тегишли бўлса ҳам. Ҳамонки, Афифа ҳозир йўқ. Уни қайтариб олиш қийин бўлса керак. Ҳатто Шаҳина хоним рози бўлган тақдирда ҳам...

– Насиб этса, Афидахон топилади. Унгача сиз унинг эри сифатида расман эга ҳисобланасиз-ку. Шунинг учун ўша кичик ватан хароб бўлиб ётмасин. Сиз розилик берсангиз бас, у ёғини қизимга ҳавола этамиз. Яхшилаб таъмирлаб, гулдай иморат қилиб қўяди.

– Кейин қайтариб олишга кўзингиз етадимми? – деб сўради Субут ҳазиломуз. Саъдиев кулмади. Жиддий гапирди:

– Қайтариб олмасак, сизда қолар, сиз бизга бегона эмассиз, ука. Мен қизимга айтдим. Иложи бўлса, Субутбой укамизни қўшма корхонага тузукроқ бир ишга таклиф қилгин, деб.

– Мен янги газетада ишляпман, – деди Субут.

– Э-э, қизиқмисиз, мухбирлик иши ҳам кетаверади. Қўшма корхонага маслаҳатчими, тарғиботчими, деб илдириб қўйса, қўшимча даромад олиб юрасиз-да, ука. Янаям ўзингиз биласиз-ку. Бу бир таклиф.

– Майли, мен ўйлаб кўрай. Таклифлар ёмон эмасга ўхшайди, – деди Субут жилмайиб.

– Мен сизни биринчи марта учрашганимиздаёқ зукко, оқибатли йигит эканингизни билиб, қаватимга олишга, ёрдамлашишга ҳаракат қилганман. Буни биласиз-ку, – деди Саъдиев. – Кейин...

– Биладан. Раҳмат ҳаммаси учун, – деди Субут.

– Бўлмасам, қолган гапларни қизим билан гаплашасизлар, энди дам олинг. Ҳеч бўлмаса, бир-икки кун шу ерда қолиб, ҳордиқ ёзинг. Хўпми? Мен айтиб қўйганман. Ҳамма шарт-шароитлар муҳайё.

– Раҳмат, – деди Субут ўзи учун ажратилган ётоқхонага йўл олар экан. – Имкониятга қараймиз...

Аммо у эртасигаёқ поездга чиқиб, ортга қайтиб кетди. Саъдиев хайрлашув чоғи: «Самадов топилган заҳотиёқ сизга хабар берамиз», деди. Сўнгра: сиз бу иш билан шуғулланиб, бекорга вақт ўтказманг, илтимос, бу ёғини менга қўйиб бераверинг, дея қайта-қайта уқтирди.

– Айтганча, – деди у пировардида. – Кеча қизим қўнғироқ қилди. Унинг сизга яна бир қизиқ таклифи бор. Қайтиб бориб, учрашган пайтингиз айтади. Сиз ўша ишлар билан шуғулланинг. Хўпми?

– Хўп, – деди Субут ва йўл бўйи «Яна қанақа таклиф бўлди? Бу Саъдиев жанобларининг қизи, Муқимхоновнинг собиқ хотини зап аломат аёлга ўхшайди-ку», деб ўйлаб кетди. Шу ўйлар ора-чорасида «Саъдиевнинг одамлари Абди Самадовни топаолармикан, ўша фотограф чиндан ҳам Афифа билан биргами, бирга бўлса, улар қайларда юрган экан?» деган саволларга ҳам тутилди. Кўнгли ниманидир сезгандек бўлди. Афифа энди Абдига кўнгил қўйдимикан, деган шубҳага ҳам борди. Акс ҳолда...

Алқисса, Субутни қайтиш йўлида қолдириб, бошқа бир йўлга, бундан анча йиллар олдин, тахминан мана шу темир излар орқали тескари томонга қилинган бир сафар тафсилотига қайтамиз. Аввал айтганимиздек, Абдивой Россияга жўнайди. Уёқда кўрган-кечирганларини имкон қадар қисқа, лекин муфассал сўзлаб беришга ҳаракат қиламиз.

11

Ҳаёт – тўлқинланиб оқаётган дарёга ўхшар экан. Гоҳ юзага чиқасан, гоҳ гирдоб қаърига тушиб, пастга шўнғийсан. Тўғри, пўкак сингари мудом сув бетида қалқиб оқувчилар ҳам бор. Бироқ Абди унақалардан эмасди. У эсини таниганидан бери тақдир зарбаларидан пешонаси ғурра бўлиб, суриниб-қоқилиб келар, айни пайтда: «Менинг ҳам ишларим юришиб қолар», деган умид билан яшар эди. Алҳол, онасининг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай, аччиқ устида Россияга жўнаворгач, йўлдаёқ унга омад кулиб боққандек бўлди. Поездда бир жувон билан танишди. Ўттиз ёшлардаги малласоч, малоҳатли, шўх-шаддод аёл экан. Исми – Наташа. У Абдининг соғлом ва бақувват вужудига ошкора ҳавас ила боқиб:

– Йўл бўлсин, яхши йигит? – деб сўради.

– Бошим оққан томонга, – деди Абди. Зеро, у ҳали ҳануз «собиқ» янаям аниқроғи «назарий» отаси билан бўлган даҳанаки жанг таъсиридаги шаштидан тушмаган эди.

– Ие, унда... яхши-ку. Мен сени Тольяттига олиб кета қолай. Автозаводда ишлаб, бир йилга қолмай машина оласан, – деди жувон.

Абди Тольятти шаҳрида «Жигули» чиқарадиган завод борлигини биларди. Гарчанд жувон айтганидек, бир йилда машина минишга кўзи етмаётган бўлса-да, «Ишлайсан», деган гапга қизиқди.

– Ишга жойлашишга ёрдамлашасизми? – деб сўради Наташадан.

– Албатта, иш ҳам, яшашга жой ҳам топиб бераман, – деди жувон Абдининг тирсиллаб турган йўғон билакларидан кўз узмай. – Фақат, меига рўзгордаги ул-бул ишларга қарашиб турсанг бўлди, сув ташиш, ўтин ёриш дегандай.

– Майли, – деди Абди. Кейин сўради: – Ўтин нимага керак? Сизлардаям газ пастми?

Наташа кулди. Кўзини қисди.

– Ўтин ҳаммиша керак. Ўтин бўлса, печка доим ёнади. Ётадиган жойнинг иссиқ ва юмшоқ бўлади. Сен ҳойнаҳой ҳали уйланмагансан-а?

– Йўқ, – деди Абди.

– Ҳечқиси йўқ. Улгурасан. Бизда қизлар кўп, – деди Наташа бу гал бир Абдига, бир ўзига қараб. Чамаси аёлда йигитни кўрган заҳоти майл уйғонган ва шу мойилликни Абдига тезроқ билдиргиси келмоқда эди. Вагон тирбанд бўлгани боис уларнинг суҳбат асосан тамбурда кечар, ўринларига қайтиб, ярим соатча ўтирар-ўтирмас Наташа: «Юр, чекиб келамиз», деб Абдини яна тамбурга бошлар, ҳар иккиси чекмасалар-да, холи жойда бемалол суҳбат қуришарди. Кейин Наташа уни вагон-ресторанга бошлаб борди. «Кўрқма, пулини ўзим тўлайман», деди. Ресторанда анча ичишди. Абди анча ширакайф бўлиб қолди. Аввалига, «Қизлардан кўнглим қолди, энди бирортасининг юзига қарамайман», деб йиғлади. Шунда аёл унинг қўлларини силаб: «Унақа дема, қиз-жувонларнинг ҳаммаси бир хил эмас, яхшилари ҳам кўп, ҳали биз сеи билан шундай завқли онларни бирга ўтказайликки, ҳаёт лаззатини ана ўшанда тушунасан», деди. Бу гап Абдига мойдек ёқиб кетди. Ичини нимадир қитиқлагандек бўлди. Шу пайтгача у бирои қизининг қўлини тузукроқ ушламаган эди. Қаршисида эса оппоқ, момикдек аёл ўтирар, бунинг устига майл нстагини сираям яширмай, унга меҳр кўрсатиб турарди. Абди бундан дадилланди. Аёлга тикилди. Наташанинг тилларанг сочларидан таралаётган хушбўй ҳид, чуқурчаси кўриниб турган бўлиқ кўкраклари, ингичка бели ва йўғон бўксалари қонини қизитди.

– Сиз... яхши экансиз, – деди у ҳансираб. – Юринг, тамбурга чиқайлик.

Тамбурда у Наташани укувсизлик билан ўзига тортди. Ўпмоқчи бўлди.

– Шошма, азизим, шошилма, уйга етиб олайлик, – дея нозланди Наташа.

Шу лаҳзадан бошлаб, Абди гўёки бошқа одамга айланди. Ўзини ҳам, бошидан ўтган маънос хотираларни ҳам унутди. Наташанинг Тольятти чеккасидаги мўъжазгина ёғоч уйига етиб боргунларича ундан кўз узмади. Етиб борган заҳоти эса аёлни оппоқ чойшаб тўшаб, устига бир жуфт пар ёстиқ ташлаб қўйилган сим каравотга таппа босди...

Наташаси қурғур офатижон нарса экан. «Жоним-жоним»лаб Абдининг жонини суғуриб олди. Йигит шўрлик бир ҳафтада ҳолдан тойди. Наташа кулди. «Ҳолинг шуми ҳали, полвоним», деди. Сўнгра тухумни чўчқа ёғига қовуриб едирди.

Ҳаммом қиздириб, Абдини роса буғлаб, ювинтирди. Абди гулдек покланиб, тиниқиб, ҳаммомдан чиқди. Ҳаммом ёнидаги тоғдай баланд қилиб терилган ўтинларга, каттакон ёғоч бочкадаги муздек қудуқ сувига қараб кулди. «Ўтин ёриш, сув ташиш», дегани манови экан-да, деб ўйлади.

Бир ой, деганда Абди ишга чиқди. Заводга эмас. Наташанинг амакиваччаси уни жойлаб қўёлмади. Нукул «Эртага, индинга», деб сарсон қилди. Қарангки, шу ерда ҳам ўзининг омади чопди. «Кадрлар бўлими»дан ҳафсаласи пир бўлиб қайтаётган кунларнинг бири эди. Абди яна Наташаникига боришга истиҳола қилар, «Қачонгача унга боқимтой бўлиб яшайман», дея иккиланар эди. Бунинг устига кеча Наташанинг кампир онаси шаҳардан катта қизиникидан қайтиб келган, қизига «Хўш, бу паҳлавонинг кимнинг ҳисобига яшайди?», деган маънода қочирма ҳам қилиб улгурганди. Иттифоқо завод яқинидаги «Эҳтиёт қисмлар дўкони» дан чиқиб келаётган башанг кийинган бир йигитнинг кўзи Абдига тушди.

– Самадов! Адаш! Сенмисан? Қандай шамол учирди? – дея қичқирди у. Абди синчиклаб қараб, армияда бирга хизмат қилган Андрей Сомойлов, деган йигитни таниди. Уларнинг исми ва фамилиялари оҳангдош бўлгани бонс бир-бирларини «адаш» деб юришар, ҳатто анчайин дўстлашиб ҳам қолишганди.

– Ҳа, менман, – деди Абди танишини топганидан қувониб, – шаҳрингга меҳмон бўлиб, аниқроғи, иш қидириб келдим.

– Оббо, сен-эй! Шунақами? Зап қипсанда келиб, бу ерда сену менга боп иш тиқилиб ётибди, – деди кулиб Андрей.

– Ундай бўлса, ёрдамлашарсан, жойлашишга?

– Албатта, – деди кулиб Андрей. – «Қандаҳорлик»лар ўзиникиларни хор қилиб қўйишмайди. Қани, кетдик, – деди Андрей нарироқда турган «Жигули» – Об автомашинасига ишора қилиб.

– Ўҳ-ҳў, кучайиб кетибсан-у, ошна, – деди Абди. – Ҳали армиядан келганингга қанча бўлди? Ишинг зўрми, дейман?

– Қўявер! Мевасини ейсану боғини сўрамайсан бизнинг ишда...

Андрей ҳам шаҳар четигаги пастқам мавзелардан бирида яшаркан.

– Мен Володя Розановнинг қўлида қўриқчи бўлиб ишлайман. Розанов машина ва эҳтиёт қисмлар савдоси билан шуғулланувчи катта фирманинг раҳбари. Агар рози бўлсанг, сени ҳам қўриқчиликка ишга қабул қилдираман. Менинг қўл остимда ишлайсан. Ойлиги ёмон эмас...

Розанов Тольяттидаги йирик жиноий тўданинг бошлиғи, Андрей эса унинг қўлидаги жангари гуруҳлардан бирига етакчи экан.

– Фирмамиз фаолиятини кенгайтиромоқда. Шу боис янги кадрларга эҳтиёж туғилди, – деди Андрей. – Сен қуролдошим бўлганинг учун синаб ўтирмай олдим.

Андрей тўда бошлиғи Розановга яқин бўлгани боис энг қийин ва зарур ишларни ҳал этишга юборилар, шу боис гуруҳ аъзоларининг барчаси доимо ёнида қурол олиб юрарди. Андрейнинг акаси милицияда ишлагани учун унинг машинасини деярли ҳеч ким тўхтатмас, тўхтатган чоғда ҳам ҳужжатини кўрган заҳоти текширмасдан қўйиб юборишарди.

Абдининг Тольяттига келган пайти ёз эди. Мана энди куз ўрталлаб қолган ҳатто биринчи қор ёққанди. Октябр.

Худди ўша биринчи қор ёққан кун Розанов тўдаси қуюқ ўрмонзорда «Дарёортиликлар» деган бошқа, янги чиққан тўда билан жанг қилиб енгилди. Розанов ҳам, унинг қўриқчи гуруҳлари жумладан, Андрей Самоёлов гуруҳи ҳам пистирмага учраб, автомат ва пулемётларнинг ўқиға учди. Йигирма киши ўлди. Абди ҳам икки жойидан ўқ еб, ҳушидан кетиб қолган экан. Ярим кечада ўзига келди. Ўрнидан туролмади. Қуймичи ва оёғидан қон силқиб турар, ҳуши аранг ўзида эди. Судралиб, эмаклаб, ўрмон четигаги катта йўлга чиқди. Қўлидаги тўппончани четга улоқтирди...

Шифохонада ўзига келди. Эртасигаёқ тергов бошланди. Шифохонадан нари-бери тузалиб чиққач, қамоқхонага тушди...

Терговда Абдининг Самойлов гуруҳида фақат ҳайдовчи ва-зифасини бажаргани, «Отишмаларда қатнашмагани, одам ўлдир-магани» маълум бўлди. Уни гаров эвазига озод қилишди. Асли-да унинг қутилиб чиқишида Андрейнинг акаси – милиция капи-тани Валерий Самойлов ёрдам берди. Валерийнинг ўзи ҳам ўша воқеадан сўнг милициядан ҳайдалиб, беш йилга кесилди. У суд-да мардлик қилди. Абдини кўрсатиб: «Бу йигит укам билан ар-мияда бирга хизмат қилгани учун унга ҳайдовчи бўлиб ёллан-ган. Жиноий ишлардан хабари йўқ эди», деб қатъий туриб олди. Сўнгра Абдига: «Сен тезроқ бу ердан кет, акс ҳолда ўлдириб юборишади», деб шипшиди. Абди бу гапга унчалик жиддий эъти-бор бермади. «Ҳаммаси ўлиб кетди-ку, ким ҳам қасд оларди», деб ўйлади. Аммо икки кундан сўнг тунда уйга келиб, Наташа-нинг отиб кетилганини кўриб, тошдек қотиб қолди. Йиғлади. «Яна омадсизлик бошланди», деди. «Гулдай аёл мен учун ўлди», деб армон қилди. «Энди онасига нима деб жавоб бераман», дея кўрқди. Хуллас, энди қочмаса бўлмасди. Қасёққа бўлса ҳам ке-тиши керак эди. Абди нарсаларини чала-чулпа йиғиштириб, топ-ган уч-тўрт танга пулини белига боғлаб йўлга отланди. Ўша оқшомнинг ўзидаёқ вокзалга чиқди. Таваккал қилиб, биринчи учраган Москва поездига билет олди. «Икки-уч кун шаҳарни томоша қиламан, кейин бир гап бўлар», деб мўлжаллади. Моск-вага келиб тушган кун бу ерда қандайдир ҳарбий тўнтарилиш бўлган экан. Кўчаларда танклар... Тумонот одам.

Хайрият эртасигаёқ тўнтарилиш баргараф бўлди. Лекин шаҳар ҳамон таҳлика ичида, тартибсиз, кўчалар маст-аласт кишиларга тўлиб кетган. Кимлардир «Демократия тантанаси»ни ювишар, яна бировлар «Коммунистик инқилоб» енгилгани учун аламидан ичи-шар, хуллас, ит эгасини танимасди. Абди бир амаллаб Козон вокза-лига етиб олди. Поездга билет олиш учун навбатда турганида фото-аппарат, елкасига каттакон сумка остан кексароқ қора-сарик ки-шига рўпара келди. Гаплари қовушиб, танишиб қолишди.

– Мен сайёр фотографман, – деди қария. – Сен билан ҳамша-ҳар эканмиз. Бир купега билет олайлик, гурунглашиб кетамиз.

Абди «Хўп», деди. Билетни олиб, вагонга чиқишди. Поезд юргач, суҳбатлари яна кўр оқди. Қариянинг исми Қора, фамилия-яси Қорасев экан. Абди ҳайрон бўлди. Қария кудди.

– Қизиқ-а? Ўзиям қора, исмиям қора, фамилиясыям қора! Қой-илмисан? Ана шунақа! У ёғини сўрасанг, миллатим ҳам – Қора-

чоЙ! Эшитганмисан? Кавказда шунақа миллат бор. Туркий-му-
сулмон. Аслини суриштирсанг, қон-қардошмиз... Тошкент зил-
зиласи чоғи тақдир тақозоси билан сизлар томонга бориб қол-
дим. Ўша ёқда уйландим. Фарзанд кўрмадим. Хотиним бултур
ўлди. Ёлғизман...

Амакининг очиққўнгиллиги Абдига ҳам юқди. Саргузаштла-
рини қисқа қилиб айтиб берди. Ўқишга киролмаганини, армия-
дан қайтиб, яна йиқилганини, отаси ўлганини, ёлғиз онаси борли-
гини, шу боис иш излаб Тольяттига борганию кўчадаги тасоди-
фий отишмада яраланиб қолганини гапирди. Жиноий гуруҳ тар-
кибида бўлганини, ўзи ҳам одам отганини, табиийки, айтмади.

– Кўп қийналибсан-да, ўғлим. Кўринишдан яхши болага
ўхшайсан. Майли, йигитнинг бошида қийинчилик бўлади. Уни
мардона енгил керак. Лекин Тольяттидан вақтида қайтиб, тўғри
қилибсан. Бу – бўлмайдиган жой. Юртингга бориб, касб эгалла-
шинг керак. Дарвоқе, фотографикка ҳавасинг йўқми? Агар
қизиқсанг, ўргатардим. Мен ўзимам шунча йил ишлаб, тузукроқ
бир шогирд чиқармабман. Сурат олиш ҳам – яхши касб. Нима
дейсан?

– Билмасам, – деди Абди. – Мактабда сал қизиқиб юрардим.

– Қизиққан бўлсанг, жуда соз. Ҳозирдан эътиборан ўзингни
буюк суратчи Қора Қорасвнинг шогирди, деб ҳисоблайвер.
Айтганча, эшитганмисан, Қора Қорасв, деган буюк компози-
тор ҳам ўтган?

– Эшитганман.

– Жуда яхши. Агар қунт билан ўргансанг, сен ҳам Қора Қо-
раев сингари буюк суратчи бўлиб етишасан. Ишлаган суратла-
ринг турли газета-журналларда босилади. Хоҳласанг биронта-
сига ишга ҳам жойлаб кўяман. Хоҳламасанг мен каби эркин ижод-
кор бўласан. Муҳаррирлар «Бизга сурат беринг», деб ортингдан
эргашиб, ялиниб юришади. Сен зўр суратлар оласан. Дунё кеза-
сан. Ер юзининг турли жойларида кўргазмалар уюштирасан. Жул-
лас... ҳаммаси ўзингга боғлиқ. Зўр-а?

Абди индамади. Бош ирғади. Ширин хаёлларга берилди...

Ушбу бобнинг мухтасар хулосаси шуки, Абдивой қадрдон
шаҳарга қайтиб, ғаройиб касб эгаси Қора Қорасевга ҳам шогирд,
ҳам тутинган ўғил бўлиб, ҳаётини бамисоли қайтадан боқлай-
ди. Зеро, Россия «саёҳати» қисқа бўлса-да, унинг учун бутун умр-
дек туюлар, ўқтин-ўқтин Наташанинг қайноқ қучоғини, сутта

чўмилгандек оплоқ вужудини эслаб, ширин хотираларга берилар, гоҳида ўша – ўрмондаги отишма чоғида ўзига автомат ўқталган қора чарм камзулли, жиккак йингитни қандай отганини, тўппонча билан ўттиз-қирқ қадам узоқдаги мўлжалга қанақа қилиб теккиза олганини ҳайрат ва қўрқув билан эслар: «Мен одам ўлдирдим-а», дея ўртанар, даҳшатга тушиб, ухлай олмас, ухласа совуқ терга ботиб, уйғониб кетар, сўнгра эса: «Буларнинг ҳаммасини бир туш каби унутиб юборишим керак, энди чинакам осуда ва гаштли ҳаёт бошланяпти», дея ўзини нишонтиришга уринарди. Бу ишонч, бу умид унинг йўлдоши бўлиши ҳам мумкин эди, агар яна ўша Солига дуч келмаганида. Не афсуски, унинг болалиқдаги рақиб яна унинг йўлида пайдо бўлди.

Рухсат этсангиз, янгидан бошланган рақобат тафсилотларини сал орқароққа қолдириб, яна олдинроққа – асосий воқеамиз оқимига қайтайлик.

12

«Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр», дейишган экан машойихлар. Шу боис Даврбек Муқимхонов кейинги кунлар ўзининг муҳташам ва салобатли кабинетини гоҳ-гоҳида аччиқ ҳазил ила «АН-2» самолётининг учиш майдончасига ўхшата бошлади. «Қачон учирешар экан? Қаёққа учирешар экан? Шу учганим, кейин қайта ҳеч жойга қўнолмай йўқлик қаърига сингиб кетмасмиканман? Эй, она табиат, ўзинг асра!»

Муқимхонов собиқ коммунист бўлгани бонс, яъни у бир пайтлар тугаб бораётган комфирқа аъзолигига ўтишга, унинг худосизлик мафкураси билан «қуролланишга» улгургани туфайли, ҳозир кўплар қатори тилда «Алҳамдулиллоҳ, мусулмонмиз», деб турса-да, ич-ичида Оллоҳга ишонмас, «Агар Тангри таъоло мавжуд бўлганида, мени қачонлар вазирлик, лоақал депутатлик рутбасига эриштириши керак эди», деб ўйлар, бинобарин «Тақдирин қўл билан яратур одам, ғойибдан келажак бахт бир афсона», деган сатрларни бот-бот такрорлаб, шунга амал қилиб юрар эди. Минг надоматлар бўлғайким, ана шу: ўзи «Қўл билан яратётган» тақдир ҳам кейинги пайтлар унча ўхшамай қолаяпти. Бишибми-билмайми, ёмон хатоларга йўл қўймоқда. Афифани умридаги биринчи катта хато, деб ўйлаб юрар, бир кунмас-бир кун оёғимга тушов бўлади», деб қўрқарди. Хайриятки, унақа эмас

экан. Афифадан бир амаллаб қутулдим, деб турганида қайси гўрданам бу – Манзурахоним ила танишиб, унга манзур бўлиб қолди-ю, ёмон хатога йўл қўйди. Ахир ўйлаши, мулоҳаза қилиши зарур эмасмиди? Турсуновнинг бундай катта лавозимда анчадан бери ишлаётганини, эрта-индин бўшаб кетиши мумкинлигини олдиндан кўра билиши лозим эди-ку. Мана энди... у одам тергов бераётган экан. Қамалса, тамом. Даврбекнинг ҳам сафари қариб, тагига сув кетади. Эҳ, афсус...

Даврбек бошлиғининг заҳархандалик билан берган «маслаҳат»ини мутлақо тўғри тушунди. «Иложи бўлса, Манзурахондан тезроқ ажралаш керак», деган қарорга қатъий келди. Бироқ қандай қилиб ажралади, бу азозил кампирдан. Ҳали никоҳдан ўтганларига ҳеч қанча бўлгани йўқ. Ундан ташқари, ҳозир гап очса, Манзурахон бобиллаб талаб ташлайди-ку...

Даврбек бир-икки кун сабр қилди-ю, барибир чидолмади. Секингина хотинининг қўйнига қўл солди.

– Характерларимиз... унчалик... тўғри келмаган кўрлинади. Агар рози бўлсангиз, никоҳни расман бекор қилсагу... аввалгидек дўстона учрашиб юрсак...

– Нима? – деди Манзурахон қора кўзларини катта-катта очиб. – Ҳей, қанақа номард эркаксиз? Акам бўшаган заҳоти... Эй, садқаи одам кетинг. Билиб қўйинг, мендан энди тирик ажралолмай-сиз! Гап тамом, вассалом!

Даврбекнинг нафаси ичига тушди. Нима қилмоқ керак? Бирон чорасини топмаса бўлмайди. Акс ҳолда манови ишдан ҳам бўшаб, бир умр бу аёлнинг кенг қанотлари остидан чиқолмасдан умри хорликда ўтиб кетади. «Эй, тангри-табиат, ўзинг мадад бер!» деб хитоб қилди у шу кеча ётиб ўйлар экан. Ўйлаб-ўйлаб, ўйинга етмади. Ўкинди. Баъзан бу хунук хотин назарида унга Афифани хор қилгани учун жазо тариқасида юборилгандек туюлар, шу боис Даврбек жувонмарг бўлган маъшуқасини ўқтин-ўқтин эслаб, ачиниб ҳам кўярди. Эҳ, Афифа... Афифа... Шундай гўзал, ёш аёл газдан заҳарланиб, ўлиб, ёниб кетди-я... Унинг ўрнига манови сўлақмон ёнса бўлмасмиди... Тўхта-тўхта! Хаёлига гаройиб бир фикр келди!..

Манзурахоннинг Лайло исмли ёшгина бир етиму есир, кимсасиз аёли бор. Уй йиғиштиради. Овқат пиширади. Кир ювади. Хунуккина бўлса-ям, бадани нозик. Даврбекни биринчи кун кўргандаёқ яхши кўриб қолган. Қаттиқ яхши кўрган. Даврбек

буни сезди. Пайт пойлаб, Манзурахоннинг кўзини шамғалат қилиб, уни бир-икки марта «бахтиёр» этди. Лайло: «Хоним билиб қолсалар, мени соғ қўймайди-ку», деб кўрқди. Йиғлади. Даврбек юпатди. «Кўрқма, мен борман, сени хор қилиб қўймайман. Хонимдан жирканаман, сени эса севиб қолганман», деди. Шушу иккаласи сирдош Лайло Даврбекка жонини нисор этишга тайёр...

Даврбекнинг хаёлига Лайлонинг ёрдамидан фойдаланиб, Манзурахонни газ билан заҳарлаб ўлдирсам-чи, деган шум ният келди. Кўрқиб кетди. Йўғ-е! Мен... Мендай одам қотилликка қўл урамани? Ёки Лайлога айтса-чи? Манзурани ўлдириб, шунда ҳовли менга қолади. Сен эса шу ерда норасмий бўлса-да, бекалик қилиб, айшингни суриб юрасан, менинг муҳаббатимдан баҳраманд бўлиб, деса-чи? Ўҳ! Мана, зўр идея! Аммо Лайло кўрқса, сотиб қўйса-чи? Ундан Манзурахоним Даврбекни тайин қаматириб юборади. Йўқ! Бу – жиддий масала. Шошмаслик керак. Аввал Лайлонинг кўнглини яна ҳам илтиш зарур...

Лайло ҳовли адоғидаги мўъжаз бир уй – бир даҳлизлик бўлмада яшайди. Даврбек учун ҳар тун эшиги очиқ. Хонимни обдон яйратиб, тошдек қотириб ухлатган кечалар Даврбек қолган-қутган кучини йиғиб, Лайлонинг қучоғига боради. Гарчанд, бундай имконият икки ҳафтада бир марта туғилиб қолса ҳам, Лайлонинг боши осмонга етади.

Даврбек секин ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Тун ярмидан оғиб кетган. Сукунат. Бир-бир босиб, ҳовли тўрига юрди. Эшик очиқ. Ичкарилади. Лайло бир текис нафас олиб, пишиллаб ухлаб ётибди. Қўйнига кирди. Иссиққина. Жувон ингранди. Даврбек ярим яланғоч вужудни бағрига тортди. Лайло уйфонди. Араз аралаш нозланди:

– Яна... қаймоғингизни хонимга едириб, бизга айрон олиб келдингизми?

– Йўқ, бу кеча ҳар тугул чақирмади, мегажин. Ҳамма меҳрим, муҳаббатим сеники, жонгинам, – деди. Даврбек бутун вужуди билан ёпишар экан. Шу куйи у Лайлони роса хурсанд қилгач, чуқур «ух» тортди.

– Агар иложи бўлганда-ку... фақат ўзингни суюб, эркалаб, ҳар тун ўзингнинг қучоғингга кирардим-а... Лекин бу эски калишдан қутулишнинг иложини тополмаяпман-да, – дея шивирлади.

– Ажралиб кетсангиз бўлмайдими? – деди Лайло.

– Ажралиб... Биринчидан, у «Тирик ажралмайман», деяпти. Кейин ажралгандаям қаёққа борардим, сени ташлаб. Уй-жойим бўлмаса, баъзан жаҳлим чиқиб кетганда, бўғиб ўлдириб қўяқолсаммикан, деган хаёлларга ҳам бораман...

– Қўйинг-е, – деди Лайло нафаси ичига тушиб. – Одам ўлдириш осонми?

– Тўғри айтасан. Бу қийин иш. Лекин... Майли, Худонинг ўзи бир чорасини кўрсатар...

Шу тахлит у кетма-кет уч кеча Лайлонинг қучоғига кириб, ҳар гал бояғи мавзудан гап очди. Охириги марта гап орасида:

– Агар манови... бир касал-пасал бўлиб, ўлиб кетганида-ку... ҳовли ҳам ўзимизга қолар, икковимиз гул ва булбул бўлиб, роҳат-фароғатда яшар эдик, – деб қўйди. Кейин қўшимча қилди:

– Ўзи сотаётган анови сохта, заҳар-заққум дорилардан бирортасини адашиб ичиб қўйганда-ку, иш хамирдан қил суғургандек осон битар, сен билан ҳар кечани мана шунақа, лаззат оғушида ўтказардик.

Лайло шаъмани тушунди.

– Овқатига дори солиб берайми? – деб сўради.

– Солаоласанми, қўрқмайсанми? – деди ҳадик билан Даврбек.

– Сиз борсиз-ку, – деди Лайло унинг пинжига ёпишиб, – фақат мен қанақа дори солишни билмайман. Ўзингиз олиб келиб берсангиз...

– Майли, ўйлашиб кўрамиз, – деди Даврбек ва жувонни астойдил бағрига босиб, янада кучли эҳтирос билан ялаб-юлқаб кетди. У Лайлони ўз ниятига шерик қила олганидан бағоят шод эди. «О, муҳаббат, сен нақадар қудратли кучсан!» дея хитоб қилди шивирлаб. Кейин аёлни қулоғига:

– Аммо бу режамизни кейин эса қилинган ишни ўла-ўлгунча ҳеч кимга айтмайман, деб қасам ичишинг керак, – деди.

– Қасам ичаман, – деди Лайло.

– Ҳатто агар сир ошкор бўлиб, сени тутиб, қамоққа олишган чоғда ҳам мени сотмаслигинг, «Ҳамма ишни ўзим қилганман, бошқа ҳеч кимнинг хабари бўлмаган», деб айтишинг керак.

– Майли...

– «Майли», эмас. Қасам ич. «Агар сизни сотсам, Қурьони карим уриб, тил тортмай ўлай», деб.

– Қурьон урсин. Тил тортмай ўлай!

– Мана, бу бошқа гап. Энди, мана шу лаҳзадан эйтиборан иккимиз бир одам бўлдик. Мен сенинг қачон, нима қилишинг кераклигини тушунтираман.

– Ишқилиб, кейин мени ташлаб кетмайсизми? – деб сўради Лайло.

– Агар ановиндан қутилсак, у дунёю бу дунё сеникиман, – деди Даврбек. Лайло ҳам пишиқ экан: «Қасам ичинг», – деди. Даврбек кўзини чирт юмиб, қасам нчиб юборди. Шу тарнқа икки қасамхўр шум ниятнинг режасини тузишга киришдилар.

Орадан кўп ўтмай, кузнинг салқин кунларининг бирида Манзурахоним кечаси ноҳос ўчиб қолган плитадан чиққан газдан заҳарланиб ўлди. Ўша тун Лайло жавоб сўраб қишлоқдаги узоқ қариндошларидан бириникига кетган, Муқимхонов эса хорижда, хизмат сафарда эди. Милиция прокуратура ўтказган текширувлардан ҳеч бир натижа чиқмади: иш ёпилди.

Даврбек сафарнинг ярмини қолдириб, бетўхтов етиб келди. Дафн маросимида тўн кийиб, бел боғлаб Тошпўлат Турсунов билан ёнма-ён турди. Расм-русумларни меъёрида бажариб бўлгач, ҳувиллаб қолган ҳовлида ёлғиз яшай бошлади. Лайло икки-уч кун прокуратурага қатнаб сўроқ бергач, яна қишлоққа «Бемор холасининг ёнига» кетган, уларнинг хуфя келишувига биноан аёл шубҳа уйғотмаслик учун уч-тўрт ой четда юриши керак эди. «Бу орада ҳовлини сотиб ёки алмаштириб юбораман, Лайло изимни ҳам тополмайди», деб ўйлади Даврбек.

Хотинининг ўлими Даврбекка анови «сур-сур», «бўшат-бўшат»ларда жон сақлаб қолишга ҳам кўмаклашди. Қайтага бошлигини юқори идорага чақириб, аризасини олишди. Унга эса индашмади. Чамаси «Яқиндагина бошига кулфат тушган одамга яна зарба бермайлик», дея аяшган бўлса керак. Ҳатто бояги прокуратурадаги кўпол терговчи Арслон Ҳакимов ҳам жимиб кетди. Таъзияга келиб, кўнгил сўраган бўлди-ю, қайтиб безовта қилмади. «Э, хайрият, бу сафар ҳам... Худонинг ўзи асради», деди кўнгли анча тинчланди Даврбек. Фақат...

Фақат... собиқ қайнотаси Мирмаҳди Саъдиев яна кўнғироқ қилиб, олдин таъзия билдиради. Сўнгра эса «Ўшанда биз айтган одам сизга бориб учраганмиди, унга йўл-йўриқ кўрсатганмидингиз?», деб сўради. «Ҳа», деди Даврбек юрагини ҳовучлаб. «Нима

эди?» «Йўқ, ҳеч нарса, ошнангиз Зоҳидийни хорижда кўришибди?» деди Саъдиев. Даврбек олдин кўрқди. «Зоҳидий тирик бўлса, уни сотиб юборганимни билса, соғ қўймайди», деб ўйлади. Кейин негадир бирдан тинчланиб, хотиржам тортди. «Шунча балоқазолардан омон сақлаган Оллоҳ бундан ҳам асрайди», деб ўйлади. Собиқ қайноғасининг кўнғироғи боисини эса унчалик тушунмади. «Ўзи кўрқяптими, ё мени кўрқитмоқчими? Ҳойнаҳой ўзи кўрқаятир», деб ўйлади. Даврбек собиқ хотини қайтиб келиб, «Электроника» кўшма корхонаси очгани, телевизор чиқараётганидан, ҳатто Субут Сокин унинг атрофида айланишиб юрганидан ҳам хабардор эди.

«Ҳа, падари бузрукворнинг ўзлари Зоҳидийнинг тирик қолганидан хавотирга тушмоқда», деб ўйлади у. Чунки Зоҳидийнинг инқирози Саъдиевларнинг яна қайтадан жонланиш учун шароит яратмоқда эди. Манови гап аниқ бўлгандан сўнг улар ҳам таҳликага тушиб қолишган. «Бу бизнес, дегани – пул учун абадий кураш экан...» Шуларни ўйлагач, кейин Зоҳидийга қойил қолди. Яна қайтиб келиб, ё ўша ёқдан туриб, Саъдиевга қарши «жавоб юриши»ни бошлайди...

Даврбек Зоҳидийнинг инқирозини Саъдиев уюштирганига асли шубҳа қилмас, «Бу унинг қасоси», деб ҳисобларди. Энди бўлса, «Қасос чала бўлибди», деб ўйлади. Тинчланганининг асосий сабабларидан бири ҳам – мабодо Зоҳидий чиндан тирик бўлса, у Даврбекка, яъни даврнинг рамзи бўлган, давлат идорасида ишловчи амалдорга, яхлит қилиб айтганда, давлатга қарши бормаиди, балки ўз найзасини абадий рақиб Саъдиевга қарши қаратади, деб ишонар эди. Нафсиламбрини айтганда, Саъдиев ва айниқса Саъдиевнинг, яъни собиқ хотинининг яна бизнес осмонида порлай бошлагани, бунинг устига анави пандавақи мухбир йигит билан илакишиб юриши Даврбекка жиндаккина алам қилиб турар эди...

Биз Даврбекнинг худди шу аламли нуқтада холи қолдириб, унинг аламига айбдор бўлганлар ҳузурига йўл оламиз. Қани кўрайлик-чи, уларнинг хатти-ҳаракати чиндан ҳам Даврбекка алам қиладиган даражада эканми ё йўқ.

Баҳор охирлаб, ёз бошланаётган кунлар тоғ ҳавосининг ифори, сайрининг эса гашти бошқача бўлади. Субут ям-яшил майсазорлар; қорли чўққи бошигача ўрлаб кетган ғуж-ғуж арчалар, наъматаклар ва ўша томондан таралаётган анвойи ҳидли шабадага кўксини тутиб, тўйиб-тўйиб нафас олди. «Ташқарида мана бунақа беғам, сокин ва завқли ҳаёт ҳам бор экан-э, хайрият», деди ҳазиломуз оҳангда ўзига-ўзи. Унинг кайфияти аъло, руҳи кўтаринки. Теварақтаги тароватли манзара, ёнидаги гўзал аёлга қараб, шеър ўқигиси келди. Гарчанд ўзи шоир эмас! Умрида шеър ёзмаган. Лекин шу топда завқи келди: «Юксақда, шамолнинг беланчагида нафис чайқалади бир туп наъматак...»

- Кайфиятингиз кўтарилганидан мамнунман, – деди хоним.
- Бунга сиз сабабчисиз, – деди Субут.
- Йўғ-е, ростданми? – сўради хоним қувонч билан.
- Ҳа, ростдан, – деди Субут.

Чиндан ҳам шундай эди. Субут бугун эрталаб, хоним билан учрашувга чиқар экан: «Энди тамоман тақдир измига буйсунаман, деб пичирлади. Унинг ҳар қандай синовини туҳфа, деб қабул қиламан...»

Бу фикр – унинг тун бўйи юритган мулоҳазаларининг хулосаси эди. Ниҳоят у «Куйиб эмас, кулиб яшаш керак бу беш кунлик дунёда», деган аҳдга келди. Зеро, «Ҳарчанд чиранмагин, тақдир битигини ўзгартира оямайсан. Шу бонс ҳар кунингни имкон қадар гўзал, мазмунли қилиб ўтказишга ҳаракат қил».

Гоят бежирим, қип-қизил рангли «БМВ» ёнида, машинасининг рангига мос алвон рангли енгсиз тор куйлак ва оқ шим кийиб, кўзига қора кўзойнак тақиб турган хоним Субутни узоқдан кўрибоқ қўл силкиди. «Нақадар ажойиб, деб ўйлади Субут. Машина ҳам, соҳибаси ҳам чиройли».

- Очилиб кетибсиз, – деди салом-алиқдан сўнг у.

– Наҳотки?! – деди хоним. – Ростдан ҳам шундай бўлса, раҳмат. Сиз эса жиддий ва ўйчансиз. Лекин ростини айтсам шу ҳолат ҳам ярашади сизга...

– Э-э, мени кўяверинг. Мен дунёнинг жамийки мураккаб муаммоларини ҳал қилишга беҳуда уриниб юрувчи бир Дон Кихотман.

– Беҳудалигини билсангиз, нима қиласиз уриниб? – деди хоним машинага ўтирганларидан сўнг. Машинани хоним ҳайдади.

– Энди билдим. Энди уринмайман, – деди Субут ҳамон жиддий тарзда. – Дарвоқе, машинани жуда усталик билан бошқарар экансиз...

– Ҳа, болалик чоғларимдан қизиққанман. Сиз-чи? Сиз ҳам яхши бошқарасизми? Балким ҳайдаб кўрарсиз? Мен сизга таклиф ҳам қилмабман...

– Йў-йўқ. Бемалол ҳайдайверинг. Мен унча яхши бошқаролмайман. Чунки ҳеч қачон шахсий машинам бўлмаган.

– Оласиз ҳали, насиб этса, – деди хоним. – Сиз боя ўзингиз айтганингиздек, беҳуда ишларга чалғимай, ўзингиз ҳақингизда ҳам ўйланг-да.

– Мени ўзи ҳақида ўйламайди, – деб ўйлайсизми? – деб сўради Субут хонимнинг фикрини аниқроқ билиш учун.

– Сиз ҳақингизда шу пайтгача эшитганим, билганларим асо-сида шундай хулоса келдим.

– Хўш-хўш, қани, айтинг-чи, мен ҳақимда нималар билар экансиз?

– Сиз бир қизнинг шаънини қутқариш учун ўзингизни хору зор қилиб юрибсиз. Ўша қиз эса...

– У ҳақда ёмон гапирманг, – дея шартта тўхтатди хонимни Субут. – Илтимос...

– Йўқ-йўқ. Ёмон гапирмоқчи эмасман. У қиз эса тақдирнинг ҳукми билан ўша аҳволга тушган, демоқчи эдим. Тақдирни ўзгартириш қийин... Мана, кўрдингиз-ку. У барибир, сизга насиб этмади.

– Тақдир ҳақида фикримиз бугун жудаям ўхшаш чиқаяпти – деди Субут. – Гарчанд мен ҳам илгари «Тақдирин кўл билан яратур одам», деб юрганман.

– Мен бошқачароқ айтмоқчи эдим. Бировнинг тақдирини ўзгартириш қийин. Ўз тақдирингни астойдил ҳаракат қилинса, лоақал кулфатлардан асраш мумкин. Бунга ҳамиша имкон бор...

– Сиз мен ўйлагандан кўра ҳам зукко, мулоҳазали экансиз, – деди Субут.

– Қизиқ, – деди хоним. – Демак, сиз ҳам мен ҳақимда ўйлаган экансиз-да! Ақлли, деб ўйладингизми? Яна-чи? Яна... худбин ва енгилтак жувон, деб ҳам ўйлагандирсиз? Шундай эмасми? Ростини айтинг.

– Ростини айтсам, сизни чиндан ҳам эркинроқ аёл, деб эшитганман.

– Бу – Даврбек тарқатган тухмат. Аслида мен дунёга келиб, аёл сифатида бахт нималигини дурустроқ тасаввур этмаганман. Яширмайман. Анча-мунча эркакларни кўрдим. Бири Даврбекка ўхшаб, отамнинг пули ва имкониятларига қизиққан. Яна бири қадди-қомати шунчаки келишган жувон, деб қараган... Хуллас, ҳеч бири менинг кўнглимга, қалбимга йўл ахтармаган. Мен эсам... агар таъбир жонз бўлса, кўнгил чўрисиман, гарчи бойнинг қизи бўлсам ҳам...

– Жудаям чиройли ва ҳикматли ибора айтдингиз «Кўнгил чўриси». Лекин маъносини яхши англай олмадим. Агар малол келмаса, тушунтириб беринг, – деди Субут.

– Маъноси, ҳар ҳолда «Кўнгил нимани истаса, шуни қилади», дегани эмас. Мен руҳни, кўнгилни моддийдан устун кўяман, демоқчиман. Билимни, истеъдодни ҳурмат қиламан. Зиёли, қобилиятли одамлар билан суҳбатлашишни ёқтираман. Шеърни, мусиқани, театрни севаман. Дарвоқе, Даврбек билан орамиз бузилиб кетишига ҳам мана шу билан боғлиқ бир воқеа сабаб бўлган. Эшитгандирсиз?

– Йўқ, эшитмаганман, – деди Субут гарчанд бир пайтлар хонимни ёш талаба йигитлар билан кўнгилхушлик қилгани хусусидаги миш-мишлар қулоғига чалинган бўлса ҳам.

– Эшитмаган бўлсангиз, ўзим айтиб бера қолай. «Шаршара», деган адабий даврада қатнашишга тўғри келганди бир вақтлар. Ўшанда жудаям истеъдодли бир-икки ёшлар билан танишдим. Дўстлашдим. Бу дўстлик беғараз эди. Мен уларни бир ука сифатида уйга талиф этдим. Янги шеърларини эшитдим. Муаммоларини сўрадим. Китобларини чиқаришга кўмаклашдим. Ичи қора одамлар эса буни ёмонликка йўйиб, гап тарқатишди. Ўша болалар ҳозир анча-мунча танилиб қолган шоирлар. Журналларда, нашриётларда ишлашади. Сирасини айтганда, сиз билан танишиш истаги ҳам... ижод одами эканингиз туфайли пайдо бўлган.

– Мен ҳақимда кимдан эшитдингиз?

– Отам кўп гапирар эдилар. «Қобилиятли йигит. Ўзини-ўзи хор қилиб юрибди», дердилар.

– Раҳмат, у кишига. Менга ҳар доим ёрдам беришга ҳаракат қилиб келади.

– У киши яхши одам. Отам бўлгани учун шундай деяётганим йўқ. У бағри кенг, кечиримли киши. Дўстлари ҳарчанд душман-

лик қилсалар ҳам кечириб юборади. «Бизнес шунақа, баъзи яқин одамнинг ҳам аямасликка тўғри келади. Тушунишимиз керак», дейди. Ўзи ишониб, қўллаб юрган одамлар у кишига панд бериб, бу ердаги барча ишларини ташлаб кетишга мажбур қилишди. У киши ҳеч бйридан қасос олмади. Сабр қилди. Мана, яқинда тегишли жойлардан рухсат бўлиб, бизнесимизнинг бир қисмини яна кўчириб келдик...

«Беш чинор»га етиб келганлари боис суҳбат шу ерда узилди. Улар машинадан тушиб, ресторан ичига киришди. Тушликка буюртма беришгач, теварак-атрофни сайр қилгани чиқишди...

Субутнинг кайфияти кўтарилиб, шеър ўқиб юборганини кўрган хоним «Энди асосий гапга ўтиш пайти етди», деб ўйлади чоғи оҳиста гап бошлади.

– Ўша кунги телефондаги гапимга сиз жиддий эътибор бермадингиз. Медиа бизнестга қизиқишимни, эҳтимол «Шу ердан ҳам пул ахтараяпти», деб ўйлагандирсиз. Аслида ундай эмас. Худого шукур, бошқа тармоқлар келтираётган фойда етарли. Мен маънавият-маърифат соҳасига ҳам ҳисса қўшиб, маданиятимиз ривожига хизмат қилсак, деган ниятдаман.

– Бу яхши ният, – деди Субут. – Гап уни қандай амалга оширишда.

– Мен сиздан ташқари яна бир-икки кишиларга маслаҳат солган эдим. Бир «Газета очинг», яна бири «Телевизион канал ташкил этинг», дейди...

– Ҳаммасини қилса бўлади, – деди Субут. – Ҳозир мамлакатимизда барча шарт-шароит етарли. Шу боис хусусий газетаю телеканаллар ҳам кўпайиб кетди. Менимча...

– Сиз ишни битта нашриёт уйи очиб, боя айтганингиз каби ёш ижодкорларнинг китобларини, умуман, яхши асарларни нашр этиб, халққа арзон нархда етказиб беришдан бошлаганингиз маъқул.

Газета, телевидение ахборотлари – даврий. Бир кун, икки кун яшайди. Китоб эса абадий сақланади. Қўлдан-қўлга, авлоддан-авлодга ўтади...

– Жуда зўр фикр! Демак, сиз эътиборсиз қарамаган экансиз. Мен кутган маслаҳатларнинг энг оқилонасини айтдингиз. Ўша нашриёт уйига ўзингиз раҳбарлик қиласиз! Хўпми?

– Афсуски, мен ношир эмасман. Одий журналистман, холос. Қўлимдан келмайди.

– Камтарлик қилманг. Қўлингиздан келади. Йўқ, деманг. Илтимос.

– Сиз учун... бир уриниб кўрсам бўлар. Лекин мени шоширмай турасиз. Ишларим бор.

– Майли. Лекин жа-а, орқага ташлаб ҳам юбормайлик. Биз-несчилар: «Вақт – ақчадир, ғофил бўлма, қочадир», дейишган экан.

– Қойил! – деди Субут кулиб. – Ғарб иборасининг ўзимизда ундан ҳам чиройли варианты бор экан-у, билмаган эканмиз.

– Биз билан дўст бўлсангиз, билмаганингизни билдирамиз, – деди ҳазиломуз хоним. Субут ҳазилга ҳазил шеърини сабр билан жавоб қайтарди.

– «Билмаганинг билдирурлар,
Едирмасдан тўйдирурлар...»

– Йўқ-йўқ, бизники қуруқ гап эмас, – деди хоним. Кейин бирдан жиддий гап эсига тушди.

– Уйингизнинг таъмири бошланди. Сиз ҳар қалай тўрт-беш кунда бир хабардор бўлиб туринг.

– Шартмикан? – деди Субут жиддийлашиб. – Очигини айтсам, мен ўша уйга қайтиб, ортиқ қадам қўймоқчи эмасдим.

– Бидъат гапларни қўйсангиз-чи, – деди хоним. – Одамларнинг ношоиста ишлари учун жой, бинолар айбдор эмаску. Кимдир ўзининг нопок ишлари билан қаернидир вайрон қилади, кимдир унн ўшанинг нопок изларидан тозалаб обод қилади. Иморат ҳам одам учун Ватанга ўхшаган. Ахир «Кимнингдир нопок қадами тегди», деб Ватандан воз кечиб кетилмайди-ку...

– Сиз чиндан ҳам жуда ақлли қиз экансиз. Менга ёқиб қолдингиз, – деди Субут хаёлига тўсатдан келган фикрни ўйлаб-нетиб ўтирмасдан тилига чиқариб. Хоним кулиб юборди. Яна ҳазил қилди:

– Хайрият-э. Ва ниҳоят, кеч бўлса ҳам...

– Майли. Иморатни поклаб, тиклаб, асл ҳолига қайтаргандан сўнг, унда сиз яшайсизми?

– Йўқ. Менинг шаҳарда яшайдиган жойим бор. Дала-ҳовлида сиз яшаб, ижод қиласиз. Мен эсам сизни кўргани, «Ҳорманг», дегани бориб тураман.

– Мен яна бўйнимда қарз билан сизга қарам бўлиб қолар эканман-да?

– Субут ака, қўрқманг. Сизни ҳеч ким қарам қилмоқчи эмас. Сиз истеъдодли ижодкорсиз. Шунчаки, сизга яшаш, ижод қилиш учун шароит яратиб бермоқчиман, холос. Насиб этса, нашриёт уйини очсак, фойда кўрсак, уни тенг иккига бўламиз. Яرمىси сизники бўлади. Ана шунда, агар ноқулай туюлаётган бўлса, ҳовлининг пулини улушингиздан ушлаб қоламиз. Қандай, маъқулми?

– Мана бу – чинакам ишбилармон одамнинг гапи бўлди, – деди Субут. – Қани юринг, энди тушлик қилайлик.

Овқат устида Субут анча ўйчан бўлиб қолди. Негадир маъюс тортди. Хоним сезди.

– Сиз озроқ шароб ичинг. Енгил тортасиз, – деди у. – Қаранг, яхши вино экан: «Боғи беҳишт», яъни «Жаннат боғи».

Субут вино қуйиб ичди.

– Сизга ҳам қуяйми? – деб сўради.

– Вой, мен рудаман-ку, – деди хоним. – Ўзи шусиз ҳам деярли ичмайман.

– Умуман ичманг. Ичмаганингиз яхши!

– У ичармиди? – деб сўради хоним. Шу топда Субутнинг хаёлидан нималар кечаётганини сезгандек.

– Ҳа, – деди Субут ичида хонимнинг зийраклигига яна бир марта қойил бўлиб. – Уни ичишга мажбур этишган. У ичиб, гамгин хотираларни унутишга уринарди.

– Сиз уни қаттиқ севармидингиз? – деб сўради хоним. Оч қоринга ичилган шароб таъсири сархуш этдим, ё ўзи шу топда бир дардини тўкиб солгиси келдим, Субут бурро-бурро гапира бошлади:

– Ҳа, севардим. Ҳолбуки, биринчи хотинимни ҳам севиб уйланганман. Лекин Аффифани ҳам севдим. Бошда бу севгини раҳмшафқатга асосланган туйғу, деб ўйладим. Аммо у чиндан ҳам севса арзигулик эди. У ҳимоясиз, чорасиз бир гулга ўхшар эди. У бўронларда дўлу ёмғирларда қолган гўзал, бениҳоя гўзал гул эди. Ростини айтсам, баъзида унинг собиқ эрингиз Даврбек билан, кейин Зоҳидий билан муносабатлари хусусида ўйлаб, турли шубҳа-гумонларга ҳам бораман. Боя сиз айтганингиздек, «Шунақа тақдирга муносиб эди», дея шафқатсиз ҳукм ҳам чиқариб юбораман...

– Сиз мени нотўғри тушунибсиз, Субут ака, мен Аффифани шундай қисматга лойиқ, деганим йўқ. Тақдир ҳақида гапирганим. Тақдир одамни турли синовларга дучор қиларкан. Мана,

бизлар ҳам мусофирликда қанча азоблар кўрдик. Одамлар «Кишининг пули, сармоёси бўлса, ҳар жойда ҳам бахтли яшайверади», деб ўйлашади. Бу – нотўғри гап. Одам фақат Ватанида бахтли бўлиши мумкин.

– Биладан, сиз тўғри маънода гапирдингиз, – деди Субут беихтиёр қўлини хонимнинг оппоқ билагига қўйиб. – Сиз ҳам қийинчилик кўрдингиз. Лекин сиз иродали аёлсиз. Сизга ҳавасим келаяпти...

Субут шу гаплар баробарида яна икки бор шароб ичиб, буткул сармаст бўлди. Кейин хонимга қараб:

– Сизга бир гап айтайми? – деди.

– Айтинг, – деди хоним.

– Фақат... хафа бўлманг. Мен... Сизни танишмоқчи, ҳамкорлик қилмоқчи бўлаётганингизни ҳам... бошда нотўғри тушундим. «Менга яқинлашиб, қўлга олмоқчи, ижодкор қавмидан ҳам бир хуштор тутиб, кўнгилхушлик қилмоқчи», деб ўйладим. Чунки сизни... «Енгилтабиат, эркакпараст аёл», деб айтишган. Энди билсам...

– Қанақа эканман? – деди хоним Субутнинг қайноқ кафти ўтдек куйдирган билагини оҳиста тортиб олиб.

– Яхши аёл экансиз, – деди Субут. – Энди мени қўлга олсангиз ҳам, кўнгилхушлик қилиб, Даврбек сингари ташлаб кетсангиз ҳам майли, розиман!

– Вой, анови кишини қаранглар! Маст бўлиб қолдингизми, нима бало? Ўзингиз гапирган гапга қарама-қарши гапирасиз-а!

– Йўқ. Маст бўлганим йўқ. Ҳазиллашаяпман, – деди Субут. – Сизнинг ниятингиз самимий эканлигини тушундим. Лекин... Сизга яқин дўст бўлишга ҳам тайёрман, демоқчиман. Ҳатто вақти келиб, сизга уйланарман ҳам...

– Қочинг-е, дарвеш экансиз! – деди хоним. – Мастмасман, дейсизу... гапирган гапларингизни қаранг. Яхшиси, олинг манови овқатлардан...

Субут овқатланди. Чой ичди. Бироз уялиб, жим ўтирди. Кейин анча ўзига келиб:

– Юринг ташқарига, тоза ҳавога чиқайлик, – деди. Чиқиб, яна айланишди. Субут муздек булоқ сувига юзини ювди. Хоним сохта араз билан кулимсираб қаради.

– Ўзингизга келдингизми? – деб сўради.

– Ҳа, – деди Субут.

– Бўлмаса, қайтамиз. Кун ҳам оғиб қолди.

– Майли...

Йўлда Субут мудради. Хоним анча жим кетди. Субутнинг тиниқиб, кўзини очганини кўриб, секин, босиқлик билан гапирди:

– Субут ака. Мен сизга дўстлик таклиф этдим. Сиз қабул қилдингиз. Энди кўпроқ иш ҳақида ўйлайлик, хўпми?

– Хўп, – деди Субут.

– Менга сизни биринчи оиласи билан ярашмоқчи, деб айтишганди. Мен хурсанд бўлгандим. Шу гап ростми?

– Рост, – деди Субут. – Қизимни кўриб, хабар олиб турибман. – Лекин хотинимга журъатим етмаса керак.

– Хоҳиш бўлса, журъат келади, – деди хоним. – Иложи бўлса, ярашинг. Ҳадемай ҳовли битади. Кўчиб кириб, оилангиз билан маза қилиб яшанг...

Субут индамади. Ҳайрон бўлди. «Бу хоним ростдан ҳам Аллоҳ юборган фариштага ўхшайди-ку» – деб ўйлади...

Эртаси куни у ишдан сўнг дала-ҳовлидан хабар олгани борди. Иш қизғин. «Ўн беш, йигирма кунда битказамиз», деди устабоши. Қайтиб кетай, деб турганида икки нафар шерити билан Арслон Ҳакимов келиб қолди.

– Э-э, ҳорманглар, – деди у. – Сизни ҳам шу ердан топганним яхши бўлди.

– Тинчликми? – деб сўради Субут.

– Баъзи бир янги ҳолатлар чиқиб қолди...

Ҳакимов шериклари билан ҳовлининг у томон-бу томонига ўтиб, баъзи жойларни суратга олди. Кейин Субутни чеккага тортиб, суҳбатлашди.

– Янги ҳолатлар пайдо бўлди, шу боис қайтадан текшираямиз, – деди у. – Зоҳидий ҳам, Афифа ҳам тирик. Улар қочишган. Қидирув эълон қилинган. Ўлганлар эса бошқалар. Айрим таҳминлар бору ҳозирча айтолмайман...

Арслон кетди. Субут ҳам бироздан сўнг жўнамоқчи бўлиб турганди, почтачи келиб қолди.

– Манови хатни уч-тўрт кундан бери олиб келиб, қайтиб кетаётгандим. Хайрият, ўзингизни учратдим, – деди у. – Хат сизга.

– Қанақа хат экан? – ҳайрон бўлди Субут.

– Юборувчиси ёзилмабди.

Субут хатни олиб очди. Очди-ю, таниш дастхатта кўзи тушиб, юраги шуввиллаб кетди.

– Майли, раҳмат, – деди почтачига жавоб бериб. – Бир танишимиздан экан.

Мактуб Афифадан эди.

Субут мактубни бирдан ўқиёлмади. Буклаб чўнтагига солди. Сабаби – унинг мазмунини кўнгли сезгандек бўлди. Хотиржам хомушлик билан шаҳарга жўнаб кетди. Шу боис биз ҳам ушбу нома шарҳини кейинроққа қолдириб, Абдивой саргузаштларининг давомига қайтамиз.

14

Абдн ҳикоясининг давоми.

«...Ҳаёт фақат омадсизлик ва кулфатлардан иборат эмас. Хайрнятки, Тольяттида бир ўлимдан қолгач, Худонинг инояти билан ажойиб одам билан танишдим.

Ярим тунда поезддан тушиб, шаҳарнинг вокзалидан унча узоқ бўлмаган, сўлим, хушҳаво мавзесига етиб келдик. Қоровой амаки (мен уни ўзбекчалаб, шунақа, деб чақира бошладим). Дарвоқе, у ўзбекчани ҳам яхши билар, чучук тил билан сўзларди. Турт қаватли кўҳна гиштин иморатнинг биринчи қаватида уч хонали квартирада тураркан. Ертўладаги кенг-мўл бир ҳужрани суратхона қилиб олган экан. Аввал ертўлага кириб, ҳужранинг мустаҳкам темир эшигини шарақлатиб очди. Фотоаппарат ва сумкасини шу ерга қўйди. Кейин кичкина жомадончасини кўтариб, уйга кирдик. Хонадонни камтарона, сариштали. Ҳамма хоналарга чиройли суратлар осилган. Иккита ётоқхонада ухлаш учун шароит яратилган каравот бор. Катта хона – зал экан. Ўртада стол. Телевизор ва бошқа жиҳозлар. Менга ётоқхоналардан кичикроғини кўрсатиб:

– Мана шу ерда ухлайсан, – деди.

Эрталаб нонуштадан сўнг ташқарига чиқдик. Қоровой амакининг анчайин янги «Жигули» машинаси ҳам бор экан. Уйдан сал нарида гаражда тураркан. Гаражни очиб, машинадан хабар олди. Моторини ўт олдириб, текширди. Кўнгли тўлди:

– Соз! – деб қўйди. Кейин сўзида давом этиб:

– Дарвоқе, мен фотодан ташқари овчиликка қизиқаман. Хобби-да! Тоққа чиқиб, каклик, қирғовул овлаб тураман. Сенинг овга тобинг қалай? Милтиқни яхши отасан, шекилли?

– Ҳа, – дедим. – Милтиқ отишни бизга роса ўргатишган. Айтганча, милтиғингиз қанақа?

– Тоз-16, деган эскироқ милтиғим бор. Ертўлада, лабораторияда турибди. Ҳали кўрсатаман. Овчилик гувоҳномасини ҳам олганман. Яқинда яна битта милтиқ тушиб қолди, – деди амаки кейинги сўзларни шивирлаб, – винтовка! Оптикаси бор. Сен билсанг керак? Армияда кўргандирсан?

– Снайпер винтовкасими? Биламан. Уни сақлаш мумкин эмаску? Ё овчиларга рухсат беришармикан?

– Йў-ўқ. Рухсат йўқ. Шунинг учун олиб, яшириб қўйганман. Аслида сотиб олмақчи эмасдим. Биттаси қўймади. Арзон-гаров бўлсаям олгин, пул зарур, деди. Қиёлмадим. Собиқ ҳарбий. Мен у билан Афғонистонга сурат олгани борганда танишганман. Сен ҳам балким уни кўргансан. Ахир Афғонда бўлгансан-ку. Капитан. Ичкиликка берилиб, ўлиб кетди. Яхши одам эди... Ўзим ҳам ўшанақа винтовкани киноларда кўриб, роса қизиқиб юардим. Бир ҳавас қилдим-да. Лекин пухта қилиб яширганман.

Менинг эсимга яшириб қўйган тўппонча тушди. «Амаки ҳам ўзимиздан экан-ку, нима бало, бу кишининг ҳам бирон одамда қасди борми?» деб ўйладим. «Ўхшатмасдан учратмас».

– Овга мени ҳам олиб борасизми? – деб сўрадим.

– Албатта. Ҳозирча... аввал сенга сурат олишни ўргатишим керак. Ов қилиш қочиб кетмайди.

Шундай қилиб, Қоровой акамникида яшаб, сураткашликни ўрганишга киришдим. Амаки олдинига эскироқ бир фотоаппаратни бериб, ўшанда сурат олишга мажбур қилди. «Практика», деб аталган бу аппаратда сурат олиш анча қийин, одамдан қунт билан тайёргарлик кўриш, аппаратни аниқ мослаштиришни талаб қилади. Суратга олаётган одам нарсани қайси нуқтадан туширишни топмасанг, сурат яхши чиқмайди. «Нуқтасини топа олмасан», дейди устоз. «Ракурсни ўрган, ракурсда гап кўп», дея қайта-қайта уқтиради.

Аста-секин кўлим келиша бошлади. Уч ойдан сўнг ўзим биринчи марта мустақил равишда сурат тушириб, мустақил равишда ишладим. Бу – онамнинг сурати эди. Қоровой амаки шунақа қилишни маслаҳат берди. Онамнинг сурати зўр чиқди, назаримда. Хотин-қизлар журналининг ўртасидаги рангли варағида босилди. Онамга олиб бориб кўрсатдим. Хурсандлигидан роса йиғлади.

«Ёшлигимда мен ҳам расмим газета-журналларда чиқишини орзу қилганман. Сен мени орзуимга эриштирдинг, барака топ,

болам», деди. Қоровой амаки «Онангни шаҳарга кўчириб кел, агар кўнса», деганди. Онам кўнмади. «Мен энди шу ерда ўламан, болам», деди. Онам асли шаҳарлик бўлган, ўшанда – мен қорнида пайгимда уйдан бош олиб чиқиб кетиб, қишлоққа келиб қолган. Шаҳардаги қариндошлари билан ҳам буткул узилишиб кетган, борди-келди қилмасди...

Мен уни қистамадим. «Майли, ана шу ерда яшанг. Лекин энди ишламанг. Мен сизни боқаман», дедим. У бўлса: «Мени ўйлама болам, уйланишинг керак, ўшанга бироз маблағ йиғгин», деди.

Онам бениҳоя чидамли, сабр-тоқатли аёл экан. Унинг ирода-сига қойил қолганман. Хув ўшанда... Мен ҳақиқий отамни излаб, шаҳарга отланганимда ва қайтиб келганимда, у бир оғиз «Бордингми, топдингми, нима деди», деб сўрамаган.

Ҳарчанд... у ўша бевафо севгилнсини бир умр севди, бир умр кутди. Мен ҳар шаҳардан қишлоққа борганимда унинг кўзларида сўзсиз бир савол ифодасини кўрардим. Бу савол ўша одам билан боғлиқ эди. Ўша одамни эса қайтиб кўрмадим. Эшитмадим. Зеро, кўришни ҳам, у ҳақда бирон хабар эшитишни ҳам хоҳламасдим. Бир гал Қоровой амаки «Театр фойесиди суратлар кўргазмаси очаман», деб қолди. Мен «Ҳозир театрга ким ҳам кирарди, яхшиси бошқа бирон жойда очинг», деб айнитмоқчи бўлдим. «Йўқ, мен илгари ҳам ўша ерда кўргазма қилганман», деб туриб олди. «Унда мен боролмайман, сизга қарашолмайман», дедим. «Нега?» деб сўради. Айтишга мажбур бўлдим. Амаки бироз ўйланиб турди. Кейин: «Бўпти, театрда эмас, «Ёшлар боғи»нинг кичикроқ зали бор, ўша ерда очақоламин», деди. У борган сари менга меҳр қўйиб, боғланиб, фарзандидек муомала қилар, кўнглимга қарарди. Онаминг шаҳарга кўчиб келишга рози бўлмаганидан бироз куйинди. Кейин: «Ҳай, майли, одам ўрганган жойида яшаши керак», деб қўйди. Бироздан сўнг: «Мана мен ҳам шу ерга ўрганганман. Йўқса, қачонлар кетиб қолардим Кавказга», деди.

...Олган суратларим матбуотда тез-тез босиладиган, айрим нашрлар менга мунтазам буюртма берадиган бўлишди. Анча пул ишладим. Йиққан маблағимга Қоровой амаки берган қарзни қўшиб, «Никон», деган ажойиб япон фотоаппаратини сотиб олдим. Ўша кунлар дунёда мендан бахтли одам йўқ эди.

Ажабки, кулфат ҳам, севинч ҳам қўша-қўша келаркан. Таҳририятларнинг бирида хаёлимда излаб юрган ўша қизни – Афи-

фани учратдим. Беҳад гўзал жувон бўлибди. Дарвештабиатроқ бир шоирми, эри журналистми экан. Шундай бўлса ҳам, унга телефонимни ёзиб бердим. Хаёлимда у барибир ижодкор эридан ажралади ва бир кунмас бир кун менга телефон қилади, деган умид бор эди. Афифанинг бошидан кечирган савдоларини ва эрининг аввалги оиласидан ажралиб кетганини эшитганим учун, негадир, албатта шундай бўлади, деб ишонардим. «Бизларнинг Афифа билан қисматимиз ўхшаш, шунинг учун у фақат мен билангина бахтли бўлиши мумкин», деб ўйлардим.

Шу ўй таъсирида анча кун Афифанинг йўлини пойлаб юрдим. Бир-икки марта гапирдим. Кўнглимдагини айтдим. У «Қизикмисиз, мен эримни яхши кўраман», деди-ю, нигоҳида иккиланаётганини сездим. Муҳриддин Холиқовнинг «Ойгулгинам, барибир, сен меники бўларсан» деган кўшиғини хиргойи қилиб, унинг йўлини пойлаб юравардим. Лекин ўша кунларда яна бошимга кулфат тушди.

Сафардан қайтаётган эдим. Оқшом оғиб қолган, кўча кимсасиз. Кўл бўйидаги дарахтзор ичидан уч кўланка чиқиб, тўсатдан ташланишди. Нима гаплигини англаб улгурмадим. Бошимга қаттиқ бир нарса билан уришди. Ҳушимдан кетиб қолдим. Тонг салқинида ўзимга келсам, кўл соҳилидаги ўтлар ичида ётибман. Чап биқиним қаттиқ ачишиб, зўрға нафас ола-япман. Пайпаслаб кўрсам – қон. Пичоқ уришган. Сумкамни олиб кетишибди. Ичида фотоаппаратим ва бошқа буюмлар бор эди.

Судралиб, суруниб ўрнимдан турдим. Биқинимни чангаллаб, катта кўчага чиқдим. Қани, энди биронта машина тўхтаसा. Хайрият, бир ўрис хотин жонимга оро кирди. Йўлга кўндаланг бўлиб, машина тўхтатди. «Тез ёрдам» шифохонасига жўнатди.

Бир ой ётиб, тузалиб чиқдим. Қоровой амаки бошимда турди. Қишлоққа бориб, онамни олиб келмоқчи эди, кўнмадим. «Мени сафарга кетган, деб хабар қилинг. У киши билса, кўтаролмайди. Тузалиб чиқсам, ўзим бораман...»

Милиция терговчиси бошда ғайрату ихлос билан кіришди-ю, кейин негадир бўшашиб қолди. Безориларни қидириш ўрнига нуқул ўзимни сўроқ қилар, «Бировга ёмонлигингиз йўқмиди?» каби чучмал саволлар билан жиғимга тегарди.

Арслон келиб кўрди. «Милицияга тайинлайман, жиддий изласин», деди. Мен унга «Солидан гумоним бор», деган гапни айт-

моқчи бўлиб оғиз жуфтласам, ўзи Соли ҳақида мен мутлақо кутмаган, хаёлимга ҳам келтирмаган гапни айтиб қолди.

– Зарифани тўй қилдик. Сен узоқда эдинг. Эшитмагандирсан ҳам.

– Ҳа, эшитганим йўқ. Куёв ким? – дсб сўрадим.

– Соли, деган ширкатчи йигит.

– А? – дедим оғзим ланг очилиб. Бошқа ҳеч нарса дея олмадим. Ҳеч қанақа савол ҳам берганим йўқ. Арслон бунни ўзича тушунди. Хайрлашиб кетди.

Мен кейинроқ негадир «Агар Зарифага уйланган бўлса, Соли унчалик ёмон одам эмас экан-да, ундан шубҳаланишим нотўғри», деб ўйладим.

Шифохонадан чиққандан кейин, уйда ҳам анча даволандим. Қоровой амаки гирдикапалак бўлди. Амаки ўзини қўйишга жой тополмас, «Ким қилди экан, кимнинг сенда қасди бор экан?» деб ёзғирар, кавказликларга хос қизиққонлик билан «Албатта, топиб, жазосини бериш керак, аблаҳларнинг», дерди. Ўзим ҳам ҳайрон эдим. Ким? Ё... Тольяттидан келишганми? «Розанов тўдасининг қолдиғи», деб йўқ қилишмоқчи бўлишганми? Валера Самойлов қамоқда сотиб қўйганми? Йўқ. У ўлса ҳам сотмайди: Уяҳши одам...

Ҳаммасидан фотоаппаратимга ачинардим. Амаки юпатди: «Куйинма, аппарат топилди. Топилмаса, мана менинг «Кэннон» аппаратимни оласан...»

Кейин унинг миясига қизиқ бир фикр келди.

– Э-э, шошма, ахир... китобчаси ўзимизда-ку. Унда рақамлари ёзилган. Аппаратингни топамиз, насиб этса.

Шифохонадан чиққанимдан сўнг эски-туски бозорига қатнаб, аппаратни сўроқлай бошладик. Газетага эълон бердик. Икки ой, деганда дарағи чиқди. Бир йигит кўнғироқ қилди. «Никон» аппарати сотилажагини айтди. Келишиб, учрашдик. Ёшгина олиб-сотар ўсмир экан. Пулини келишгач, мен ундан аппаратни қачон, қаерда, кимдан олганини сўрадим. «Қўрқма, сенга ҳеч қанақа даъвоим йўқ, мана сўраётган пулинг, фақат кимдан олганингни айт», дедим. Унга фотоаппаратнинг китобчасини кўрсатдим. «Агар айтмасанг, ҳозир милицияга топшираман», деб пўписа қилдим. У қўрқиб кетди. «Майли ака, айтаман, фақат мени сотманг», деб ялинди. Аппаратни унга «Гаштак» номли кооператив ошхонада ишловчи йигит сотган экан. «Гаштак» ош-

хонаси Соли билан боғлиқ эканини аввалдан билардим. Наҳотки, у атайлаб ёки тасодифмикан? Йўқ. Тасодиф эмас. Мени ўлдирмоқчи эмас, мажруҳ-майиб қилмоқчи бўлган ўша уч кўланка (яна уч киши! Аввал ҳам шунақа бўлганди) келиб-келиб «Гацтак» ошхонасига боғлиқ бўлиб чиқиши тасодиф эмас. «Ҳаётда тасодиф йўқ», деб ёзган бир ёзувчи. Воқеалар ҳаммаси бир-бирига қонуниятлар занжири билан боғланган.

Шу боис «Гаштак»даги фотоаппарат сотган йигитни қидириб ўтиришнинг ҳожати йўқ, деб ўйладим. Назаримда ҳаммаси равшандек эди. Бу ишнинг бошида Соли турган. Солининг қасоси давом этмоқда. Зарифага уйланиши ҳам ўша қасос занжирининг бир ҳалқаси.

Эҳ, Соли, Соли. Яна йўлимда пайдо бўлдинг-а? Наҳотки, болаликда бўлган арзимаган низони бир умр унутолмасанг? Наҳотки, одам шу қадар кечки, шунчалик ичиқора ва қасоскор бўлиши мумкин? Ахир мен ўшанда – ўқишга кириш чоғи қаттиқ калтак еган бўлсам ҳам унутдим, кечирдим-ку... Наҳотки, мени ҳам қасос йўлига тушишга мажбур этсанг. Наҳотки, ўша яширган тўппонча ахйри барибир отилса?.. Сени ўлдирмасам бўлмайти, шекилли?!

Шу хаёлда юрган кунларимда яна бир воқеа бўлди. Омадми, ё тақдир мени янги бир синовга дуч қилмоқчи бўлдим, ҳар қалай, ўша «Гаштак» ресторанида ишлайдиган, фотоаппаратимни сотган йигит кечки пайт мени қидириб келиб қолди. Маълум бўлишича, ҳалиги олиб-сотар йигит унга менинг ҳамма гапдан хабардорлигимни айтган экан. Чамаси йигит мени милицияга хабар қилади, кўлидаги далилий ашёни кўрсатиб, қаматтириб юборади, деб қўрққан. Йигитнинг исми Тўлқин экан. Салкам ўзим қатори. Жуссали. Унга яхши муомала қилдим.

– Бугун-эрта милицияга хабар бермоқчи бўлиб турувдим, – дедим.

– Ака, кечиринг, мени... Абгор қилиб юборманг. Пичоқни мен урганим йўқ. Мен фақат очкўзлик қилиб, фотоаппаратингизни олиб кетгандим. Аслида Соли ака: «Пулга ҳам, буюмларига ҳам тегмаларинг», деганди. Мен аппаратни олиб, сотиб юборганимни у ҳам, ўша кунги шериклар ҳам билмайти. Соли аканинг ўзи билиб қолса ҳам аямайди... Жон ака, кечиринг. Қанақа шартингиз бўлса, бажаришга тайёрман.

– Шунақами? – дедим мен унинг кўзига тикилиб.

– Ўғил бола гапим. Фақат шу гап орада қолсин. Мен қамалишдан кўрқмайман. Фақат Соли ака ўлдиртириб юборади. Ўшандан кўрқаман.

– Соли шунақа кўрқинчлими? – дедим гапнинг ёғига олов сепиш учун.

– Ў-ў, сиз у одамни билмайсиз. У пулга одам ўлдиради-ку. Қип-қизил қотил...

– Демак, сир очилса, милицияга тушсанг, қамаласан-а... «Бизларниям сотмасин», деб сениям ўлдиради, шунақами?

– Шунақа.

– Сен ўзинг уни ўлдириб кўяқолсанг бўлмайдими? Ўзинг ҳам кутилардинг. Дунёдаги жиноятчи, аблаҳларни лоақал биттага камайтирган ҳам бўлардинг. Савобга қолардинг.

– Уни ўлдириб бўларканми? Бу – осон иш эмас. Атрофида қанча-қанча гумаштаси бор...

– Мен сенга снайпер милтиғини бераман. Бирон пана жойдан туриб, отиб ташлайсан, вассалом. Ҳеч ким сезмай қолади. Милтиқ отишни биласанми?

– Армияда хизмат қилганман. Лекин снайпер милтиғидан ҳеч отмаганман. Кўйинг ака, бу – бўлмайдиган иш. Менинг қўлимдан келмайди.

– Майли, ундай бўлса, ўзинг билсан. Фақат, бу гап ўртамизда қолсин. Сир очилса, сени барибир соғ кўйишмайди. Бор, кетавер! Сени кечирдим!

Мен ўзим ҳам танимаган-билмаган одамга дабдурустан гапирган гапимдан ваҳимага тушгандим. Шу боис, Тўлқиннинг тезроқ қорасини ўчириш учун шундай дедим. У орқасига қарай-қарай чиқиб кетди. Чамаси кечирганимга унчалик ишонмади.

Кетди-ю, эртасига ярим тунда оғзи-бурни моматалоқ бўлиб, яна келди. Энди шашти бошқача эди.

– Ўлдираман ўшани, ифлосни. Ака, беринг милтиғингизни, – деди ҳансираб.

– Шошма, ўзингни бос! Нима бўлди, ўзи? – деб сўрадим.

– Мени калтаклади. Ўзиям урди, болаларга айттириб яна урдирди, соғ жойим қолмади, ака, – деб йиғлаб юборди Тўлқин.

Мен ундан «Нега уради?» деб сўрамадим. Сабабининг нима аҳамияти бор. Бирон кори-ҳол бўлгандир. Муҳими, Тўлқин энди «Ўладиган ҳўкиз болтадан тоймайди», деган аҳволда эди.

– Отасанми? – деб сўрадим. Ўзим ҳам ўша кунги «эҳтиётсизлик», яхши самара берганини сезиб, дадиллашиб қолгандим.

– Отаман, – деди шашт билан Тўлқин.

– Бўлмаса гап бундай...

Унга жудаям махфий тарзда режа тузишни буюрдим. «Уларга ҳеч нарса сездирмай, қуллуқ қилиб, бошингни эгиб юрaver, ишончингни йўқотма. Қулай пайт келгач, бир ҳаракат билан ишини ҳал қиламиз...»

Ўзим амакининг милтиғини яширилган жойидан олиб, ёглаб, артиб, синовга тайёрладим. Тўлқин «даволаниш» баҳонасида бир неча кунга жавоб олди. Шаҳар ташқарисига, хилват жойга бориб, милтиқни синовдан ўтказдик. Энди қулай пайт келишини кутиш керак эди. Шундай пайт келди ҳам бироқ... Тўлқини тушмагур ё қўрқди, ё тажрибасизлик қилди. Ярим тунда уйига қайтиб, дарвозадан кирётган Солига қаршидаги кўп қаватли уйнинг чорбоғидан ўқ узиб, теккиза олмади. Милтиқни ҳам ташлаб қочди. Хайрият, уни тутишолмади...

– Майли, сен ҳеч нарса билмагандек хизматингни қилиб юрaver, – дедим унга. – Бирор кун омадимиз келиб қолар...

Ўша кунларда бошимга умримдаги энг оғир кулфат тушди. Онам кутилмаганда оғир касал бўлиб, бир ҳафтага шифохонада ётди-ю, қазо қилди. Врачлар: «Жигар касалини ўтказиб юборган экан, ҳеч иложини қилолмадик», дейишди. Қишлоққа элтиб кўмдик. Қоровой амаки ёнимда турди. Маъракаларни ўтказиб, шаҳарга қайтдик. Энди мен буткул ёлғиз, кимсасиз одам эдим. Ҳаётнинг мутлақо қизиғи қолмади. Ўша кунлар таҳририятда Аффанинг эри қамалгани, унинг ўзи эса аллақандай бой, амалдор кимса билан хушторлик қилиб юрганни эшитдим. Ичим муздек бўлди. На ҳаётда, на муҳаббатда омадим келмади, деб йиғладим. Жиннига ўхшаб қолдим. Ҳеч нарсанинг қизиғи йўқ. Ҳатто ўзимни ўлдирсаммикан, деган хаёлга ҳам бордим. Тўппончамни бекитган жойимдан олиб, фотоаппарат сумкасига солиб юрадиган бўлдим. Чунки қўрқувни ҳам тамоман унутгандим. Қўлга тушсам ҳам, қамалсам ҳам, ўлсам ҳам барибир эди гўё. Амакининг юпатишлари кор қилмасди. Сурат ҳам туширмай қўйдим. Девонага ўхшаб, шаҳарда бемақсад дайидиб юрадиган бўлдим. Хаёлимда «Милиция ушлаб текширса, тўппончани топса, шартта қочаман, қувиб отиб ўлдиришса ҳам майли», деган аҳмоқона фикр бор эди. Аксига олиб кўчада ме-

лиса тўхтатмас, ҳеч ким «Нима қилиб юрибсан?» деб сўрамасди. Ниҳоят... Ниҳоят...

Ниҳоят шундай бир қулай пайт келдики, бу имкониятни қўлдан бериш асло мумкин эмасди.

Тўлқин одатдагидек тунги икки-учларда келди.

– Эртага улар катта бир ишга боришмоқчи. Солининг ўзи бошчилик қиларкан. Лекин одамни кўп олмаскан. Ўзининг энг яқин ёрдамчиси бор. «Тайсон» деган. Ўша иккалови. Менга «Машина ҳайдайсан», деди.

– Яхши, яна ишончига кирибсан. Лекин қанақа иш экан?

– Бир бой одамни гумдон қилишмоқчи. Ўша одам эртага тунда шаҳар четидаги хуфя чорбоғда хуштор аёли билан холи ишрат қиларкан. Ёнида соқчилари ҳам бўлмаскан.

– Аҳ-а-а, демак, унинг ўзини ҳам ўша ерда ҳал қилиш керак.

– Ҳа! Лекин мен бир ўзим эплотмайман.

– Хотиржам бўл, биргалашамиз, – деб юбордим унга. Кейин икковлон яна режа тузишга киришдик...

Абдивой билан Тўлқин тузган режа ҳақида муфассал тўхталиб ўтирмаймиз. Унинг қай тарзда амалга ошгани ҳақида эса кейинги боблардан бирида сўз боради.

Энди эса асосий воқеалар оқимига қайтиб, Субутнинг Афифадан олган мактуби мазмуни ва қаҳрамонимиз ушбу хатни ўқигандан сўнг қандай аҳволга тушгани, яна янги бир хатога йўл қўйгани, бундан аввалига маълум бўлгани, кейин эса ўзига: «Нодон эски хатоларни такрорлармиш, доно эса янги хатоларга йўл қўярмиш», дея тасалли бергани хусусида ҳикоя қиламиз.

15

Субут кечқурун ижарахонасига қайтиб келиб, енгил нонушта қилгач, чўнтагидаги хатни олиб, кўрқа-писа кўз югуртирди. Бу кўрқувнинг бонси нимадалигини ич-ичидан англаб турарди-ю, миясида аниқ-равшан ифодалаб, тасаввур этолмасди...

«Муҳтарам Субутжон ака! Ассалом!

Билмадим, ҳаққим бормиди, бу хатни ёзишга, бўлиб ўтган шунча гаплардан кейин. Билмадим... Лекин барибир ёздим. Ўйлайманки, тўғри тушунарсиз. Бир қошиқ қонимдан кечарсиз...

Аввалги хатимда ёзганимдек, сизга яна хиёнат қилганимдан, шунга мажбур бўлганимдан сўнг, ҳаётдан кетмоқчи эдим. Лекин шима қилай, бунинг уддасидан чиқолмадим. Бир сабаб билан тирик қолдим. Бошда бундан пушаймон эдим. Лекин ўзимдан ҳам бахтсиз, ўзимдан ҳам хору оввора бўлган бир одамга дуч келдим. У ўша тун мени қутқарганди. Кейин эса мен уни қутқармасам бўлмаслигини тушундим. Биз – икки бахтсиз одам, тақдир-қисматимизнинг қаттиқ нонини биргаллашиб ейишга, мусофирлик, қочоқлик машаққатини бирга тортишга қарор қилдик. Гарчанд, на унинг, на менинг айбим билмадим нимада? Ҳар ҳолда мени, бизни қидиришяпти. Шу боис хатни манзилсиз ва қисқа қилиб ёздим. Айбга буюрманг. Аввалги хатимдаёқ сизни ўзимдан озод, деб, ўзимни сизга ҳақсиз; деб ҳисоблаб, бунинг учун сиздан ризолик сўраган эдим. Уч марта «талоқ», деб айтсангиз ва расман ажралиб, ўзингизни озод, деб ҳис этсангиз, кўнглим тинч бўлади. Мендан хавотир олманг. Бизлар узоқда, хатарсиз жойлардамиз. Эҳтимол энди ҳеч қачон қайта олмасмиз, тугилиб ўсган жойларга. Сиз мендан ранжиманг. Илтимос. Ўткинчи бир воқеа, деб ҳисобласангиз ҳам майли, мен билан кечирган кунларни. Мени деб гамга ботманг. Мен эсам, сизни ҳеч қачон унутмайман. Зеро, сиздан бир умр миннатдорман.

Хайр. Омон бўлинг. Ҳурмат билан: Аффифа».

Хатни ўқиб бўлганидан кейин ҳам юрагидаги қўрқув аримади. Сабабини ҳам изоҳлай билмади. Нима эди бу?

Аффифани умрбод йўқотиб қўйишдан қўрққанмиди? Ундай деса, кунни кеча унинг ўлганига деярли ишониб юрганди-ку. Ўшандаям қўрқмаганди. Энди эса қўрқаяпти. Ғалати ҳолат. Кечагина, Аффифанинг тирик экани ҳақидаги хабарни эшитганида, у билан энди ҳеч қачон учрашмаслигини англаганида ҳам йўқ эди бу қўрқув. Энди қайдан пайдо бўлди? Қўрқувми бу? Ё бошқа бир туйғуми? Алам ва ўкинчми? Нимадан аламланиб, нимадан ўкинади? Аффифага сарф этган вақти, асаби, у туфайли чеккан жафоларигами? Нима жафо кўрди? Аффифанинг айби нимада? Ахир у чиндан ҳам Субутни қутқариш учун қурбон қилмадими ўзини?

Қизиқ. Мактубида «Бахтсиз одам», деб кимни назарда тутган? Абдини-да, албатта. Ёки Зоҳидийдан ҳар қанақа макр, ҳийла-найранг кутса бўлади. Аффифа ўша найранглар қурбоними, ёки... унга шерикми? Ишқилиб, шунақа бўлиб чиқмасин-да...

Субутнинг юраги сиқилди. Ароқ ичди. Сал енгил тортди. Яна ичди. Ундаи ҳам енгиллашди. Яна ичди... Энди кайфи ошди. «Икки дунё бир қадам, жаҳонни сув босса тўпигимга чиқмайди», деди ўзига-ўзи.

Афифани унутмоқчи бўлди. «Ухласам эсимдан чиқади», деб ўйлади соддалик билан. Ухлаб, ухлолмади. Эртасига ишхонада ҳам толиқиб, сиқилиб ўтирди. Кечга яқин қизини кўргани боғчага борди. Қизи қувониб, бўйнидан қучоқлади. «Хотинимга раҳмат», деб ўйлади Субут. «Қизимни мендан бездирмаган. Ёмонламаган. Ақлли аёл-да...» Сал енгил тортди. «Фаризахон айтганидек, хотиним билан ярашсам-чи», деб ўйлади. Қизи: «Ана, аяжоним келяптилар!» деди қийқириб. Субут кўрқди. Саломлашишди. Субут уларни бекатгача кузатди. Тайинли бир гап айтолмади. Хайрлашишди. Қизига: «Яна келаман», деди. Хотинига эса ҳеч нарса деяолмади. «Йўқ, энди ярашолмайман», деб ўйлади. «Нега? Нега ярашолмайман», деб сўради ўзидан. «Чунки асли ҳам уришмаганман», деб жавоб берди гамгин кулимсираб.

Ижарахонасига келди. Уйга сиғмади. Нима қилишни билмади. Ёзмоқчи бўлди. Нима ёзишни билмади. «Афифага жавоб ёзайми?» деди. Нима деб ёзади? Қайга жўнатади? Ичидан бир хўрсиниқ келди. Аламланди. Аччиқланди. Э, бор-э, деб ётиб ухламоқчи бўлди. Ухлолмади. Ичгиси келди. Ароқ йўқ. Кеча ичиб тугатган. Дўконга чиқиб келиш ёқмади. «Ўзимни нима биландир овутишим керак. Акс ҳолда... савдойи бўлиб қолам...»

Ҳовлига чиқиб, телефон ёнига борди. Фариза хонимга қўнғироқ қилди. Уйда экан.

– Сизни кўргим... би-нр дардлашгим келаяпти, – деди Субут.

– Кеч бўлмадимми? – деди Фариза истиҳола қилгандек.

– Энди етти бўлди. Дарвоқе, қорним ҳам оч.

– Ундай бўлса, келақолинг уйга, – деди Фариза. Манзилини айтди.

«Олимлар шаҳарчаси»да мўъжазгина бўлса-да, дид билан қурилган ҳовлида яшаркан. Биринчи қаватида меҳмонхона ва унга туташ ошхона. Иккинчи қаватда иккита хона, ҳаммом. Хоналарнинг бири – кутубхона, иккинчиси ётоқхона.

– Ғоят камтарона, лекин жудаям чиройли! Қаранг-а, атиги уч хона. Болаларингиз қасрда туришади, – деб сўради Субут.

– Ўғилларимнинг иккаласи ҳам отам билан. Хорижда. Отам бу ёққа қайтиб келишга шошилмаётганининг боиси ҳам шу. Уларни сал оёққа турғизиб, ўқишга жойлаб, кейин ўйлаб кўрмоқчи. Дарвоқе, сизнинг ҳам қизингиз бор-а?

– Ҳа...

Болалар ҳақидаги гапга шу билан нуқта қўйилди. Сабаби Субутнинг хаёлида ҳозир буткул бошқача фикрлар айланмоқда эди. «Онасини эмсин, бўйдоқлик жонга тегди. Бугун Фариза хонимнинг кўнглини овлайман», деб аҳд қилди келаётиб. Уят, андиша, истиҳола – ҳаммаси қайгадир чекинди. «Мен ҳам тирик жонман, эркак сифатида табиий эҳтиёжларим бор. Худонинг ўзи кечирар», деб ўйлади яна у.

Хоним уй кийимида яна ҳам очилиб кетганди. Эгнида қизил халат. Сочларини елкасига ёйиб ташлаган. «Қизил рангни яхши кўраркан», деб ўйлади Субут. «Бунақа аёллар эҳтиросли бўлади».

– Қорнингизни оч дегандингиз. Мен пицца буюрдим. Ҳозир олиб келишади, – деди хоним. Субут саволдан фойдаланиб, мақсадга ўтди:

– Афандининг хотини айтганидек, ҳуснингизга қорнимни тўйдирсам ҳам бўларди.

Фаризахоним ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтарди:

– Ҳали шунақа ёмон мақсадда келдингизми? Мен сиз билан шеърят, тасвирий санъат ҳақида суҳбатлашамиз, деб ўтирсаму...

Шу пайт дарвоза кўнгирағи чалинди. Буюрилган пиццани олиб келишибди. Фаризахоним ошхонада дастурхон тузади, иккита қадаҳга «1001 кеча» номли вино қуйди...

Хуллас, ўша оқшомни Субут Фаризахонимнинг ётоғида ўтказди. Хоним аввалига астойдил қаршилик кўрсатди. Унга меҳмонхонадан жой солди. Субут ярим соатча меҳмонхонада ҳансираб ётгач, иккинчи қаватга чиқиб, хонимнинг ётоқхонаси эшигини тақиллатди. Хоним яна нозланди. Эшикни очмай: «Мен сизни тан дўсти эмас, жон дўсти, қалб дўсти, деганман-ку», дея зорланди. Субут: «Бир ўзим зерикяпман, сизга қўлимни ҳам теккизмайман, шунчаки суҳбатлашиб... ўтирамиз», деган кулгили гапни айтди. Хоним эшикни очиб, уни ичкарига киритди. Хонанинг қоронғулиги Субутга журъат бағишлади. Хонимни маҳкам бағрига босди. «Бадан дегани ҳам шунчалик нафис ва хушбўй бўла-

дими?!» деб ўйлади у боши айланиб. Хоним Субутнинг бу қадар дадиллик қилишини кутмаган шекилли, ҳайрат ва саросимада лол турар, бунақа журъат ўзига қасрдан келганига Субутнинг ўзи ҳам ҳайрон бир тарзда зўр бериб, лаблари билан жувоннинг дудоқларини изларди...

Кейин улар анча гаплашиб ётишди. Саҳарга яқин хоним ухлаб қолди. Субут мнжжа қоқмади. Яна Афифа, хотини кўз олди-га келди. «Нима қилиб қўйдим?» деб ўйлади. Ахир... хотиним билан ярашишим керак эмасмиди? Шундай қилсам тўғри бўларди-ку. У-чи? У нима дерди? Синган пиёлани чегалаш мумкин. Лекин синган кўнгилни ямаш мумкинми? Ҳаётимиз илгаридек бўлишига кафолат борми? «Илгаридек», дегани нима ўзи? Қайнона-чи? У киши гўёки хатосини тушунган, қизини бахтсиз қилганидан пушаймон эмншлар. Бироқ... Яхшиси бўйдоқ юргани дуруст эмасми, Фаризахоним билан «дўстона» муносабатда бўлиб. Шуниси тўғри эмасми? Ахир қизидан хабар олиб, ёрдамлашиб турибди-ку?..

Субут ўйлаб қараса, Фариза хоним билан «дўстлашиб» юришининг ҳам уятли, ҳақоратли жиҳатлари бор экан. «Нима, мен нуқул Муқимхоновнинг сарқитини еб, кун кўришим керакми?» деган ўжар ва ёввойи фикр келди миясига бир маҳал. Бу фикрнинг қайдан пайдо бўлганини ўзи ҳам тушунмади. «Нима бу? Менинг мудраб ётган ориятимми? Сарқит, дегани нима ўзи? Буни инсонга, айниқса, Арифадек, Фаризадек моҳитобон, гулбадан аёлларга нисбатан ишлатиш мумкинми? Субут Фаризанинг боягина оҳиста шивирлаб гапирган гапларини кулимсираб эслади. «Мени чиндан ҳам ёқтириб қолдингизми?» деб сўради у. «Ҳа», деди Субут. «Бу – шунчаки эҳтирос хуружи эмасмикан, ишқилиб?» «Эҳтирос бўлса-чи, эҳтирос ёмон нарсами?» «Йўқ, эҳтирос яхши. Лекин баъзан эҳтиросдан сўнг пушаймон қилади одам». «Йўқ. Мен пушаймон қилмайман...»

Мана, энди эса пушаймон қилиб ўтирибди. «Сарқит», дея ҳақоратомуз фикр юритмоқда. «Йўқ. Фариза яхши аёл экан. Гўзал ва ақлли. Гўзаллиги Арифачалик бўлмаса ҳам содда гаплари ўхшаб кетади. Қизиқ содда ва ақлли. Шунақа бўлиши мумкинми? Ақлли ва эҳтиросли. Эҳтирос ичра Субутни «Жонгинам», деди. Субут эриб кетди. Анчадан буён ширин гап эшитмагани учунми? Афифа ҳам эҳтиросли эди. Лекин унинг эҳтиросида қанақадир миннатдорчилик, қарздорлик ҳисси бордек эди. Фариза-

нинг эса Субутдан ҳеч қанақа қарзи ҳам, тили қисик жойи ҳам йўқ. Қайтага аксинча. Субут ундан қарздор-ку. Фариза бунга сез-дирган эмас. Мунис, мушфиқ бир аёл сингарини унга ўз ихтиёрини нозлана-нозлана, уяла-уяла топширди. «Қандай бўларкин, уят эмасми? Гуноҳ бўлмайдими?» деб сўради. «Нимаси гуноҳ, сиз боши очик аёлсиз, мен бўйдоқ эркакман-ку. Ёки никоҳингизга олинг, демоқчимисиз?» деб сўради Субут. Шу гапдан кейин ҳам Фариза содда ва ақлли жавоб қайтарди. «Йўқ, унақа деётганим йўқ. Сизга бундай талаб қўйиш хаёлимга ҳам келган эмас. Чунки сиз билан бирга бўлиш ҳақида ўйламаганим. Ўзингиз ҳоли-жонимга қўймадингиз-ку...» «Чиндан ҳам тан дўсти эмас, жон дўсти бўлиб қола олармидингиз?» «Албатта. Нима, сиз мени... зимдан хуфя тузоқ қўйиб, ўзини солиҳа қилиб кўрсатаяпти, деб ўйладингизми?» «Йўқ. Сиз чиндан ҳам беғараз дўстлик таклиф этдингиз. Аммо мен иродасизлик қилдим. Кечиринг».

Кейин Фариза яна бир ақлли гап айтди. «Балким, оилангизга қайтганингиз маъқулроқдир, – деди. – Ишонинг, агар шундай қилсангиз ҳам, мен сизга яқин, содиқ дўст бўлиб қолавераман». «Нега», деди Субут. «Сиз билан турмуш қурсак бўлмайдими?» «Йўқ», деди Фариза. «Мен энди... турмуш қурмасликка қарор қилганман». Субут ҳам ўйлаб ўтирмасдан: «Унақада мен ҳам энди турмуш қурмайман», деб юборди...

Сўнгра улар ташкил этилажак нашриёт уйи ҳақида суҳбатга киришишди. Субут айни шу топда «Чиндан ҳам ноширлик билан шуғуллансам бўлади-ку», деган қарорга келиб турарди. Чунки хоним бу ҳақда ҳаяжонланиб, тўлқинланиб гапирди: «Бирга ишласак, хўп ажойиб ишлар қиламиз, ўзингиз ҳам китоблар ёзасиз, уларни ҳам босиб чиқарамиз...» Субут «Яна бир ҳафтагина индамай туринг, кейин тўласинча сизнинг ихтиёрингизда бўламан», деди. Бироз ўйланиб ётгач, яна ўша мавзуга қайтди. Аниқлаштирмоқчи бўлди.

– Сиз мени чиндан ҳам тенг шерик қилиб олмоқчимисиз? – деб сўради у Фариза хонимнинг момиқдек билакларини силаб.

– Ишқилиб фақат шунга қаноат қиласизми? – деб сўради хоним ҳазил аралаш. Субут жиддий гапирди.

– Мен баъзи бировларга ўхшаб: «Хўш-хўш», десангиз чорингим билан тўрга чиқиб кетадиганлардан эмасман. Ишонинг. Боя... Сизга уйланишим ҳам мумкинлиги ҳақидаги гапни бошқа маънода айтдим. Ниятим холис, алдамчи эмасман, демоқчи эдим. Яна бир сабаби Афифадан хат олдим. У талоқ сўрабди.

– Соғ-саломат эканми, ишқилиб? – деб сўради Фариза. Чама-си у Аффанинг тирик эканини аввалдан билган.

– Ҳа...

– Талоғини беринг. Эркини бўғманг, эркинлик замонида... бахтини топиб кетсин. Сиз ҳам...

– Кеча хотиним билан ҳам учрашдим. Сизнинг маслаҳатингиздан сўнг. Аммо тушундимки, энди у билан ҳам қайтадан яшолмас эканман.

– Қалбингиз, виждонингиз буюрган ишни қилинг.

– Қалбим: «Сен ҳам озод ва шод яша», деб буюраяпти.

– Унда озод ва шод яшанг. Ишланг, пул топинг. Дунёни саёқат қилинг. Мана мен эҳ-ҳе, қанча жойларни айланиб келдим.

Хоним ўзининг хориж сафарлари ҳақида ҳикоя қилиш баробарида ухлаб қолди. Субут эса пушаймон қилиб тонг оттирди. «Фариза билан бизнес қилиш керак. Лекин у билан дон олишиб юриш ярашмайди, энди бу уйга бошқа келмаслигим керак», деди у ўрнидан туриб ювингани ҳаммомга борар экан. – Бизнесни шахсий муносабатларга аралаштириш яхши эмас...»

Алқисса, Субутни мана шу тазарру оғушида қолдириб, ҳикоямиз бошидан буён туғилаётган кўпдан-кўп саволларга жавоб берувчи сирли воқеа баёнига киришамиз.

Ҳа, айтганча, эртасига Субут ишга бирров киргач, «Гаштак» ресторанига, ундан чиқиб, фотограф Қора Қораевнинг уйига, яна аллақайларга борди. Хуллас, кун бўйи суриштирув билан машғул бўлди. Тушдан сўнг ишхонасига қайтиб келганида, уни терговчи Арслон Ҳакимов излаётганини айтишди. Субут Арслон билан қўнғироқлашгач, шошиб, прокуратурага кетди. Майли, бу ҳақда кейин.

16

Тун. Юзига ниқоб кийган икки шарпа муҳташам иморат дарвозасининг қулфларини ясама калитлар билан бирин-кетин шақирлатиб очишди. Кейин қулфламасдан, оҳиста бекитиб, ичкарига йўналишди. Бу эса уларнинг ортидан писиб изма-из пойлаб келаётган яна икки ниқобли сояга қўл келди. Беш даққа ўтар-ўтмас улар ҳам ичкарига кириб кетишди. Аввалги икковлон бу орада ҳовлидаги темир эшикни ҳам очиб, уй ичкарисига кириб олишган, боягидай қилиб, бу эшикни ҳам очиб қолдиришгани

сабаби «Қайтиб чиқиш осон бўлади», деб ўйлашганди. Кейинги икки киши бир муддат дарвозахонада писиб туришди. Олдингиларнинг даҳлиздан ўтиб, иккинчи қаватга элтувчи зинадан кўтарилганига ишонч ҳосил қилишгач, уларнинг изидан ичкарига, сўнгра юқорига интилишди. Орадан нари борса, ўн дақиқа ўтди. Юқоридаги хоналардан бирида «гупп-гупп» этган овоз, кейин кимнингдир: «Иҳ, единг-ку, аблаҳ», деган товуши, сўнгра аёл кишининг чинқириб юборгани, ундан сўнг ўрта ёшлардаги эркак кишининг дўриллаган овозда: «А? Ким? Ҳой, ким бор? Мусулмонлар ёрдам беринглар, ўғри босди?» деган бақирғи эшитилди. Шунда ниқоблилардан бири пастроқ, лекин ҳукмрон овозда: «Жим! Нафасингни чиқарма! Бўлмаса ўлдираман!» деди. Бу орқадан келганларнинг бири эди. Улар олдин келганларнинг икковини ҳам қаншаридан отиб қулатишган, қулаганлар шундоққина остонада қонга беланиб чўзилиб ётишарди. Инграган аёл ва ёрдам сўраб бақирган эркак эса сал нарида кенг-мўл икки кишилиқ каравотда дағ-дағ титраб туришар эди. Эркак боя бақираётган чоғида ихтиёрсиз бир ҳаракат билан каравотнинг бош томонидаги мўъжаз тунчироқни ёқиб юборган, шу боис, анчайин дид билан безатилган чиройли ётоқхонада ҳозиргина содир бўлган мудҳиш манзара кўзга яққол ташланиб турарди. Каравотдаги эркак буни кўрди. Ўзини тез қўлга олди. Эшик ёнида турган ниқобли икки кишига қараб, жон ҳолатда ялинишга тушди.

– Жон укалар, илтимос, ўлдирманглар! Молу дунё керак бўлса олинглар. Қанча пул керак бўлса бераман. Илтимос! Фақат ўлдирманглар! Мен... Мени... Менинг пулим кўп... Мени Зоҳидий дейишади! Эшитган чиқарсизлар? Қанча пул керак бўлса бераман...

Ниқоблиларнинг олдинроқдаги гавдалиси каравотга яқинроқ келди. Индамади. Эркакка, сўнгра ёнидаги жувонга тикилди. Боягина қўрқувдан чинқириб юборган аёл ички кийимда, устига чойшаб ўраб юзини қўллари билан тўсиб ўтирар, чамаси у тақдирга тан берган, нима бўлса-бўлди, деб ўтирар эди.

– Биз сизни ўлдиргани келганимиз йўқ, – деди ниқобдор киши. – Сизни ўлдиришга келганлар мана булар.

Шундай деб, у орқада турган иккинчи ниқоблига ишора қилди. Иккинчи ниқобли ерда чўзилиб ётганларни юз томонига ағдариб, ниқобларини олиб ташлади.

– Танидингизми? – деб сўради биринчи ниқобли Зоҳидийдан.
– Қоронғуда унча кўзим илмайроқ турибди, – деди овози қалтираб Зоҳидий: – Ким экан бу... нокас.

– «Гаштак» ресторанининг хўжайини Соливойни билсангиз керак?

– Солиними? Солини биламан. Унга кўп яхшилик қилганман. Ёрдам кўрсатганман. Қарз берганман... Вой аблаҳ-эй! Бу ўшами?

– Ҳа! Бу – Соли. Сизни ўлдиришга шахсан ўзи «ташриф буюрди». Асли у майда-чуйда қотилликларни гумашталарига буюради. Сизни эса юқори «ҳурмат»га лойиқ кўриб, ўзи келди. Ана қўлидаги тўппончасини кўрдингизми?

Зоҳидий бу гапларни эшитиб, маъносини маълум даражада англаб турган бўлса-да, ҳозир уни остонада суллаиб ўлиб ётган Солидан кўра, қаршисида ниқобини ечмай турган, ўзини «халоскорман», деб айтаётган йигит қизиқтирар эди. Шу боис:

– Сиз-чи? Сиз кимсиз, ука? Мени... Бизни... Шунчалик ўлимдан қутқардингиз... Бир умр миннатдорман. Бутун бойлигим... Сизга садақа. Айтинг, кимсиз?

– Бунинг аҳамияти йўқ. Мен бир савобталаб одамман... Савоб учун бугун одам ўлдирдим...

Худди шу гап каравотда суратдек қотиб ўтирган жувонни қизиқтирди. Беихтиёр қўлини юзидан олиб, йигит томонга қаради. Йигит ҳам унга кўз қирини ташлаб турган экан, шекилли жувонни таниб қолди.

– Сиз... Сиз... Афифа эмасмисиз? – деб сўради ҳайратли овозда.

Жувон ҳайрат ичра қотди. Ўғрилиқ устида қўлга тушган боладек иложсиз мўлтиради. Шунинг баробарида йигитни овозидан танишга уринди. Эпллолмади.

– Ҳа, мен Афнфаман, – деди тушқунлик билан.

Ушбу савол-жавобни эшитган Зоҳидий яна даҳшатга тушди. Йигитни Афифанинг яқинроқ танишларидан, деб ўйлади.

«Энди тайин ўлдиради», деган хаёлга борди. Шундай деб ўйлашга унинг бошқа асоси ҳам етарли эди. Боя ниқобли йигит «Савоб учун одам ўлдирдим», деганида у беихтиёр остонада гилам устида чўзилиб ётган икковлонга диққат билан қараб, икковининг ҳам бўйнидан қон оқаётганини аниқ кўрди. «Ортиқча гувоҳнинг нима кераги бор, буларга», деб ўйлади. Пул, каттароқ пул ваъда қилиш керак. Нима бўлса ҳам жонни асраб қолниш зарур...»

– Э-э, ана таниш ҳам экансизлар, – дея тилёғламаликка ўтди у. – Афилахон билан бизлар ҳаммасини шаръий, исломий қилиб, сўнгра қовушганмиз. Яна... кўнглингизга бошқа гап келмасин...

– Қанчоқдаги эри-чи? – деди кутилмаганда ниқобдор. Бу гапдан Зоҳидий яна ҳам қаттиқ кўрқди.

– У кишининг олдидан ўтилган. Мана, Афилахон ўзи айтсин... Субутжон укамиз бу кишининг талоқларини берганлар. Айтинг, Афила, нега индамайсиз?

Афила йиғлаб юборди. Яна қўллари билан юзини бекитди.

– Эҳ, сизни қаранг-у! Демак, қамочдаги эрининг розилигини олибсиз-да... Ҳе, ўша... Ўзи асли... Солига сизни бекорга «заказ» қилишмаган экан-да, – деди ниқобдор қаҳр билан. Зоҳидий иштонига сияр даражада кўрқиб, талвасага тушди.

– Жон ука! Тўғри тушунинг. Мен ҳаммасини... одамгарчиликка тўғрилаганман. Худо ҳаққи! Субутжонни қамочдан чиқаришга беш миллион сарфладим. Афилахон ҳам ўзи рози бўлган. Мана, ўздан сўранг.

– Йўқ. Ишонмайман. Ўзи айтса ҳам ишонмайман. Сенлар пулнинг кучи билан ҳаммани оёқости қилмоқчи бўласанлар. Аслида бир-бирингни гўштингни еб семириб юрасанлар. Эҳ, афсус, Солига халақит берганим нотўғри бўлибди. Энди унинг вазифасини ўзим бажаришга тўғри келади.

Йигит шундай деб, орқадаги йигитга имо қилди. Йигит қўлқопли қўли билан Солининг ёнида ётган тўппончани олиб, Зоҳидийга тўғрилади. Зоҳидий жон ҳолатда каравотдан ўзини ерга ташлаб, ниқобдорнинг оёқлари остига йиқилди.

– Жон ука, ўргилиб кетай ука, жонимни увол қилманг, нима шартингиз бўлса бажарай. Қанча пул керак бўлса берай... Мана, Афилахонни ҳам олинг, Худо ҳаққи ҳали қўл текизганим йўқ. Лекин эридан ажралгани рост. Боши очик. Олинг, сизга бағишладим. Афилажон, айтинг, жон қизим. Ўлдирмасин, айти-и-и-нг!

– Ўле, бу кунингдан, номард, жон керак бўлса остингдаги хотинингни ҳам аяб ўтирмайсан! — деди тўппонча ўқталиб турган иккинчи ниқобдор. Биринчи ниқобдор унга койигандек қараб қўйди. «Жим», деган маънода ишора қилди. Зоҳидийнинг жон талвасасида, ўйлаб-нетиб ўтирмай айтган сўнги гапи уни қизнқтириб қолганди.

– Ҳўп, майли, демак, агар ўлдирмай, жонингизни сақлаб қолсак, бизга Афилахонни туҳфа қилар экансиз-да? Яна-чи?

– Яна... Яна пул бераман истаганингизча. Бирон чет давлатга кетиб, маза қилиб яшайсизлар... Менинг хорижда банкларда пулларим бор... Чек ёзиб бераман. Бориб, бемалол олиб, ишлайверасизлар...

– Майли, – деди ниқобдор. – Қани ёзинг чекни! Қанча бермоқчисиз ўзи?

– Қанча десангиз...

– Мен айримларга ўхшаб бировнинг пулини тортиб олишга ўрганмаганман. Қани, ўзингиз ҳиммат қилиб, бир нарса ёзинг-чи...

– Мен ҳозир, – деди Зоҳидий ўрнидан туриб эгнига чиройли халатни кийди. Сўнгра каравотнинг оёқ томонидаги кийим илгич шкаф ёнига бориб, ундан костюмини олди. Костюмнинг қўйин чўнтагидан чек дафтарчасини, ручка ва кўзойнак олди. Қўли қалтираб, кўзойнакни тақди. Кейин чек дафтарчасини тунчироқ ёнидаги тумбочкага қўйиб, варақлади. Керакли варақни топиб, бешта рақамли сон ёзди. Имзо чекди. Йигитга узатди. Йигит чек варақасини чироқ ёруғига тутиб кўрди. Рақамни кўриб қониқди, шекилли, чўнтагига солди. Кейин Афифага қараб, сўради:

– Хўш, Арифтахон, нима қилдик, биз билан кетасизми?

Афифа ҳамон йиғлаб ўтирарди. Жавоб бермади.

– Ҳар қандай ҳолатда ҳам энди бу уйда қолишингиз мумкин эмас. Ё қамаласиз, ёки Солининг одамлари барибир соғ қўйишмайди. Дарвоқе, жаноб Зоҳидий, бу гап сизга ҳам тегишли. Сизни Солига «заказ» қилганлар кимлигини биласизми?

– Ҳозир, шу топда тахмин қилиб, тушунгандай бўлиб турибман, – деди Зоҳидий.

– Тушунган бўлсангиз, чорангизни кўрарсиз. Ҳозир эса кийиниб, тезроқ бу ердан чиқиб кетинг. Лекин билиб қўйинг, бир мардлик қилдик. Сиз ҳам мардлик қилтинг. Бизларни қидириб, суриштириб юрманг. Сиз бизни, биз сизни кўрганнимиз йўқ. Давай, жўнанг, тезроқ.

Зоҳидий шиддат билан кийина бошлади. Ниқобдор йигит энди Афифага юзланди.

Сиз ҳам Арифтахон, туринг, кийининг. Ҳозир иккиланиб, йиғисини қилиб ўтирадиган пайт эмас. Бизлар чиқиб турамыз. Беш минутдан сўнг сизни ҳовлида кутамиз...

Афифа беш дақиқага ҳам қолмай кийиниб чиқди. Бу пайт Зоҳидий ҳовлидан чиқиб кетганди. Ниқобдор Арифани олиб кўчага чиқди. Шериги ичкарида қолди.

– Юраверинг, – деди йигит Афифага кўча адоғини кўли билан кўрсатиб. – Муюлишда «Жигули» машинаси турибди. Ўшанинг ёнига бориб кутиб туринг.

Афифа юриб кетди. Муюлишга етиб, машина ёнида кутиб турди. Ўн дақиқалар ўтгач, ниқобдор йигит етиб келди. Машинани очиб, Аффани орқа ўриндиққа ўтказди. Сўнгра ўзи рулга ўтириб, машинани юргизди. Аффанинг миясидан «Шеригини ҳам ўлдириб келдими?» деган гумон ўтди. Ниқобдор йигит унинг фикрини ўқигандек, изоҳ берди:

– Шеригим изларни йўқотиб, орқадан етиб боради. Дарвоқе, бу муҳташам кошонанинг баҳридан ўтишга тўғри келади энди. Хафа бўлмайсиз-да, – деди. Афифа унинг нима демоқчи бўлганини тушунмади. Унинг хаёли энди мутлақо бошқа фикр билан банд эди. Бироз юриб, катта йўлга чиққанларидан сўнг сўради:

– Мени қаерга олиб кетмоқчисиз? Кимлигингизни ҳам билмайман...

– Ҳа-я, дарвоқе, – деди йигит ва машина ичидаги чироқни ёқиб, юзидаги ниқобни олиб, орқага ўтирилди. – Энди билдингизми кимлигимни?

– Вой, – деб юборди Афифа ҳайрат билан. – Сиз... ўшами?

– Ҳа, – деди йигит. – Эсингиздами, «Сиз билан барибир бирга бўлишимиз керак», дегандим.

– Эсладим, – деди Афифа чуқур хўрсиниб. Бу хўрсиниқда қандай маъно борлигини Абди англай олмади...

Тонг саҳарда Абди, Афифа ва Тўлқин биргалиқда чегаранинг дарёга туташ қисмини кесиб, қайиқда кўшни давлатга ўтиб кетишди. Худди ўша кун кундуз соат 14.00 да Тошкент-Лондон йўналиши бўйлаб учувчи самолётга соқол-мўйловли, кўзига кўзойнак таққан эллик ёшлардаги бир одам ўтирди. Бу одам – Абдуҳалим Зоҳидий эди.

17

Субут Сокин ўзининг нисбатан қисқа, лекин анчайин ғалвали мухбирлик фаолияти давомида «Журналист текширув»ларини кўп ўтказган. Маълумот ва ахборотларни кимдан, қандай қилиб олиш, қай йўсинда таҳлил этиш, қанақа хулоса чиқаришнинг ҳадисини эгаллаган. Шу боис шифохонадан чиқаётганида Арслон Ҳакимовнинг «Суриштирув билан шуғулланиб, бекорга вақт

Ўтказманг, бу ёғини бизга қўйиб беринг», деган маслаҳатига амал қилиб, жа-а, унчалик боши билан шўнғимаган бўлса-да, йўл-йўлакай анча-мунча нарсаларни аниқлашга улгурди. Абди Самадов, Соли Мамарасулов, Зоҳидий ва ниҳоят ўзининг «эски қадрдони» Даврбек Муқимхонов катта бир жиноятлар силсиласининг бўғинлари эканига тўла ишонч ҳосил қилди. У милиция, прокуратура терговчиларидан фарқли ўлароқ ҳеч кимни сўроққа тутмас, балки аксинча, бирон нарса ҳақида маълумот олмақчи бўлган одамга ўзи қизиқарли ҳикоя сўзлар, шунинг баробарида ўша одамнинг қулфи дили очилиб, Субутга керакли гапларни айтиб қўйганини сезмай қоларди.

Табиатан пишиқ-пухта, кавказликларга хос ўжар феълли Қора Қораев бошда у билан гаплашишни умуман истамаганди. Субут унга Абдини роса мақтади: – Мен у ҳақда деярли ҳамма нарсани биламан. Бундай жасур, шерюрак йигитлар ҳаётда кам учрайди, – деди у. – Адолат ва ҳақиқат учун ўз жонини гаровга қўйиб, бутун бир мафия гуруҳига қарши курашга бел боғлаган экан. Мен у ҳақда бир ҳаққоний асар ёзишни режалаштирдим. Мақсадим – уни ҳимоя қилиш. Токи, милиция ва прокуратурадагилар ҳам бошқа барча оддий одамлар ҳам унинг кураши моҳиятини тушунсин. Унинг билиб-билмай қилган гуноҳларини кечиршга ўзида журъат-жасорат топа олсин...

Шу чоққача жим, хўмрайиб ўтирган қариянинг чеҳрасида хайрихоҳлик аломати зоҳир бўлди.

– Уни мажбур этишган, – деди беихтиёр. – Уни хўрлашган, таҳқирлашган, жонига қасд қилишган. Агар унинг ўрнида... Сизу мен бўлганда ҳам шундай қилишдан ўзга чора топа олмаган бўлардик.

– Тўғри, – деди Субут. – Ҳаёт синовлари баъзида табнати юмшоқ, кўнгилчан одамни ваҳшийлаштириб юборади. Баъзида сени ўлдирмасликлари учун сен ўлдиришингга тўғри келади. Аниқроқ айтадиган бўлсам: ё ўлдиришинг, ё ўлишинг керак. Қайси бирини танлашни эса лаҳзалар мобайнида ҳал этиш лозим. Бундай пайтда ҳар ким ҳам энг тўғри, энг мақбул йўлни танлашга улгурмайди... Айтинг-чи, Абди суратни яхши олармиди? Унда янглишмасам туғма қобилият бўлган.

– О-о! У – талант! – деди завқ билан Қораев. – Мен унақа зеҳни ўтқир кишиларни кам учратганман. Очигини айтадиган бўлсам, у мен ўн йиллар давомида ўрганган нарсаларни бир-

икки кунда ўрганиб олган. Ракурс танлаш, образ яратишда унга тенг келадиган одам йўқ. У – туғма мастер!

Қораев Абдини анча мақтади. Гап орасида унинг мерганлигини ҳам тилга олди.

– Кўзиям ўткир-да! Бир ўқ билан чумчуқнинг қулоғига сирға тақиб қўяди.

– У армияда снайпер бўлган, шекилли? – деб сўради Субут.

– ДХБда хизмат қилган. Десантчи ҳужумкор бригадада. У бўлинмада хизмат қилганлар отишни ҳам, найза санчиш, пичоқ уриш, хуллас, ҳарбий-жанговар санъатни пухта эгаллаган бўлади. Лекин Абди мутлақ унақа шафқатсиз эмас. У гоҳо қизишарди-ю, кейин кечириб юбораверарди.

– Кучли одамлар кечиримли бўлишади, – деди Субут.

– Кучли бўлгани билан бўлар-бўлмасга таваккал ҳам қилавермайди у, – деди Қораев. – У жуда эҳтиёткор, етти ўлчаб, бир кесадиган йигит. Шунинг учун... унинг одам ўлдирганига ишониш қийин. Масалан, мен, очиғи, ишонмайман.

– Мен ҳам, – деди Субут. – Уни... чув туширишмоқчи, яъни бировнинг жиноятини унинг бўйнига қўйишмоқчи бўлишаётгандир, эҳтимол...

– Ҳа, худди шундай бўлиши керак.

– Ана шуни исботлаш учун эса мен Абди ҳақида иложи бори-ча янада кўпроқ нарса билишим, ҳатто имкон бўлса, у билан учрашиб, гаплашишим керак.

– Бунисига, мен ёрдам беролмайман. У менга ҳеч нарса демаган. Фақат бир куни анча олдин: «Амаки, агар мабодо зарурат туғилиб, мен анча муддат узоқ жойларга кетиб қолсам, ёки қамалсам, онамнинг қабридан хабар олиб туриш, ҳайит чоғлари», деганди.

– Ҳар қалай мабодо телефон қилиб қолса, менинг гапларимни айтиш ёдингиздан чиқмасин, – деди Субут. Кейин қўшимча қилди: – Дарвоқе, у менга яқинда қўнғироқ қилганди...

– Унда шу гапларни нега ўзингиз айтмадингиз? Ишқилиб, соғомон эканми?

– Биз жуда қисқа гаплашдик. У менга бир одамнинг қарз гапини етказди, холос. Афтидан, улар узоқда. Лекин яна телефон қилиши мумкин.

– Қилса... айтаман, дўстим, албатта, айтаман. Аммо-лекин сиз чиндан ҳам ҳақиқатнинг тагига етиб, уни оқлаб берсангиз, бир умрлик савобга қолардингиз...

– Ҳозирча бунга ваъда беролмайман-у, лекин ҳаракат қилман, – деди Субут.

Уларнинг суҳбати анчагача чўзилди. Суҳбат орасида Субут Абди туширган кўплаб суратларни, шу жумладан унинг ўзи акс этган расмларни кўздан кечирди. Улар воситасида Абдининг ички дунёсини, салгина бўлса-да, англашга уринди...

Шу тариқа Субут Қораевдан Абдининг пичоқланиши билан боғлиқ айрим тафсилотларни билиб олди. Фотоаппаратнинг йўқолиши ва топиллиши воқеасида қатнашган олиб-сотар йигит билан учрашув эса янада кўп нарсага ойдинлик киритди. Субут уни эски-туски бозоридан қийналмай топди. Абдининг Тўлқин Нафасов билан қандай танишганини, Тўлқин «Гаштак»да, Солининг қўлида ишлаганини билиб олгач, деярли ҳаммасини тушунди. Энди у Абди ва Соли Мамарасулов ўртасидаги зиддият ҳамда бу зиддиятнинг ечими хусусида етарлича тасаввурга эга эди. Сўнгги савол: Мамарасулов Зоҳидийни ўлдириш учун кимдан буюртма олган? Ана шуни аниқлаш зарур эди. Бу эса осон эмасди. Буни аниқлаш учун фақат интуиция, ёки унча-мунча одамлар билан суҳбат ва ҳатто Арслон Ҳакимовдан олган маълумотлар ҳам кифоя қилмасди. Буни аниқлаш учун қанақадир қалтис таваккал зарур эди.

Субут Саъдиев билан суҳбатдаги «Зоҳидий ўзига-ўзи «суиқасд уюштириш» орқали терговга чап бермоқчи бўлган», деган фавқулодда қизиқ тахминга, негадир ишонмасди. Чунки Зоҳидийни бу даражада нозик ва мураккаб ўйинлар уюштиришга қодир, деб ҳисобламасди.

«Унга тасодиф ёрдам берган, аниқроғи, шундай қилишга мажбур этган», деб ўйларди у. Гарчанд Зоҳидийнинг ҳув бир пайтлар – бундан узоқ йиллар илгари, ўзига бошлиқ бўлган бир савдо амалдорини ўлдириб, сувдан қуруқ чиқиб кетганлиги тўғрисидаги ривоятнамо воқеани эшитиб, «Ҳар қалай, Зоҳидий ҳам, снайпердан кам эмас экан», дея тан олган бўлса-да, унинг бу қадар устамонлик кўрсатишига ишнолмасди. У ҳатто Соли Мамарасулов ҳам аслида Зоҳидийнинг «таъсир доирасидаги» одам бўлганини аниқлагандан сўнг ҳам ишонмади.

«Мамарасулов сингари очкўз ва сотқин кимсалар Зоҳидийни бир чақага сотиб юборишга қодир, деб ўйлади у. Бинобарин, кимдир катта пул эвазига «буюртма» берган. Абди Самадов эса...

Тўлқин Нафасов ёрдамида ва балким Зоҳидийнинг топшириғига биноан уни жиноят устида гумдон қилган...»

Саъдийев билан ўтказилган ошкора мулоқот чоғида у Муқимхоновнинг ҳам ушбу воқеада иштироки борлигига ишонч ҳосил қилганди. Бироқ, негадир диққат-эътиборини Даврбекка қаратишга асло шошилмас ва буни ўзи ҳам тушунмасди. «Нега энди Муқимхоновга қолганда, интуиция менга панд бераётпти», деб ҳайрон бўларди.

Чамаси бунинг бир неча сабаблари бор эди. Биринчи сабаб, шубҳасиз, «Шахсий ғараз таъсирига берилмаслигим керак», дея мудом ўзига-ўзи уқтирарди. Иккинчи сабаб, Муқимхонов унга нукул яхши муомала қилар, астойдил ёрдам беришга уринар ва ёрдам ҳам берарди.

Учинчи сабаб, «Давлат идораларида ишлаб юрган одам ҳар ҳолда бу қадар тубанлашиб кетмаса керак», деган содда бир ишонч ҳам бор эди кўнглида. Бунинг устига ўша кунларда Муқимхоновнинг қайинакаси ишдан кетиши, хотини газдан заҳарланиб ўлиши (Субут ҳам кўплар қатори бунинг бахтсиз ҳодиса эканига чиппа-чин ишонганди), хуллас, иши чаппасига кетиши Субутда инсоний бир раҳм-шафқат уйғотганди.

Сирасини айтганда, Субут аввал бошданоқ Муқимхоновнинг Афифа қисматидаги ўйнаган мудҳиш ролини ҳам у қадар бўрттирмас, буни «Ҳал қилувчи ҳолат», деб ҳисобламасди. «Ҳамонки, Афифа бузуқ, кўшмачи аёлнинг қўлига тушган экан, уни Муқимхонов бўлмаса, бошқа биттаси қачондир хароб қилар, у қўлдан-қўлга ўтиб, ўша ишратхонанинг «маликаларидан» бири бўлиб юраверарди, шу боис унинг бахтсизлигида айнан Муқимхоновни айблаш адолатдан эмас», деб ҳисобларди. У Аффанинг бахтсизлигига бош айбдор Шаҳина хоним, деб билар ва «Бунинг учун у, албатта, дўзах ўтида куйиши керак», деб ҳисобларди.

Субутнинг Муқимхоновни ўзича «аяб» юришига Арслон узил-кесил чек қўйди.

– Бу одамнинг «фаолияти» алоҳида «Иш» сифатида кўриляпти. Бу «фаолият» шу қадар «Серқирра ва сермахсулки», ҳушинг бошингдан учади...

Шунда Субут биринчи марта беихтиёр «Зоҳидийнинг «буюртмачиси» ё Муқимхоновнинг ўзи ёки... у биладиган одамлардан бири», деб ўйлади. Ана шу тахмин таъсирида айрим нарсаларни

аниқлашга, суриштиришга киришди. Орадан кўп ўтмай уни бош муҳаррир ҳузурига чақирди.

– Субутали, ука, мен сизни яхшиликни билмайдиган, оқибат-сиз одам, деб ўйламагандим...

Субут кулиб юборди.

– Буни сизга Муқимхонов айтдимми? – деб сўради. Бош муҳаррир кўллари уни ёзди.

– Ким айтгани муҳим эмас ҳозир. Муҳими шуки, бекорчи ишлар, таги пуч миш-мишлар билан эмас, жиддий мавзулар, долзарб масалалар билан шуғулланиш лозим. Бизнинг, газетанинг бош мақсади – шахсни қоралаш эмас, уни оқлаш, ҳимоя қилиш. Бу ҳақда сиз билан гаплашганмиз-ку...

– Менинг мақсадим ҳам шу, – деди Субут кулимсираб. – Мен Муқимхонов ҳақидаги боя сиз айтган миш-мишларга чек қўймоқчиман. У кишини ҳимоя қилмоқчиман.

– Муқимхонов сизнинг ҳимоянгизга муҳтож эмас, ука, илтимос, қўйинг, шу-у масала билан шуғулланманг.

– Агар бу шунчаки илтимос бўлса, мен уни бажаролмайман. Агар расмий талаб бўлса ҳозироқ ариза ёзиб, ишдан бўшашга тайёрман. Чунки «Майли, шуғулланмайман», деб сизни алдамоқчи эмасман. Бу шунақа қизиқ мавзуки, ўзини журналист, деб ҳисоблаган одам учун унга қизиқмаслик, ўрганмаслик умрбод кечирилмас гуноҳ бўлар эди.

– Қизиқ... Тўғри, қизиқ. Лекин хавфли ҳам. Буниям биларсиз?

– Биладан.

– Қўрқмайсизми?

– Қўрқиб-қўрқиб, шу ергача келдим-ку.

– Унда... билганингизни қилинг. Лекин бизнинг таҳририят номидан эмас...

Субут ўша заҳоти «Ўз ихтиёри билан бўшаш ҳақида ариза» берди. Таҳририятдан чиқар экан: «Ана энди тўласинча «озод ва шод» яшайман, Фаризахоним раҳбарлиги остида», деди ўзига-ўзи маънос билмайиб. Шу топда уни кўргиси келди. Гарчанд биринчи ва охириги висолдан сўнг у «Энди яқинлашмайман», дея қарор қилган бўлса-да, кўргиси, суҳбатлашгиси келди. Умуман Субут бу аёлни эслаган заҳоти у билан кўришишга ички бир эҳтиёж ҳис этарди. Йўқ, бу жинс майли эмасди. Шунчаки, Субут унинг олдида ўзини эркин ва енгил ҳис этарди. Бунга сабаб – Фариза бойвучча бўлишига қарамасдан қанақадир оддий

ва шаффоф эди. У Афифа сингари оғир ва оғриқли ички бир юк залворидан қийналмас, содда, ҳатто бир қадар жўн кўринар, гарчанд бизнес соҳасида анчайин мураккаб, қийин режалар ташвишида юрса-да, асли бу режалар ҳам аниқ, шу боис оддий кўринарди. «Тўкис ва беғам ҳаёт кечиргани учун шунақа бўлса керак, деб ўйлади Субут. Ҳолбуки, пул, молу давлат йиғишни касб қилганлар ҳаёти ҳам одатда машаққатли бўлади. Фариза эса пул топиш ҳақида эмас, уни сарфлаш ҳақида ўйлайди. Бу эса баъзилар айтгани сингари қийин муаммо эмас. Бу – завқли, ҳузурбахш машғулот...»

Қўнғироқ қилди. «Мен энди озодман. Энди ноширлик ишларини бошлашимиз мумкин», деб айтди Фаризага. «Ундай бўлса, ҳужжатларни тайёрлашга киришайлик», деди Фариза. «Аввал бир кўришиб, маслаҳатлашиб олайлик». «Яна қанча маслаҳатлашиш мумкин?» деб сўради Фариза кулиб. «Қанча кўп маслаҳатлашсак шунча яхши». «Бўлмаса, келинг». «Йўқ, сиз келинг». «Қаерга?» «Менинг муҳташам ижарахонамга...»

Субут бу таклифи билан «Қани, Фариза менинг туриш-турмушимни кўрсин-чи, қанақа ҳолатга тушаркин? У чиндан ҳам мен ўйлаганчалик оддийми?» деган саволга жавоб топмоқчи эди. Фариза келди ва унинг фақирона ҳаётидан ҳайратга тушмади. Камтарона кулбада бекалик вазифасини бажаришга киришиб, чой кўйди, енгил нонушта тайёрлади.

Кейин улар иш ҳақида, «Қора қаср»нинг таъмири ҳақида суҳбатлашишди.

– Бино сиртидаги қора мрамрни кўчириб олдиртириб, оқиш рангли сувоқ қилдирганингиз яхши бўлибди, – деди Фариза кулиб. – Энди «Қора қаср» эмас, «Оқ қаср», деб аташ мумкин.

– «Оқ қаср» эмас, «Оқ уй», – деди Субут. – Кўриниши ҳам, ичи ҳам оддийроқ бўлди. Сизнинг маслаҳатингиз билан. Аммо...

Субут «Бу ҳовлининг қонуний эгаси Афифа-ку, мабодо у қайтиб келиб, даъво қилса нима бўлади?» деган гапни айтишдан ўзини зўрға тийиб қолди. «Энди у қайтиб келмайдн. Келганда ҳам уй талашиб, мен билан талашиб, судлашиб юрмаса керак. Янаям ким биллади. Зоҳидийлар, Шаҳина хонимлар уни шунга кўндиришлари мумкин эмасми? Бу замон – мулк замони бўлса... Майли, агар қайтиб келса-ю, «Ҳовлимни бўшатиб беринг», деса Субут бўшатиб, тўнни елкасига ташлаб чиқиб кетаверади...

– Нашриёт учун ҳам мўъжазроқ бир бино ахтаришимиз керак, – деди Фариза. – Хужжатларни тайёрлашга қачон киришасиз.

– Ҳозироқ, – деди Субут. – Айрим хужжатларнинг намуналарини олиб келиб қўйганман. Бирга кўриб чиқиб, маъқулласак, номини келишсак, эрта-индин тайёрлаб, рўйхатдан ўтишга топширамиз.

– Мен бир ном ўйлаганман, – деди Фариза.

– Қанақа айтинг-чи?

– «Суфар».

– Яхши ном, – деди Субут. – Лекин унчалик тушунарли эмас. Худди «Фуар», дегандек. Дарвоқе, ўша номни ҳам сиз қўйган-мидингиз.

– Ҳа, лекин у фирма беркилиб кетди-ку...

– Майли, гап унда эмас. Шунчаки ном қулоққа ёқадиған, тушунарли бўлиши керак. Айтайлик «Садаф». Бу номни «Саъдиева Фариза», ёки «Субут, адабиёт, Фариза», деган маънода ҳам ёхуд оддийгина Садаф, яъни оппоқ, ноёб денгиз тоши, деб тушуниш мумкин.

– Яхши ўйлабсиз, мен розиман, – деди Фариза завқланиб. Кейин қўшиб қўйди:

– Зўрсиз-да!

Бу мақтов Субутни қанчалик илҳомлантириб, қонини жўштирмасин, ўзини тутишга куч топди. Гапни бир жойга қўйишгач, хонимни кузатди.

Эртасига эрталаб у даставвал прокуратурага, Арслоннинг ҳузурига йўл олди. «Тўплаган маълумотларимни ҳаммасини айтиб, Муқимхонов билан боғлиқ жиҳатларини аниқлашни унга ҳавола этаман», дея аҳд қилди. Туни билан чуқур, атрофлича ўйлаб: «Муқимхоновнинг изидан юриш менга тўғри келмайди, чунки буни ҳеч ким, ҳеч қачон тўғри тушунмайди», деган қарорга келганди.

Арслоннинг эшиги ёнида кутиб турган маъюс Муқимхоновга дуч келгач, тўғри қарорга келганини англади. «Каллам ишлабди, энди бу одам пачакилашиб юришга арзимаиди...»

Арслон Ҳакимов эса бу пайт прокурор ҳузурида йиғилишда эди. Арслон Сурия исмли аёлни ҳибсга олишдан бошланган жиноят иши бўйича амалга оширилаётган тергов ҳаракатлари ҳақида муфассал ҳисобот берди.

– Қайта ўтказилган текширишлар натижасида Сайхондаги Афифа Зокировага тегишли дала-ҳовлидан топилган жасадлар шаҳардаги «Гаштак» тамаддихонаси соҳиби Соли Мамарасуловга ва унинг қўлида ишлаган «Тайсон» лақабли Норберди Янгибоевга тегишли бўлиб чиқди. Улар иккаласи ўша куни дала-ҳовлида бўлган Абдуҳалим Зоҳидий ва Афифа Зокировани талаш ва тахминимизча, ўлдириш учун тунги соат бирлар атрофида келишган. Асли улар уч киши бўлишган. Яна бири – Мамарасуловнинг қўл остида ишловчи Тўлқин Нафасов машинада қолган. Бироздан сўнг Нафасовнинг ёнига фотомухбир бўлиб ишловчи Абди Самадов келади. Улар олдиндан Соли Мамарасуловнинг ниятидан хабардор бўлишган ва унинг ўзини ўлдиришни режалаштиришган. Шу тахлит улар Мамарасулов ва «Тайсон»нинг ортидан киришиб, уларни отиб ўлдиришган. Сўнгра Афифани ўзлари билан бирга олиб, чегарадан ўтиб кетишган. Ғалатиси шундаки, ўша куни Зоҳидий ҳам хорижга жўнаб кетган. Ҳозир ҳар учаласига нисбатан халқаро қидирув эълон қилинган... Зоҳидий ҳамда Мамарасуловнинг қўл остида ишловчи кишилардан аксарияти терговга тортилган... Энди мени ушбу жиноят ишини тергов қилишдан озод этиб, уни олиб боришни бошқа кишига топширишингизни сўрайман.

Сабаби – Мамарасулов билан қариндошлик алоқамиз бор. У – синглимнинг эри эди. Абди Самадов эса мактабда бирга ўқиган дўстим...

– Иҳм-м, – деди прокурор қошини чимириб, – баъзан шунақаси ҳам учраб туради. Ашаддий жиноятчи, рекетчи, ёлланма қотил ёнгинангда юради. Қариндошингга уйланади-ю, сен ҳеч нарсани сезмай юраверасан. Уят, Ҳакимов! Шармандалик – бу! Бунақа «обрў» билан прокуратурада бир дақиқа ишлаш мумкин эмас...

– Мен ҳозироқ ариза ёзишга тайёрман, – деди Арслон.

– Шошманг, ҳовлиқманг. Ҳаммасига ойдинлик киритилсинчи. Кейин бир гап бўлар.

– Ўтирсам бўладими? – деб сўради Арслон.

– Ҳа... Айтганча... Сиз жуда эйрак терговчи эдингиз-ку. Наҳотки, Мамарасулов куёвингиз, Самадов эса дўстингиз экан, уларнинг орасидаги хусуматдан хабарингиз бўлмаганми?

– Фақат бир масала бўйича сал-пал хабардор эдим. Лекин жиддий аҳамият бермаганман. Самадов ҳам илгарироқ синглимга уйланмоқчи бўлган. Синглим унинг таклифини рад этгач, ишлагани Россияга кетувди. Ўзи яқинда келган. Синглимнинг Мамарасуловга текканини ҳам яқинда мендан эшитган ва бунга айтарли кучли аҳамият бермаганди. Шу боис улар орасидаги хусуматнинг сабаби бу эмас, деб ўйлайман. Биз ҳаммамиз асли бир туманданмиз. Фақат Мамарасулов бошқа мактабда ўқиган. Ёшлик йилларимизда мен уни яқиндан билмаганман. Эҳтимол, Самадов билан аввалдан келишмовчилиги бўлгандир. Ёки кейинроқ... Чунки Мамарасулов кооператив очиб, бизнес билан шуғуллана бошлагач, анча одамдан қарз олиб, бермай юрганини билардим. Кейин теварагида нотайин одамлар йиғилганди. Мен синглимнинг унга тегишига ҳам қарши бўлганман. Бироқ синглим шунга тегаман, деб туриб олган, нима қила олардим. Кейин ҳам у билан айтарли борди-келди қилмаганмиз. Дарвоқе, тергов чоғида анча илгари бўлган, очилмай қолган бир жиноятга оидлик кирмоқда. Қоровул ўлдирилиб, қишлоқ дўкони ўмариб кетилганди. Қоровул – Абди Самадовнинг отаси бўлган. «Гаштак»нинг қамоққа олинган ходимларидан бирининг айтишига қараганда, ўша жиноят ҳам Мамарасулов томонидан уюштирилган. Лекин Самадов буни билганми-йўқми, ҳали бир нарсга дейиш қийин. Ундан ташқарн, мен Самадов Мамарасулов ва шеригини... Зоҳидийнинг буйруғи билан ўлдирган бўлиши мумкин, деган тахминни ҳам истисно этмайман. Хуллас, ҳаммаси улар қўлга олингандан сўнг аниқ бўлади...

– Бўпти, – деди прокурор. – Ишни бошқа терговчига – Тенг-лашевга топшираман. Сиз эса унга заруратга қараб, ёрдам бериб турасиз. Энди ўтиринг!

– Хўп бўлади, – деди Арслон.

У жойига ўтиргач, анча ўйланди. Солининг Зарифага уйланиши билан боғлиқ яна бир тахминни айтмай тўғри қилдимми-йўқми, дея иккиланди. Холбуки, Сурия ва Солининг расмини кўрсатиб, унинг «халоскори» айнан Соли эканлигига ишонч ҳосил қилгач, Зарифа қандай қилиб, ўшанга тегишга рози бўлганини тушунган, гарчанд Зарифа бу ҳақдаги саволига аниқ жа-

воб бермаган эса-да, масаланинг моҳиятини равшан тушунган эди. Бу шубҳа тахминини яна ҳам аниқроқ қилиш мақсадида Зарифанинг Солига текканини Абдига айтиб, бу гап унга қандай таъсир қилишини кузатди. «Абди бирон гапни билармикан?» деб ўйлади. Абди ҳеч нарсани сездирмади. Шунга қарамасдан, Арслон Абдининг Солидан қасос олиш учун етарли асослари бўлгану, бир ўзи унга қарши ҳеч нарса қила олмаслигини тушунгач, Зоҳидий билан алоқага чиқиб, Солини унинг одамлари ёрдамида ўлдирган, деган хулосага келганди. Солининг тўдасидаги Тўлқин Нафасов ҳам аслида Зоҳидийнинг одами бўлган ва Солининг ниятини Зоҳидийга олиндан етказган, деган тахминга ҳам келганди.

Дарвоқе, «Соли кимнинг буюртмасини бажармоқчи эди?» деган энг муҳим савол ҳали очиқ турибди. Прокурор бу ҳақда сўрамади. Фақат янги тайинланган терговчига:

– Зоҳидийнинг қидирувини кучайтириш керак, – деди, сўнгра яна Арслонни турғазиб:

– Муқимхоновни яна сўроқ қилдингизми? – деб сўради.

– Бугунга чақиргандим, – деди Арслон.

– Яхши. Тенглашев билан бирга сўроқ қилинглар. Лекин у одамни ҳозирча фақат гувоҳ тариқасида чақираётганимиз эсинглардан чиқмасин. Тушунарлимн?

– Тушунарли...

Ҳакимов хонаси ёнига келиб, Субут ва Муқимхонов билан кўришди. Субутга:

– Сиз шу ерда кутиб туринг, – деб, Муқимхоновни Тенглашевнинг хонасига бошлаб кетди. Тезда қайтиб келиб, Субутни хонасига таклиф этди. Суҳбат қисқа бўлди. Арслон Субут айтган гапларнинг анчасидан хабардор экан. Билмаганларини ёзиб олди. Раҳмат айтди. «Мен сўроқда қатнашишим керак», деб кетишга чоғланди.

– Мен энди бу масала билан шуғулланишни тўхтатмоқчиман, – деди Субут ўрнидан турар экан. – Лекин... Абди Самадов топилса, қайтиб келса, уни ҳимоя қилишга зарурат туғилса, яна қайта бошдан шуғулланишга тайёрман.

– Раҳмат, – деди Арслон. – Ўзим ҳам имкон қадар унга нисбатан адолатли тергов ўтказилишига ҳаракат қиламан. Кучим етмаса, ёрдам керак бўлса, сизга айтаман. Лекин унинг топилши ва қайтиб келишига кўзим етмай турибди.

– Нега?

– Биз воқеадаги энг асосий нуқта – Зоҳидийнинг «букюртмачиси» ҳақида ҳали ҳеч нарса билмаймиз.

– Менимча, бунинг калити Муқимхоновда, – деди Субут.

– Ҷзим ҳам шундай фикрдаман. Бироқ Муқимхоновдан буни сўраб, аниқлаш қийин.

– Ҳар ҳолда ҳаракат қилиб кўрарсизлар, – деди Субут ва ҳаёлида «Қачондир бу ишга яна қайтишимга тўғри келади, шекилли?!» деб ўйлади. Арслонга индамади. Ичида, ҳаёлида ўзига ўзи айтди: «Бас, энди бу ғалваларни йиғиштириб, фойдали машғулот билан шуғулланишим керак».

– Мен сизни бошқа безовта қилмайман, – деди Арслон. – Бугунги йиғилиш чоғида мен терговдан четлаштирилдим. Сабабини англаб тургандирсиз. Хуллас, Афифа ҳақида сизни мабодо гувоҳ тариқасида чақиришса-ю, мен бўлмасам, «Ҳакимовга ҳаммасини ёзиб берганман», деб айтаверинг. Мен делого тикканман.

– Ҳали мени яна тергов қилишадими? – деб сўради Субут энсаси қотиб.

– Йўқ-йўқ. Шунчаки, янги терговчи айрим нарсаларга аниқлик киритиш учун суҳбатга чақириши мумкин, холос...

– Майли. Чақирса келаверамиз, – деди Субут. Миясида: «Бу иш охирига етмагунча кутулиб бўлсан», деган надоматли фикр айланди.

19

Муқимхонов осонликча жон берадиганлар хилидан эмасди. У сўроқ чоғи ўзини ўта сокин, хотиржам ва ишонч билан тутди. Зоҳидий ҳақида билганларининг ҳаммасини яширмай айтди. Ҳатто «У билан дўстона муносабатда бўлганман, бир неча марта учрашиб, зиёфатини еганман, бироқ ножўя ишларидан мутлақо беҳабар эдим», деди. Унга қилган ёрдамларини ҳам гапирди. «Қонун доирасида, албатта», деди. Табиийки, «Олди-берди, совға-салом»лар ҳақида лом-мим демади.

– Мабодо, у бузилган контрабанда, гиёҳванд моддалар савдосига аралашган бўлса, бу кейинроқ юз берган, – деди у. – Дастлабки пайтларда унинг фирмаси катта миқдордаги экспорт ва импорт билан шуғулланар, ҳаммаси қонун доирасида эди. Менинг ўзим бир неча марта ҳужжатларига қўл қўйиб берганман. Текшириб кўрган бўлсаларингиз керак.

– Текширдик, текширяпмиз, – деди Тенглашев. – Сизнинг рухсатларингиз ҳам ҳаммаси қонуний. Бизни аввало у билан ишдан ташқари муносабатларингиз қизиқтиради.

– Шахсий муносабатларми? – деди кулимсираб Муқимхонов. – Шахсий муносабатни айтдим: икки-уч марта суҳбат ва зиёфатдан нарига ўтмаган.

– Сайхондаги дала-ҳовли Афифа Зокировага Зоҳидий томонидан «ҳадя» этилганми? «Шаҳина хоним» лақаби билан машҳур Шаҳар Аҳадова исмли аёлнинг айтишича, Зоҳидий дала-ҳовлини аслида сизга совға қилган. Сиз эса Зокированинг номига расмийлаштиргансиз.

– Бекор гап. Қип-қизил туҳмат. Агар мен... Агар менда шунақа имкон туғилган бўлса, нега энди етти ёт бегона, эрлик бир аёлнинг номига расмийлаштирар эканман?

– Зокирова билан аввалдан таниш бўлганингизни инкор эта-сизми? Бу ҳақда Шаҳар Аҳадованинг ёзма кўрсатмаси бор.

– Тўғри, таниш бўлганман. Лекин ростини айтсам, Зоҳидий ҳам таниш эди у билан... Энди сал эслагандай бўлдим. Бир гал у «Ўша Афифахонни ёқтириб қолдим, яқинроқ танишмоқчиман, ўзи қанақа аёл?» деб сўрагандай бўлувди.

– Сиз нима дегандингиз?

– Мен «У оилали аёл, эри билиб қолса, яхши бўлмаса керак», деганман. Кейин нима бўлганидан хабарим йўқ.

– Демак, сиз Зоҳидий барибир ҳам Аифафа Зокировани йўлдан ургани, унга дала-ҳовлини туҳфа этганини билвосита тасдиқлайсиз, шундайми?

– Шундай бўлиши мумкин...

Арслон кириб келди. Тенглашев унга «Савол борми?» деган маънода қаради. Арслон тикка турган ҳолида савол берди:

– Зоҳидий охириги пайтлар криминал доиралар билан алоқага киришганлигини билмаганмисиз?

– Мен бу саволга жавоб бердим. Билмаганман.

– Яхши. Уннинг собиқ қайнотангиз Мирмаҳди Саъдиев билан душманлашиб қолганини, ўшанинг оқибатида Саъдиев бизнесини ташлаб, хорижга жўнаб кетганини ҳам билмаганмисиз?

– Билмаганман: улар илгари яхши муносабатда эди.

– Яхши. Зоҳидийнинг яқин ва узоқ хориждаги шериклари ҳақида билармидингиз? Ахир шу соҳага алоқадор ташкилотда ишлагансиз-ку!

– Бир-икки афгон фирмалари билан олди-сотди қилганидан хабарим бор эди. Бироқ бу анча олдин бўлган.

– Энди очигини айтинг. Ўша хорижлик шериклари ёки... уларнинг шу ердаги вакиллари сизга Зоҳидийнинг шериклик шартларини бузаётгани, уни тартибга чақириб қўйиш зарурлиги ҳақида муурожаат этганмиди?

– Бундай пайтларда... Судга муурожаат қилинади. Мен... Судда ишламайман-ку...

– Бошқа саволим йўқ, бу иш бўйича, – деди Арслон ва Муқимхоновнинг ғолибона кулимсираб турган чеҳрасига қараб ўзини бу ишга алоқаси бўлмаган бошқа бир саволни беришдан тия олмади.

– Узр, бошқа бир масаладаги бир савол. Бир ой олдин уйингизда юз берган бахтсиз ҳодиса ҳақида... Уйларингизда хизматкорлик қилган Лайло Маматқосимова билан қачон танишгансиз?

Муқимхоновнинг ранги оқариб кетди. Лекин ўзини тутди.

– У билан шу Манзурахонга уйланганимдан кейин... У илгаридан хизматкор бўлган.

– Яхши. Уни нимага кетказиб юбордингиз?

– Ўзи хоҳламаяпти. Кейин ноқулай. Ёш аёл бўлса...

– Яхши. Ҳозир у қаерда? Манзилни биласизми?

– Қишлоқда, холасиникида яшайди. Манзилни аниқ билмайман...

– Бўлди, бошқа саволим йўқ, – деди Арслон.

– Сизга рухсат, Даврбек Муқимхонович, – деди Тенглашев.

– Узр-да, агар яна ўта зарур бўлиб қолсангиз, чақирармиз.

– Марҳамат, доим тайёрман, – деди Даврбек хайрлашиб ўрнидан турар экан. Ташқарига чиққанида кузнинг илиқ ҳавоси бўлишига қарамай, эти жунжикди. Бутун вужудини совуқ тер босанди.

20

Орадан кунлар, ойлар ўтди. Куз тугаб, қиш келди. «Садаф» нашриёт уйи ўз фаолиятини бошлади. Нашриёт директорлигига ёш тадбиркор, аynи пайтда ўзи ҳам Қутлуғ Қадам тахаллуси билан яхши шеърлар ёзувчи Қутлибой Қадамов тайинланди.

Субут унга «Ижодий ишлар бўйича ўринбосар» этиб тайинланди. «Шундай қилсак, маъқул бўлади», деди у Фаризага. Субутнинг мақсади – сал эркинроқ бўлиб, ижод билан шуғулланиш эди. Фариза рози бўлди.

Кутлуғ Қадамнинг қадами чиндан ҳам кутлуғ келди. Қисқа фурсатда катта-катта буюртмалар топиб, нашриётнинг ишини юриштириб юборди. Туркум дарсликлар, тарихий китоблар, жаҳон адабиёти намуналари босилди. Ёш ижодкорларнинг «Умид куртаклари» номли бир неча китобдан иборат асарлар тўплами нашр этилди. Кутлибойнинг таклифи билан нашриётнинг ўз босмахонасини очишга киришилди. Банкдан катта миқдорда кредит олиниб, хориждан дастгоҳлар, асбоб-ускуналар келтирилиб, ўрнатишга киришилди.

Субут таъмирни тамомлаб, дала-ҳовлига кўчди. Кўчиш олдидан Фаризахонимга яна бир хархаша қилиб олди: «Юзим чидамаяпти, оёғим тортмаяпти», деб. Фариза астойдил хафа бўлгач, тақдирга тан бериб, кўч-кўронини машинага ортди. Кетаётиб, ижарахонаси соҳибига ҳазиллашди:

– «Қайтиб келадиган эшигингни қаттиқ ёпма», деганлар. Мабодо, қайтиб келсам, қабул қиласизми?

– Албатта! Шу хона умрбод сизники, – деган жавобни эшитиб сал мулзам бўлди. У ўзича: «Энди қайтиб келмассиз», деган жавобни кутганди. Кулгига олиб, жўнаб кетди.

Аслини олганда, бу иморатда аввалги «Қора қаср»нинг ярмиси ҳам қолмаган. У деярли қайта қурилиб, ихчамгина бинога айланган. Шу боис у анча оддий ва қулай бўлиб қолганди. Ортиқча хоналар олиб ташлангани боис, ҳовли саҳни кенгайган, ичкарида эса худди Фаризанинг ҳовлисидаги сингари биринчи қаватда меҳмонхона ва ошхона. Иккинчи қаватда ётоқхона, ҳаммом ва кутубхона. Жаъми тўртта хона.

Субут кўчиб келганининг эртасига ҳатми Қуръон қилиб, қўни-қўшниларига камтарона дастурхон ёзди. Арслон Ҳошмиев ҳам келди. Меҳмонлар тарқагач, Субутни чеккага тортиб, қизиқ гап айтди.

– Зоҳидийни топиб келдик. Яқинда суд бошланади. Сиз ҳам гувоҳ сифатида қатнашасиз.

– Абди билан Афифа-чи? – сўради Субут.

– Йўқ. Уларнинг ҳозирча дараги йўқ...

– Зоҳидийни «казак» қилган одам аниқландими? – деб сўради Субут. – Ё... бу тергов сирими?

– Сир эмас. Ушбу саволга Зоҳидийнинг ўзи ҳам жавоб беролмади. Унинг тахминига кўра, босқин ва қатл режаси Соли Мамарасуловдан чиққан. Чунки Мамарасулов героинни Зоҳидийнинг одамларидан кўтара олиб, чакана сотиб юрган. Анча миқдорда қарзи бўлган.

– Муқимхонов нима бўлди?

– Бу ошнангиз бало экан. Сувдан қуруқ чиқди. Зоҳидий унга тааллуқли бирор-бир кўрсатма бермади. Хотинининг ўлими билан боғлиқ воқеада ҳам унга ҳеч қанақа айб қўйишнинг иложи бўлмади. Қайтага у «жабрдийда» сифатида устимиздан ариза ёзган: «Хотиним ўз ажали билан ўлган эмас, уни ўлдириб, катта миқдордаги пул ва қимматбаҳо буюмлар ўғирлаб кетилган, қотил ва ўғриларни топиш борасида прокуратура ходимлари ҳеч қандай чора кўришмаяпти...» деб.

– Ҳалиги хизматкори нима дейди?

– Хизматкор нима ҳам дерди. У чиндан ҳам воқеа содир бўлган кечаси – қишлоқда, холасиникида бўлган... Холасининг уйи шаҳардан уч юз чақирим нарида. У эрталаб поезд билан кетган. Билети ҳам, уни кўрган одамлар ҳам бор. Алибиси аниқ ва пухта. Хуллас, чиндан ҳам Манзурахоним ё бахтсиз ҳодиса қурбони бўлган, ёки жонига қасд қилган. Чунки акаси ишдан кетганидан сўнг унинг дори-дармон савдоси билан шуғулланувчи фирмаси текширила бошлаган. Текширувда катта миқдордаги камомад аниқланган. Бир неча хорижий ҳамкорлардан кўп миқдорда олинган дори-дармонлар пули қайтарилмаган экан. Дарвоқе, қизиғи шундаки, Манзурахоннинг фирмаси Зоҳидийдан ҳам анча-мунча қарздор бўлган...

– Демак, унинг ўлими ҳам Соли Мамарасуловникига ўхшаш – тасодифий эмас, – деди Субут. – Ҳатто манбаси, илдизи ҳам бир бўлиши мумкин. Лекин Зоҳидий пухта одам. У терговда ҳамма сирини айтмайди. Ҳеч қачон айтмайди. Сиз хафа бўлманг, бу одам судда ҳам анчайин енгил жазо билан қутилса, ажабланмайман.

Субут кулди. Арслон эса жиддий ўйланиб, унинг гапини тасдиқлади.

– Сиз ҳақ бўлиб чиқишингиз мумкин. Чунки Зоҳидий фирма-сининг қамоққа олинган етакчи раҳбарлари ҳамма айбни ўз зим-маларига олишиб, хўжайинларини ҳеч гапдан хабарсиз қилиб кўрсатишга уринишмаяпти. Ўзи эса парвойи-палак. Қаранг-да, ҳатто унга ўша оқшом Сайхондаги дала-қовлида бўлишини ўзидан бошқа фақат бир киши, яъни Муқимхонов билганлиги, бинобарин, босқинчи-қотиллар бу маълумотни ўша одамдан олган бўлишлари мумкинлиги ҳақида шаъма ҳам қилиб кўрдим. Пинагини ҳам бузмади, занғар!

– Ўзи сиз асли терговчи бўлишингиз керак экан, – деди Арслон кулиб. – Ўшанда Шерлок Холмсинг «дедуктив услуби»га ўхшаш «интуитив услуб» яратиб, тарихда қолардингиз.

– Ишонмаяпсиз-а, – деди Субут юзига жиддий тус бериб. – Майли, ишонманг. Лекин мен сизга мана шу воқеага алоқадор яна бир башоратимни айтаман. Бу анча кўнгилсиз, қайғули башорат. Айтайми?

– Айтинг.

– Афифа ҳам тез орада топилади. Фақат мактабдош ўртоғингиз Абди топилмайди. Ҳеч қачон. Ўлиги ҳам, тириги ҳам.

– Нега шунақа деб ўйлайсиз? Нимага асосан?

– Ўзингиз айтаётган «интуитив метод» натижаси бу, – деди кулимсираб Субут.

– Башоратингиз мени сира ҳам ажаблантираётгани йўқ, – деди Арслон кутилмаганда. Чунки унда жон бор. Сиз ҳам худди мендек, Абдининг ҳаёт йўли, саргузаштларидан хабардор бўлгач, шундай хулосага келгансиз. Энди мен ҳам сизга ўзимнинг ҳеч кимга айтмаган бир тахминимни айтаман. Гарчанд биз ҳозирча тополмаган бўлсак-да, Зоҳидийнинг «буюртмачиси» бор. Соли ҳам, Абди ҳам, унинг буйруғини бажаришган. Абди аслида... Соли Зоҳидий ва Афифани ўлдирганидан сўнг, Соли ва шеригини ўлдириши ва уйга ўт қўйиб кетиши керак бўлган. Фақат бир сабаб туфайли у сал тезроқ ҳаракат қилган. Яъни Зоҳидий ва Афифанинг ўлдирилишига йўл қўймай, Соли билан шеригини отиб, уйга ўт қўйиш билан чекланган. Бу сабаб – Афифа.

Ундай бўлса... Абди Зоҳидийни нега ўлдирмаган? Бунинг сабаби нима?

– Бунинг сабаби – пул. Катта пул. Зоҳидий ўз жонини жуда катта миқдордаги пул эвазига «сотиб олган». Абди Афифани олиб, хорижга қочишни мўлжаллагани боис, бу «савдо»га рози бўлган...

– Сиз мендан ҳам зўр экансиз, – деди Субут. – Тан бердим. Терговчи барибир терговчи-да! Хўш, энди ўша ўзингиз айтаётган «Асосий буюртмачи»ни қачон топасиз?

– Насиб этса, топамиз, – деди Арслон ишонч билан. – Энди сизнинг бояги башоратингиз ҳақида. У башорат тўғри. Лекин сиз ўйлаганчалик қайғули эмас. Балки ундан ҳам баттарроқ. Менимча, Абдига қўшиб Афифани ҳам аллақачон йўқ қилишган...

– Йўқ-йўқ. Афифа ўлмайди. У тирик. У қайтиб келади, – деди Субут.

– Илойим, шундай бўлсин...

Субут Арслонни кузатиб, уйга қайтиб киргач, ҳозиргина бўлган қисқа, айни пайтда жуда ҳам гаройиб суҳбат таъсиридан қутилолмай, ҳаяжонга тушиб ўтирди. Ўзининг салкам бир йилдан бери ўтказган суриштируви, машаққатли изланишлари охир-оқибат мана шунақа: тахмин, фараз ва омонат умид билан ниҳояланаётгани унга салгина алам қилаётганди. Арслонга, унинг совуққонлик билан билдирган мулоҳазаларига яна бир карра тан бериб, қойил қолиб ўтирар, «Сенинг «интуитив» услубингни икки оғиз гап билан чин-парчин қилиб ташлади-я», деб ўз устидан кинояли куларди. Кейин жиддий тортиб: «Афифа ўлмаслиги керак. У ўлмасин. Мен унинг ўлишини истамайман», дея Яратганга хаёлан илтижо қилди...

Кечкурун ўша қизил машинасини миниб Фариза келди. Суҳбатлашиб ўтиришди. «Энди сизга машина олишимиз керак, йўқса шаҳарга қатнашга қийналасиз», деди Фариза. «Менга машина керак эмас, мана сизники бор-ку, шуни бирга миниб юраверамиз», деди Субут, ўша биринчи ва сўнги висолдан сўнг ораларида пайдо бўлган анчайин катта масофани яқинлаштиришга уриниб. «Ҳо-о, мен сизга шофёрлик қилиб юраверарканман-да», деди Фариза кулиб. Субутнинг назарида ораларидаги бўшлиқни Фариза ҳам ҳис этар, йўқотишга уринар, бироқ уддасидан чиқолмаётгандек эди. Чамаси бу бўшлиқнинг асосий сабаби – бирга ишлаётганлари, ундан ҳам кўра, Субутнинг ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан Фаризага бир қадар қарам бўлиб қолганида эди. «Сиз менга эмас, мен сизга шофёр бўламан», деди Субут. Кейин ичида «Бу қарамликни бартараф қилмагунимча, мен энди унинг қўлини ушлашга журъат қилолмасам керак», деб ўйлади. «Сиз шофёр эмас, раҳбар одамсиз, бунинг устига ижод қилиб, китоб ёзишингиз керак», деди Фариза жиддий. Субут суҳбат маромини яна ҳазил-ҳузулга йўналтирмоқчи, шу баҳонада жувонга хушомад қилишни бошламоқчи бўлди-ю, эпллолмади. Фариза: «Энди мен бора қолай, кеч бўлди», деди. Шунда Субут юраги тўлиб: «Бу қанақаси? Икки бўйдоқ икки уйда ёлғиз: «Сеи унда зор, мен бунда зор, деганларидек. Қўйинг энди, келақолинг, ёки мени олиб кетинг!» демоқчи бўлди. Айтолмади. Фаризани кузатар экан, нимагадир: «Отангиз яхши юрган эканми? Қўнғироқ-

лашдингизми?» деб сўради. «Ҳа, яхши, деди Фариза. «Нимаиди?» «Йўқ, шуичаки, ўзим, сўраяпман-да», деди Субут. Фариза жўнаб кетганидан кейин сўнгги саволи боя Арслон билан бўлган суҳбат таъсирида ихтиёрсиз туғилганини тушунди. «Зоҳидийнинг «буюртмачиси» ўша одам билиши мумкин», деб ўйлади. Кейин қўл силтади: «Жин урсин, қачонгача миям бу воқеа билан банд бўлади? Жонга тегди-ку, энди бас қилиш, ижод билан шуғулланиш керак. Менга деса, бир-бирларини пишириб ейишмайдим, бу Зоҳидийлар-у, Муқимхоновлар. Дарвоқе, Муқимхонов қалай экан?

21

Муқимхонов эса бу пайт хотинидан қолган муҳташам ҳовлининг кенг, ёруғ ва иссиққина меҳмонхонасида чайқалиб турувчи италянча оромкурсига ястаниб телевизорда «Ахборот»нинг кечки сонини томоша қилмоқда эди. Унинг кўнгли тинч, хотиржам. Прокуратура терговчиларининг ҳарчанд қилган ҳаракатлари беҳуда кетди. Унга пичоққа илинадиган бирон бир айб қўйишолмади. Баракалло, Лайло! Пухта аёл экан. Қаранг-а, қишлоқдан чиққан, етим ўсган, чаласавод бир аёл бутун бошли прокуратурани енгди-я. Қойил! Кеча кечқурун келганди. Даврбек тун билан бағрида эркалатиб, яйратиб, обдон шод қилиб, эрталаб яна жўнатиб юборди.

– Энди нариги ҳафта келасан, – деди аёлга бир даста пул узатиб.

– Майли, – деди Лайло юввошлик билан.

– Сўраган қўни-қўшниларга «Ярим йиллик меҳнат ҳақимни ололмаяпман, қурумсоқ одам экан», деб айт, хўпми?

– Хўп, – деди яна Лайло ва чексиз бахтиёрлик билан қишлоққа жўнаб кетди...

Даврбекнинг ишхонадаги ишлари ҳам чакки эмас. Янги келган бошлиққа «Турсуновнинг синглисига уйланиб, ажалимдан беш кун бурун ўлиб кетишимга сал қолди», деб кўз ёши қилди. Кейин овозини пасайтириб: «Эшитгандирсиз, Тошпўлат Аъламовичнинг уйига тунда бостириб киришиб, бир неча ўн миллионини тортиб олиб кетишган экан. Ўшалар, мен йўғимда бизнинг уйга ҳам кириб, хотинимнинг пули, қимматбаҳо нарсаларини олиб, ўзини ўлдириб кетишган. Бахтим бор экан, ўша кунни хизмат сафарида бўлганман».

Янги бошлиқ раҳмдил экан. Дастлаб:

– Кўп нарса олиб кетишганми? – деб сўради.

– Э-э, ака, – деди Даврбек бошлиқ ўзидан анча ёш эканига қарамай, – мен билмасам. Хотиним билан ётоғимиз алоҳида эди. Очиғи, номига эр-хотин эдик. Мен эсимни танибманки, чўнтагимда майда харажатга еттулик пулдан ташқари бир тийин ҳам ортиқча маблағ бўлмаган. Ҳатто тайинли бир уй-жой ҳам қилмабман. Агар Турсунов тихирлик қилиб «Синглимнинг ҳовлиси-дан чиқ», деса қайга боришни ҳам билмайман.

Янги бошлиқ Турсунов даврида сал-пал жабр кўрганлардан эканини Даврбек биларди. Шу боис бу гапларни атай айтаётганди.

– Ўйламанг. Турсуновнинг даври ўтди. Энди сизни ҳовлидан чиқаролмайди. Қонуний эр сифатида биринчи меросхўр – сиз.

– Ишқилиб, Турсунов зуғум қиладиган бўлса, менинг сиздан бошқа ҳимоячим йўқ, ака, – деди Даврбек.

– Ташвишланманг, биз сизни хор қилиб қўймаймиз, – дедн бошлиқ. – Кўнгилни бузмай ишлаб юраверинг.

– Раҳмат. Минг раҳмат, – деди Даврбек ва... Манзураҳоннинг ётоқхонасидаги темир сандиқдан чиққан бебаҳо буюмлардан бири – бўйинбоққа тақадиган бриллиант кўзли тўғноғич қутисини очиб, бошлиққа узатди.

– Арзимаган совға. Эсдалик учун.

– Э-э, бу қимматбаҳо нарсага ўхшайди-ку. Қўйинг, уят бўлади, – деди бошлиқ.

– Йў-йўқ, қимматбаҳо эмас. Бултур Парижга борганда икки-учтасини олувдим. Энг яқин дўстларга ҳадя қиламан, деб. Қаранг, бўйинбоғингизнинг рангига ҳам мос экан. Келинг, тақиб кўяй...

Бошлиқнинг «ҳай-ҳай»лашига қарамай тўғноғични унинг бўйинбоғига тақиб, қутисини столида қолдириб чиқди. Хизматхонасига келар экан кайфияти чоғ бўлди. «Бошлиқ тушмагур ўзини соддаликка олди. Йўқса, бу тўғноғичнинг камида ўн-ўн беш минг доллар туришини мендан ҳам яхши билади», деб ўйлади.

Алалхусус, «арзимаган» тўғноғич эртасигаёқ ўз кучини кўрсатди. Бошлиқ Даврбекни чақириб:

– Машинангиз анча эскириб қолибди. Аनावи, янги олган «Эсперо»лардан биттасини сизга беришади, мен айтдим, – деди. Кейин қўшимча қилиб қўйди: – Ҳозирча миниб туринг. Пайти келса, «Мерседес» миниш ҳам насиб этар. Айтгандай, шофёрингизни ҳам алмаштиришади. Янги машинага янги ҳайдовчи бўлгани маъқул...

Даврбек ўша куни янги шофёр бошқарувидаги янги «Эсперо»га миниб, уйга аъло кайфиятда қайтди.

– Машина ёқдимми, хўжайин, – деб сўради шофёр.

Даврбек унинг гапига эътибор қилмади. Чунки хаёли бошқа жойда эди. Ҳозиргина «Эсперо»нинг юмшоқ бағридан чиққан вужуди яна бир юмшоқ ва қайноқ бағир сари талпинмоқда эди. У шофёрга бир даста пул бериб, дўконга юборди.

– Қазидарга, дудланган гўшт, курка колбасаси, қизил балиқ, қора икра... Хуллас, яхши нарсалардан ол, – деди. Сўнгра Лайлога ҳаммомни қизитишни буюрди.

Ювиниб-тараниб, виски ичиб, лаззатли таомлардан тановул этиб, бадани яйрагач, Лайлони хонимдан мерос қолган бениҳоя чиройли ётоқхонага олиб кирди. Шошмасдан, ҳафсала билан ечинтирди. Ниҳоят жувоннинг қорамағиз, бўлиқ ва силлиқ баданини бағрига олар экан бахтиёр хаёлига «Бу ҳам бояги қора «Эсперо»га ўхшайди-я», деган фикр келди. Шўх фикридан ўзининг ҳам завқи келди. «Йўқ, бу «Эсперо» эмас, бу «Мерседес», қора «Мерседес», деди овоз чиқариб...»

Эртасига, яъни бугун эрталаб Лайлони жўнатгач, янги ҳайдовчисига ҳар эҳтимолга қарши изоҳ бериб қўйди:

– Шу хизматкор жонга тегди. Нуқул «Холам касал, аммам ўсал», деб жавоб сўрагани-сўраган. Пиширган овқатиям бемаза. Ўзиям қоп-қора ит ялоққа ўхшайди. Одамнинг иштаҳаси бўғилади. Дарвоқе, ука, қараб юргин-чи, бирон дурустроқ қўли гул, пазанда аёл бўлса, хизматкорликка олардик...

– Хўп бўлади, – деди шофёр. Ва кечқурун ишдан қайтаётганларида бир йўла икки номзодни тавсия этди. Даврбек эътиборсизлик билан тинглагандек бўлди-ю, лекин машинадан тушаётганида нигоҳон эсига тушгандек:

– Ҳалиги боя айтган аёлларинг дурустми ўзи? – деб сўради.

– Опкелайми, кўрасизми? – деди шофёр.

– Майли, бир синайлик-чи, аввал биттасини...

– Қачон келсин?

– Бугун келса ҳам майли. Бирон соатлардан сўнг.

– Хўп бўлади!..

Шу топда кўзи телевизорда-ю, қулоғини «динг» қилиб, дарвоза кўнғироғининг жиринглашини кутиб ўтирибди. Ана, ниҳоят занг урилди. Даврбек ўрнидан туриб, ҳовлига чиқди. Дарвоза дарчасини очди. Қаршисида ўттизга ҳам бормаган, анчайин ду-

руст кийинган, хушбичим жувон турар эди. «Янги шофёрим бало экан. Диди чакки эмас», деб кўйди ичида Даврбек. Айни пайтда аллақанақа шубҳаларга ҳам борди. Чунки янги шофёрни ҳали яхши билмас, унинг топган одамидан гумонсирашга ҳам ҳақли эди-да. «Майли, кимлардир шохида юрган бўлса, мен баргида юраман. Кўрайлик-чи, бу ёғи қанақа бўлар экан?..»

Янги ходима икки кунлик «синов»дан яхши ўтди. Лобар исмли бу аёл кўл-оёғи чаққонлиги, озодалиги-ю, пазандалиги устига анчайин саводхон ҳам экан. Сабаби бир муддат тиббиёт институтида ўқитувчи бўлиб ишлабди-ю, ойлигига қаноат қилолмай ташлаб кетибди.

– Агар укол-пукол қилиш керак бўлса ҳам ўзим қилавераман, – деди у. – Тажрибам бор...

Муқимхонов кулди.

– Ҳозирча укол керак эмас, – деди у жувоннинг оппоқ билакларига опшора иштиёқ билан назар солар экан. – Мен ўзим ҳали истаганча укол қилиш қувватига эгаман... Ҳи-ҳи... Дарвоқе, эрингиз борми? Нима иш қилади?

– Бор. Уйда. Бекор ўтирибди, болага қараб. Заводда инженер бўлиб ишлаганди. Заводлари банкрот бўлиб, беркилиб қолди.

– Аҳа, майли, ўтиратурсин-чи, агар... Сиз билан тил топшишиб кетсак, уни ҳам бирор ишга жойлаб кўярмиз...

Шу тахлит учинчи кунни Даврбек Лобархоннинг билагидан ушлади. Аёл салтиб тушди. «Нима қиляпсиз? Уятни биласизми?» деди астойдил қаршилиқ кўрсатиб. Даврбек Муқимхонов бўш келмади. «Сиз менга ёқиб қолдингиз. Ишингиз ҳам тоза, ўзингиз ҳам... Йўқ, деманг, хурсанд бўласиз», деди. Лобархон уни силтаб ташлаб, йиглаб чиқиб кетди. Қайтиб келмади. Муқимхонов аввал бироз аччиқланди. «Қургур-сй, ўзи келганди-ю, яна ноз қилгани нимаси», деб. Кейин: «Шу замонда ҳам шунақа аёллар бор экан-а?!» деб ҳайрон қолди. Охирида эса хурсанд бўлиб: «Баракалла, мана шундай аёлларни ҳурмат қилишимиз зарур», деган хулосага келди.

Иккинчи номзод – ўттиз беш ёшлардаги, оқ-сарик Хатима исмли яна бир чиройли жувон келган кунёқ тихирлик қилиб ўтирмасдан «синов»ни муваффақият билан енгди. Қайтага ўзи ташаббус кўрсатди: «Кабинетда ўтиравериб, бўйнингиз оғриб кетгандир, келинг, белингизни массаж қилиб кўяй», деб. Унинг ҳазилкашлигидан Даврбекнинг завқи келди. Шоша-пиша ётоқхонага кириб, кийимини ечиб, каравотга юз тубан ётар экан:

– Бўйин оғриси, бел уқаланадими? – деб сўради.

Хатима бўш келмади:

– Ҳамма оғриқларнинг илдизи – белда бўлади, — деди. Сўнгра қўшиб қўйди:

– Мен массажчилар ўқишини битказганман. Профессионалман. Лекин массажа алоҳида ҳақ тўлайсиз...

– Яхши, – деди Даврбек секин ёнбошига ўгирилиб, жувоннинг белига қўл узатиб. – Лекин мен сизни массаж қилганим учун ким ҳақ тўлайди?!

– Ойлик маошингизга қўшиб, беришсин, қўшимча ишлаганингиз учун, – деди Хатима бўлиқ гавдасини каравотга, Даврбекнинг ёнбошига ястантирар экан. Муҳимхонов илқомланиб, жўшиб кетди. Жувонни бағрига тортиди...

Хатима дегани жоннинг азоби экан. Яхши маънода, албатта. Муқимхонов узлуксиз фароғат оғушида яйраб, уч кунда ҳолдан тойди, беш килоча озиб кетди. Жума куни Хатимага:

– Эрта-индин келма, дамингни ол, – деди. Аслида ўзи дам олмақчи эди. Хатима мийғида кулиб:

– Майли, сиз ҳам дам олинг, – деди.

Шанба куни Лайло келди. Уй ичи ҳарчанд иссиқ бўлишига қарамай эти жунжикиб ўтирган Даврбек у қадар рўйхушлик кўрсатмади. Аёл қалби сезгир бўлади. Лайло тушунди. Қовоғини солди. Тун бўйи чуқур-чуқур «уҳ» тортиб чиқди. Якшанба куни Даврбекка синовчан назар солиб:

– Ўзи ҳамма жой тоза экан. Мен кетаверай бўлмаса, – деди.

– Ҳа-ҳа, майли-майли, – деди Даврбек. Бундан Лайло озорланди.

– Энди келмайинми? Бошқа аёл топдингизми? – деб сўради қора кўзлари қаҳрдан совуқ ялтираб.

– Э, нима деяпсан, қизиқмисан? – деди Даврбек. – Менинг вақтим борми, унақа ишларга? Олдимизда шунча улуғвор-улуғвор вазифалар турган чоғда мен қанақадир аёллар билан шуғулланиб юраманми? Мен ўзимни, умримни халқ, Ватан хизматига бағишлаган одамман-ку! Билмайсанми, шуни? Просто, сени бу ерда камроқ кўришсин, деяпман, холос...

– Майли, – деди Лайло. – Мен кетдим бўлмаса.

– Янаги шанба, йўқ, яхшиси ундан кейингисида келақолгин-а, – деди Даврбек.

Лайло индамади. Совуқ илжайди-да, чиқиб кетди.

Абди ҳикоясининг давоми.

«...Қасос туйғуси ҳақида илгари бир китоб ўқигандим. Ўша китоб Александр Дюманинг «Граф Монто Кристо» романи эди. Солининг изига тушган кунларимда ўша китобни кутубхонадан олиб, яна ўқидим. Ўқиганимга пушаймон бўлдим. Чунки бу китоб юрагимдаги қасос алангасини кучайтириш ўрнига кўнглимда: «Нима учун қасос олмоқчиман, ўзи?» деган савол ҳосил бўлди. Чиндан ҳам нега қасос олмоқчиман? Ахир мен роман қаҳрамони Эдмон Дантес сингари умрбод қамоқ жазосига ҳукм қилиниб, кимсасиз оролдаги тош қалъага қамалганим йўқ-ку. Қайтага... Солини ўлдирсам, шунақа жазога ҳатто отувга ҳукм қилинишим мумкин. Унинг ўғри, босқинчи, гиёҳвандфуруш, қотил эканини, яшашга, бу ҳаётни булғаб юришга ҳаққи йўқ эканлигини кимга исботлаб бераман?.. Отамни ўлдирганини, (дарвоқе, Тўлқин ҳув ўша, қишлоғимиздаги дўконга қилинган ҳужумда Соли билан бевосита бирга қатнашган Қурол исмли боланинг букри қоровул Солини таниб қолгани учун гумдон қилишга тўғри келганди», деган гапини айтгач, бунга ҳеч қандай шубҳам қолмагандек), севган қизимни зўрлаб, кейин гўёки «халоскор» сифатида уни «қутқариб», алдаб уйланганини (бу ҳақда эса Тўлқиннинг ўзи айтиб берди. Солл бу «услуг»ни бир неча бор қўллаган ва уни ўзининг ноёб кашфиёти, деб ҳисоблар экан. У Зарифани яхши кўрмаган. У Зарифанинг акаси қонунчи бўлгани боис атайлаб шундай қилган. Гумашталарига «Мана, кўриб қўйларинг, мен қонунни қандай қилиб ўзимга бўйсундиришимни», дея мақтаниб юрган), ўзимга икки марта ҳужум қилиб, жонимга қасд этганини, агар уни ўлдирмасам, у мени бир кунмас-бир кун, албатта, ўлдиражagini, шу боис уни йўқ қилишдан бошқа чорам қолмаганини кимга тушунтираман? Битта ишонганим – қонун ҳимоячиси Арслон бўлса... Ўзи ҳам синглисининг кўнглига қараб, Солининг ногорасига ўйнаб юрибди. Эҳ, Арслон...

Ўша кунни у менга дардини ёрмоқчи бўлди-ю, ёролмади. Эшитдим. У Соли билан борди-келди қилмас экан. Лекин бундан нима фойда? Соли синглисини эзиб, даврини суриб юрибди-ку.

Арслон унинг жиноятларидан хабардор бўлса ҳам, синглисини ўйлаб, яшириб, аяб юрган бўлиши мумкин. Қизиқ. Зарифа наҳотки, шу пайтгача Солининг кимлигини англаб етмаган

бўлса? Англаганда нима қилади? Ажралиб кетса бўлади-ку. Қўрқадими? Ҳа, қўрқса керак. Эҳтимол, Соли унга ўзини қўй оғзидан чўп олмаган бегуноҳ қилиб кўрсатар. Сиртдан қараганда кўпчилик шундай, деб ўйлайди. Уни «Янги замон одами, омади юришган тадбиркор, саховатли инсон, деб ҳурмат ҳам қилади. Айтишларича, Соли ўз «Даромадидан етимхонага, қариялар уйига хайрия ҳам қилиб турармиш. Ҳатто маҳалласида мачит қурмоқчи бўлиб юрган экан». Нақадар даҳшат! Нечоғлик разолат – бу! Мен уни ўлдирсам-у, нобакорлигини исбот қилиб беролмасам, қамалиб ёки отилиб кетишдан ташқари, абадий тавқилаънатга ҳам қоламан. Эй, ҳаёт, нега бунчалик мураккабсан-а! Нега ёлғон билан ростни, яхшилиқ билан қабоҳатни фарқлаш бунчалик қийин?..

Майли, ҳақиқат қачондир ўз ўрнига қарор топар. Солининг асл башараси очилиб, жазосини олар. Мен қўлимни ифлос бир кимсанинг қонига булғаб, абгор бўлиб кетишим шартми? Нега айнан мен? Нега бошқа биров эмас?

Шу тахлит иккиланишда давом этдим. Гоҳ-гоҳ қасос иштиёқи ҳуруж қиларди-ю, бироқ мен ана шу қасос туфайли ҳеч қанақа лаззат тополмаслигимни ўйлаб, шаштимдан тушар эди. Эдмон Дантес сингари қасоскорлар фақат китобда бўлиши мумкин, ҳаёт эса оддий ва жўн, деб ўйлардим.

Тўлқин келтирган охирги хабарлардан сўнг иккиланишга ўрин қолмади. Бу жуда қулай имконият эди. Солини навбатдаги жиноят устида ўлдириш гуноҳимни сал бўлса-да, енгиллаштиришига ишонардим. Лекин Солини ўлдириш осон эмаслигини ҳам билардим. Шунинг учун Тўлқин иккала миз бу ишга жудаям пухта тайёргарлик кўришимиз керак эди. Тўлқин аввалги марта учраган муваффақиятсизлигидан хулоса чиқарган: «Бу сафар ҳам ўлдирмасам, ўзим ҳам тирик қолмайман», дерди. Мен эсам: «Энди лалайиб юришни бас қилишим керак, «Ал-қасосул минал ҳақ», деган қарорга келдим. Шу сафар омадим келишига, Худо қўллашига ишонар эдим...

Барибир қўлим қалтиради, десантчи, мерган бўлишимга қарамай, ишни бузиб қўйишимга сал қолди. Тўтпончани Тўлқинга бериб, ўзим амакининг қўшоғиз милтигини олиб келгандим. Икки қадам наридаги Солига биринчи ўқни теккиза олмадим. Тўлқин эпчилик қилди. Солининг доимий шеригини, ёлланма қотилни тўтпончадан отиб қулатди. Соли жон ҳолатда орқасига ўтирилди.

Менга қараб, кимлигимни аниқламоқчи бўлди. Қўлидаги тўппончасига ёпишди. Хайриятки, бу пайт мен ўзимни тутиб олгандим. Қўшоғизни унинг нақ пешонасига тирадим.

– Ташла, тўппончани! – дедим. Овозимни таниди. Кўзлари олайиб кетди.

– Сен... Сен... Сенмисан, ошна, раҳм қил, отма, – деб йиғлаб юборди. Ўша лаҳзада яна бир иккиландим. Одам отиш кинолардаги сингари осон эмас. Айниқса, «Раҳм қил», деб йиғлаб, ялиниб турган одамни. Шу боис ичимда бир титроқ пайдо бўлди. Милтиқ ушлаган қўлларим бўшашди.

– Отинг, бўлмаса, отиб ташлайди, – дея ғазаб билан шивирлади Тўлқин. Шунда тилга кирдим:

– Сен раҳм қилганмидинг, ўлдирган одамларингга, – дедим ним қоронғида Солининг кўзларига тик қарашга уриниб. – Сен... раҳм қилиш нималигини биласанми ўзи?

– Отинг, ака, отинг, – деди сабри чидамаган Тўлқин овозини чиқариб. – Бўлмаса...

«Эй, Оллоҳ, ўзинг кечир», деб, тепкини босиб юбордим. Соли учиб кетди. Миясининг қатиғи чиқиб, чалқанча қулаб тушди... Бу худди тушда рўй бергандек бўлди. Аммо...

Кейинги манзарани кўриб, кўрқинчли тушдан сўнг уйғониб кетгандек бўлдим. Қаршимда Афифа ўтирар эди...

Биз Соли билан шеригини кенг-мўл даҳлизда қувиб етиб, ётоқхонага кирган жойда, шундоққина эшик тагида қулатгандик. Ётоқхона катта бўлгани боис, тўрда, катта каравот устида ётган эркакнинг ёнидаги аёлга дастлаб эътибор ҳам бермаганман. Абдуҳалимбойнинг (Тўлқин уни шунақа, деб атаган эди) маъшуқаларидан бирортаси бўлса керак-да, деганман. Аслида бир хаёл: Солини тинчитган заҳоти жуфтакни ростлаш ҳақида ўйладим. Бироқ ўқ овозини эшитиб, сакраб ўрнидан турган Абдуҳалимбойни кўргач, унга воқеа моҳиятини тушунтириб кетиш керак, деб ўйладим. Токи, зарур бўлиб қолганда, у халоскорининг иши эканини билсин, шу ҳақда гувоҳлик берсин. Тўлқин эса «Гувоҳ қолдирмайлик, буларни ҳам отиб кетиш керак», деб шипшиб турибди. Шу гап таъсирида шайтон кўнглимга «Буларни ҳам отгин-да, қўлига тўппончани тутқазиб кет, токи кўрган, текширган одам: «Уй эгаси билан босқинчилар ўртасида отишма бўлган», деб ўйласин», деган фикрни солди. Бу – тўғри, қулай фикр эди. Лекин...

Лекин Абдуҳалимбой ялиниб-ёлвориш асносида тунчиروқни ёқиб юборгач, ёнидаги аёлни таниб қолдим. Бу – Афифа эди.

Бир зум саросимага тушдим. Тўғри, Абдуҳалимбойни отишим мумкин эди. Уни ҳам Солига ўхшаганларнинг биттаси-да, деган хаёлга боргандим. Лекин Аффифаи отолмасдим. Уни бойнинг тўшагида кўриб, дастлаб ғазабланган, гишинган ва жирканган бўлсам-да, аҳволига қараб, раҳмим келиб кетди. Ғазаб ҳам, жирканиш ҳам чекинди. Шу топда у эртақлардаги аждаҳо чангалидаги гуноҳсиз қизга ўхшар эди...

«Қутқариб, олиб кет уни», деган ўй келди хаёлимга. «У гуноҳсиз, у чорасиз. Уни мажбурлашган...»

Ўзи яқиндагина Аффифанинг эри қамалганини эшитиб, унинг йўлини пойлашга уялиб, виждоним чидамай юрганди. Ҳозир буни шу аҳволда кўриб: «Эрини шулар қаматиб, ўзини мажбурлаб олиб келишган», деб ўйладим. Ўшанда Аффифанинг шу ҳовлида яшашини билмаганман.

Миям тез ишлай бошлади. «Бойни отиб, Аффифани олиб кетаман», деган қарорга келдим. Тўлқинга ўгирилиб: «Бойни от», демоқчи бўлдим. У йиғлаб, ялинишга тушди. «Пул бераман, хорижга кетиб, бемалол яшайсизлар», деб турибди. Ўйландим. Тўлқин: «Қанча берасиз?», деди. Бой: «Ҳар бирингизга юз мингдан» деди. Маълум бўлдики, бойнинг пули ёнида эмас. «Банкдан оласизлар, чек ёзиб бераман», деди. Чекни ёздирдим. «Энди тезроқ кетинг, афниб қолмасимдан», дедим бойга. Тўлқин «Буниям отиб, уйга ўт қўйиб кетайлик, чекни олдик-ку», деди. «Шошма, бу одам ҳали керак бўлади», дедим. Бойни қўйиб юбордим. Балким хато қилгандирман...

Кейин Кавказ орқали чет элга чиқиб кетдик. Анча вақт Эронда, кейин Туркияда, Покистонда саргардон бўлдик. Хомхаёл қилган эканмиз. Абдуҳалимбой ёзиб берган чек билан пул ололмадик. Яхшиямки, илгаридан йиғиб юрган пулларимни олиб келгандим. Шуни кифоя этиб турдик. Тўлқин тайинли пул олиб келмаганди. Бунинг устига бирон ишга ҳам киролмади. Абдуҳалимбойнинг алдови унга жуда ёмон таъсир қилганди.

Тўлқин ўзини қўйишга жой тополмас: «Аблаҳни ўшанда бекорга ўлдирмадингиз», деб афсусланарди. Кейин у мужоҳидликка ёлланиб, Чеченистонга кетди. Биз Аффифа билан шу ерда қолдик. Ночорликдан қийналиб кетдик. Тил билмасдик, ишсизлик... Муайян вақтдан сўнг яна Туркияга қайтдик. Сабаби аввалги сафар Истам-

булда яшаганимизда бозорда Аффанинг бир таниш аёлини учрат- гандик. У Кадикуй маҳалласида бир бой одамнинг қари, касал- ванд онасига қаровчи бўлиб ишга жойлашганини айтиб, манзилини ёзиб берган, Афифага «Истасанг, сени ҳам ишга жойлаб қўяман», деганди. Биз ўша пайт Абдуҳалимбой ваъда қилган «Икки юз мин- гнинг умидида бўлиб, бу таклифга эътибор қилмагандик. Энди, но- иложлик жондан ўтгач, аёлни излашга тушдик. Режамиз – агар аёл- ни топсак, Афифа ишга жойлаша олса, у шу ерда қолиши, мен эсам, яна Лаҳорга қайтиб кетишим керак эди. Чунки менга халқаро қиди- рув эълон қилинганини, Истамбул, умуман Туркияда қўлга тушиш эҳтимоли кучли эканлигини англадим».

Мусофирлик азоб-уқубатлари туфайлими, ёки Афифа бари- бир менга меҳр қўяолмадими, бир-биримизга ўрганиб, чиқишиб кета олмадик. У нуғул эзилар, нимадандир норозидек нуқул маъ- юс эди. Бу эса менинг асабимни қақшатар, ўзимни қайга уришни билмасдим...

Аффани Истамбулда қолдириб, яна Лаҳорга қайтдим. Бир- икки ой тентираб юрдим. Иш топа олмадим. Иш йўқ. Теварак- атрофда турли жангари ташкилотларнинг ёлловчилари изғиб юради. Бир куни биттаси мени хўп авради. «Сени анчадан буён кузатиб юрибман. Юртингда жиноят қилиб, қочгансан. Бу ерда қўллайдиган одамнинг йўқ. Тил билмайсан. Яхшиси, бизнинг уюш- мага аъзо бўл...» Унинг айтаётган уюшмаси ҳақида эшитган- дим. Бу «Уюшма» террорчи ташкилотлар учун худкуш, зомби- лар, яъни катта пул эвазига тайинланган жойларга бориб, ўзини- ўзи портлатувчиларни тайёрлар экан... Тура қочдим. Сўнгги пу- лимни сарфлаб, яна Истамбулга келдим. Афифа ўша таниш аёл билан бирга ишлаётган экан. Арзимаган маош белгилашибди. Ҳамон дилгир, ҳамон маъюс. Унинг кўзига қарашга ботинол- масдим. Худди: «Ўша куни нега ўлдириб қўяқолмадингиз», дея- ётгандек туюларди...

23

Субут бугун ҳам ишдан кеч қайтди. Кейинги кунларда ҳар куни аҳвол шу. Нашриётда иш қизғин. Дарвоқе, Қутлибой Қа- дамов янги очилган «Ранглар жилоси» номли матбаачилик қўшма корхонасига раҳбар этиб тайинлангач, нашриётнинг ҳамма таш- виши Субутнинг якка ўзига қолди. Буюртмалар кўп. Бунинг ус-

тига нашриётнинг ўзи режалаштирган китобларни тезроқ босмага топшириш керак. Қиш охирлаб, йилнинг биринчи чораги ҳам тугай, деб қолди. Шошилмаса бўлмайди. Хуллас, ишга эрта бориб, кеч қайтишга тўғри келаяпти. Яқинда нашриётга «Нексия» машинаси харид қилингани унга қўл келиб, мушкулени осон қилаётир. Субут ўзи машинани яхши бошқаролмагани учун ҳайдовчи олди. Уйда иссиқ-совуғи, ош-овқатидан хабардор бўлиб турадиган одам йўқлигини ҳисобга олмаганда, унинг ҳаёти энди анчайин тўкис, сокин кечмоқда эди. Азбаройи ишга берилганидан бу кемтикни деярли ҳис этмас, салгина зерикиб, қисилган чоғлари боғчага, қизини кўргани борар, тунги ёлғизлик ўрнини эса ёзув-чизув билан тўлдиришга ҳаракат қиларди. Бир пайтлар, Афифа билан илк танишувдан сўнг ёзган мақоласини кенгайтириб, «Намозшомгул» деган каттароқ ҳикоя бошлаб қўйган эди. Ўшани тугатиб, «Ёш авлод» журнаliga топширди. Топширишдан олдин икки-уч кун иккиланиб юрди. Сабаби воқеа вақти, жойи ҳамда исмлар ўзгартирилган бўлса-да, унда Афифанинг қисмати акс этганди. Субут дастлаб «Бу асарни ўзим учун ёзаяпман, ҳеч жойда чоп этмайман», деган фикр билан иш бошлаган, назарида унда Афифага бўлган энг нозик, энг самимий туйғуларини ифодалашни, шу билан қандайдир овунишни мўлжаллаганди. Ёзиб бўлгач, такрор-такрор ўқиб, чоп этишга қарор қилди. «Токи, Афифага ўхшаб алданиши мумкин бўлган қизларни салгина бўлса-да, сергак торгтирар, огоҳлантирар», деб ўйлади.

Журнал муҳаррири ҳикояни ўқиб, ижобий фикр билдирди. «Бу – ҳикоя эмас, яхшигина қисса экан», деди. Бетўхтов чоп этди. Асар абадий доираларда қизгин мунозараларга сабаб бўлди. Мақтов ва танқидлар қоришиб кетди. Бир танқидчи ҳатто: «Субут Сокин бу асарда ўз кечмишларини ҳам тасвирлаган. Ижодкор халқи қизиқ-да, иштоннинг битини ҳам одамларга кўрсатиб ўлдиради», деб ёзибди. Субут бунақа фикрларга тайёр эди. Хурсанд ҳам, хафа ҳам бўлгани йўқ... Фариза эса қувонди: «Зўр ёзибсиз. Уни тезроқ китоб қилиб чиқаринг, бестселлер бўлиб кетади», деди. Чиндан ҳам асар китобхонларда катта қизиқиш уйғотганди. Сариқ нашрлардан бири бўлган «Учрашув» газетаси уни сондан-сонга боса бошлади. Ҳатто Субутдан рухсат олмай «Муаллиф асарнинг давоми устида ишламоқда», деган хабарни ҳам босиб юборди. Аслини олганда, асар ўқувчида чиндан ҳам тугалланмагандек таассурот қолдирар, у бош қаҳрамон – Сурайё-

нинг хорижлик тадбиркор йигитга тегиб, чет элга жўнаб кетиши билан ниҳоясига етганди. Айнан шу хулоса, айрим тадқиқотчиларнинг эътирозига ҳам сабабчи бўлган, бирининг мақоласи «Ўзга боғнинг олмаси ширинми?» деб номланиб, унда муаллиф Субутни ҳаёт ҳақиқатини бузиб кўрсатишда айблаганди. «Кўриб гувоҳ бўлиб турибмизки, шоҳона турмуш, афсонавий бахт излаб, хорижга йўл олганларнинг қанча-қанчаси хору зор бўлиб қайтиб келмоқда. «Намозшомгул»нинг муҳтарам муаллифи эса буни «Узоқнинг олмаси ширин», деган фикрга ишонтирмоқчи бўлади...»

Субут бу гапларни ўқиб, куюнди. «Ахир мен унақа демоқчи эмасман. Ўша Сурайёнинг қайтиб келишини, бу сздаги севган йигити билан қайтадан топишишини хоҳлайман», деб мақолага раддия ҳам ёзмоқчи бўлди. Кейин бу фикрдан қайтди. «Йўқ, яхшиси «Намозшомгул»нинг давомини ёзиш керак, деган хулосага келди. Қолаверса, ўша «Учрашув» газетаси муҳаррири унинг «Нега мендан сўрамай, давомн ёзиляпти», деб юбординглар, деган эътирозига жавобан: «Яхши ниятнинг айби йўқ, Субут ака, насиб этса, давомини, албатта, ёзасиз ва биз уни «Эксклюзив», яъни «Фақат «Учрашув»да босилмоқда, деган рукн остида чоп этиб, сизга катта миқдорда қалам ҳақи тўлаймиз», деганди.

«Ёзсам ёзақолай, деб ўйлади у, бугун ишдан қайтаётиб. Ростанам бу Афифанинг қайтиб келажагига бир умид, орзу бўла қолсин...»

Машинадан тушиб, дарвоза қулфига калит солар экан, сал наридан ўзи томон тез-тез қадам ташлаб келаётган шарпага кўзи тушди. Бўйдор, гавдали йигит. Қоронгуда юзини аниқ кўролмади. Юраги шувиллади. «Ичкарига кириб, олгунимча шофёрга жавоб бермай турсам бўларкан», деб ўйлади.

– Ассалому-алайкум, Субут ака, – деди шарпа яқинлашиб. Субут дафъатан: «Таниш овоз-ку, қаерда эшитганман?» деб ўйлади. Айни чоғда бу овоз сокин ва хайрихоҳ оҳангда бўлгани боис кўнгли хотиржам тортди.

– Ваалейкум, келинг, – деди у дарвоза дарчасини қия очар экан.

– Мумкин бўлса ичкарида гаплашсак... – Мен... Абдиман.

Субут бир зум ҳайрат ва саросима ичра иккиланиб қолди. «Қочиб келяптими, нима бало?...» деб ўйлади.

– Хавотирланманг, мен ёмон ниятда келганим йўқ. Ичкарига кирайлик, илтимос.

– Майли, майли, – деди беихтиёр Субут ва дарчани ланг очиб, ичкарига қадам қўйди. Дарвозахона чироғини ёқди. Меҳмон дарчани беркитди, Субутга қўл узатди. Субут у билан кўришар экан, юзига разм солди. Таҳлика кўрмади. Тилига келган биринчи гапни айтиб юборди:

– Бир ўзингиз-ку?

– Ҳа, бир ўзим келдим. Афифа у ёқда қолди.

– Обкетишга обкетиб, энди кишининг юртига ташлаб келганингиз нимаси?

– Гап шундаки, мен эртага милициягамн, прокуратурагами бориб таслим бўлмоқчиман. Ўйлаб-ўйлаб шундай қарорга келдим. Афифа ҳам шуни маъқуллади. Уни обкелмаганининг сабаби ўзи келолмади. Нима деб бораман, Субут аканинг олдида юзим шувит-ку, деди. Кейин яна ўзим «Униям қамаб қўйишмасин», деган хавотирга бордим. Аҳволи ёмон эмас. Ишляпти. Агар бу ерда ҳаммаси яхши бўлса келар...

– Қани, юринг ичкарига, – деди Субут дарчани кулфлаб. Сўнг Абдини меҳмонхонага олиб кирди. Дастурхон ёзди. Чой дамлаб келди.

– Ана энди гапиринг, – деди у нонушта қилиб бўлишгач, – нега таслим бўлмоқчисиз? Қанақа айбингиз бор? Шошилмасдан бир бошдан сўзланг. Дарвоқе, изингиздан ҳеч ким пойлаб келган эмасми? Сизни халқаро қидирувда деб эшитгандим.

– Йўқ, ҳеч ким кузатиб келган эмас. Очиги, мен уйга Қоровой амакимникига ҳам бормай, тўғри сизнинг олдингизга келдим. Сабаби: сиздан маслаҳат сўрамоқчийдим. Сиз Қоровой амаким билан учрашган чоғингиз: «Ҳақиқатни юзага чиқариб, Абдини оқламоқчиман», деган экансиз...

– Ҳа, шунақа дегандим.

– Шунинг учун менга йўл-йўриқ кўрсатиб, маслаҳат берсангиз.

– Майли, маслаҳат беряш қочмас. Аввал ҳаммасини бир бошдан батафсил гапириб беринг, – деди Субут.

– Менинг тарихим жуда узоқ ва зерикарли бўлса керак, майлими? – деди Абди.

– Майли. Ҳеч қаёққа шошаётганимиз йўқ-ку. Шундай эмасми? Зоҳидий ва шерикларининг героин савдосига оид жиноят иши

судга оширилганига ҳам анча бўлди. Ҳадемай суд бошланса керак. Ажабмас, ўша судга ҳам сизни гувоҳ сифатида жалб қилишса.

– Мен эртага Арслоннинг олдига бораймми?

– Шундай қилганингиз маъқул. Бу кеча эса шу ерда тунасангиз ҳам майли.

– Йўқ. Мен ҳали Қоровой амакимни ҳам кўришим керак. Айтганча, боя айтган дафтаримни... Сизга келтириб берсинми, ё...

– Униям Арслонга бераверинг. Гарчанд... Сизнинг ички кечинмаларингиз терговни қизиқтирармикан? Қизиқтирса керак. Ахир терговчи ҳам инсон. Унинг қалби бор. Дарвоқе, Арслон биз айтаётган ишлар бўйича терговдан четлаштирилган. Лекин ўша ерда, барибир маслаҳати, ёрдамини аямайди.

– Шундайликка шундайку-я... Менга бироз ноқулай туюла-япти. Мен бу ҳовлига охириги марта келганимда, одам отиб, ўт кўйиб кетганман. Ҳозир... Энди... Ўзимни ноқулай ҳис этаяпман.

– Энди айтаётган ҳовлидан асар ҳам қолмаган. Кўриб турибсиз-ку. Шунинг учун ўзингизни ноқулай ҳис этманг. Ўшанда эҳтимол чиндан ҳам шунақа қилиш зарур бўлгандир.

– Гапираверайми, бўлмаса?

– Гапиринг, гапираверинг!

Абди ҳикоясини бошлади. Гап орасида у «Қоровой амакиникида яшириб қўйган бир дафтарим бор. Айтаман, у киши олиб келиб беради, фаромуш қилган жойларимни ўшандан ўқиб оларсиз», деди...

Маълумингизким, Абдининг ҳикояси кундалик дафтардан олинган маълумотлар асосида Субут тасвирлаб берган воқеалар билан биз аввалроқ танишиб улгурганмиз. Шу бонс ярим тунгача чўзилган бу суҳбатнинг ниҳоясини баён қилиш билан чекланамиз.

– Менинг билишимча, – деди Субут, – Сизни барибир суд қилишади. Албатта, мен Арслон билан биргаликда сизга бериладиган жазони енгиллаштириш учун қўлимиздан келган ёрдамни берамиз. Дарвоқе, марҳум Соли Мамарасулов қилган жиноятлар бўйича алоҳида тергов олиб борилаётган эди. У энди яна ҳам чўзилса керак.

– Минг раҳмат, сизга Субут ака, – деди Абди. – Энди менга рухсат.

– Майли, яхши боринг, – деди Субут гапининг охирида. – Лекин эрталаб вақтлироқ туриб кетсангиз ҳам бўларди, алламаҳал юрмасдан.

– Йўқ. Энди... кетаверганим маъқул...

Абди эшик томон юрди. Кейин тўхтади. Ерга қараб бир зум ўйляниб турди. Чамаси айтилмаган, тўғрироғи, айтолмаётган яна бир гапи бор эди.

Субут сездди. «Гапиринг», деб қистамади. Индамай қараб турди. Абди охири журъат қилди, шекилли, ўгирилиб:

– Яна бир гапим бор. Лекин бу гапни Афифа билан маслаҳатлашмасдан айтаяпман. Сабаби у билан биз яқин муносабатда бўлганимиз йўқ. У гарчанд сизга «Талоғимни беринг», деб хат ёзган бўлса-да, бизлар шунчаки, ака-сингилдек бўлиб юрдик. Агар шу гапларимга ишонсангиз, агар Афифани кечира олсангиз, уни қайтариб олиб келиш ҳаракатини қилинг. У... Сизни фақат сизни яхши кўрар экан. Мен бунга ишонч ҳосил қилдим. У севгисига содиқ қолган... Ҳар қандай шароитда... У Зоҳидийга ҳам сизни деб, сизни қутқараман, деб розилик берган. Ўша куни ҳам... У сизга хиёнат қилмаган. Афифа умуман бошқача аёл. Мен ундай аёлни умримда кўрмаганман...

Субут индамади. Абди ҳам ундан ўз гапларига дарҳол жавоб кутмаётган эди. Шу боис индамасдан эшикдан чиқди. Субут дарвоза дарчасини очиб Абдини ташқарига чиқарди. Қўлини қисиб хайрлашар экан:

– Омадингизни берсин! – деди.

24

Субут Абдини кузатгач, тонгга қадар мижжа қоқмади. Йипитнинг сўнгги гаплари қулоқлари остида тинимсиз жаранглар, Субут: «Наҳотки, наҳотки, шундай бўлса», дея бу гапларга ўзини ишонтиролмас, шу билан бир қаторда ўша сўзлар таъсиридан сира қутула олмасди. Фақат бир нарсга, яъни Афифанинг бошига нимаикен савдо тушган бўлса, ҳаммасига уни мажбур этишганига у сўзсиз ишонарди. Чунки у билан севишиб, қисқа муҳлат бўлса-да, бирга яшаб, феъл-атворини обдон ўрганиб, уни ҳимоясиз, ожиз ва... айни пайтда содда, ишонувчан экани ҳақида аниқ-равшан тасаввур ҳосил этганди. Мудом ўйлардики, унинг бахтсизлигига энг асосий айбдор Шаҳина хоним. Энди ўйлай бошлади: унинг асосий шериги – Муқимхонов ва у ҳам қачондир шунинг учун жавоб беражак.

Айни шу дамда баҳорнинг салқин, ғуборли тонгги отаётган лаҳзаларда ҳам у Афифа ҳақидаги маънос ҳаёлларини Муқимхо-

нов хусусидаги ана шу сокин ва шафқатсиз ҳукм билан тугатди. Шубҳасизки, у бир неча кундан кейин Арслон билан Абди ҳақида гаплашиш асносида Даврбек Муқимхоновнинг фожиали вафот этгани ҳақидаги хабарни эшитишини ҳали билмайди. Билгач эса: «Вожаб, ўша куни саҳар чоғи кўнглим сезган экан-а», дея ҳайрат ичра лол туриб қолди.

– Суд энди яна анча орқага сурилса керак? – деб сўради Субут.

– Аксинча, энди тезлашади, – деди Арслон. – Чунки деярли ҳамма нарса ойдинлашди.

– Абдига енгилроқ жазо берилишига умид қилса бўладими, ишқилиб, – деб сўради Субут.

– Ҳозирча бир нарса дейишим қийин. Лекин умид қилиш мумкин. Ҳамиша, ҳар қандай шароитда умидни узмаслик керак. Дарвоқе, Солининг қамоқдаги шернклари унинг буйруғи билан Абдига икки марта суиқасд қилинганини тасдиқлаб туришибди. Улар: «Соли ўлмаганда, Абдини барибир ўлдирад эди», дейишяпти. Ҳар ҳолда Абдининг гуноҳини сал бўлса-да, енгиллаштирадиган ҳолатлар бор. Лекин нима бўлганда ҳам унинг қасдан одам ўлдирганини оқлаш қийин...

– Ахир ўз жонини асраш мақсадида «Зарурий мудофаа», деган тушунча ҳам мавжуд-ку?

– Келинг, ҳозирча «Эҳтимолар назарияси» билан шуғулланиб ўтирмайлик. Суд ҳаммасини инобатга олади, албатта. Сиз яхшиси... бизга бир масалада ёрдам беринг.

– Қанақа масала экан?

– Афифа Зокирова судда гувоҳ сифатида қатнашиши керак. Абди унинг манзилини айтишни хоҳламаяпти. Агар сиз уни чақиртирсангиз, маъқул иш қилган бўлар эдингиз.

– Мен ҳам унинг манзилини билмайман-ку.

– Абди айтмадими сизга?

– Айтмади. Очиғи, мен ўзим сўрамадим. Чунки ўша лаҳзада бунга тайёр эмасдим.

– Энди тайёرمىсиз? У ҳолда сизни Абди билан учраштиришим мумкин.

– Энди менга ҳам айтмаса керак. Қолаверса, қўйинг, шу ишдан мени соқит қилинг, илтимос.

– Хоҳламасангиз, майли, нима ҳам дердим. Лекин биз уни Интерпол орқали қидиртираяпмиз. Тез орада топилиб қолса ҳам ажаб эмас. Лекин сиз барибир судда қатнашасиз. Зоҳидийнинг

одамларига қўйилаётган айблар орасида сизга героин тикиштириб, милицияга ушлаб бериш ҳолати ҳам бор. Бу ҳақда аввал ҳам гаплашганмиз, сизни ўша слимхалта келтириб берган йигит билан юзлаштиришган.

– Ҳа, юзлаштиришган. Ҳаммасини ёзиб, қўл қўйдириб олишган. Яна сарсонгарчилик шартмикин?

– Бу гал сарсон бўлмайсиз. Атиги бир марта судга келиб кетасиз, холос.

– Унақа бўлса, майли. Фақат сиздан илтимос, Зоҳидий сувдан қуруқ чиқиб кетишига йўл қўйманг, хўпми?

– Мен бу соҳада қўлимдан келган ҳамма ишни қилаяпман. Лекин...

– Нима «Лекин»?..

– Лекин барибир Зоҳидийга енгил жазо берилса керак.

– Пулнинг кучими?

– Йўқ. Шунчаки... Зоҳидий ўзингиз айтганингиздек жудаям маккор одам экан. Ўзини муҳофаза қилиш учун ҳамма чорани кўрган. Героин савдосига зимдан раҳбарлик қилган бўлса ҳам, бевосита қатнашмаган. Гўёки у бу ишлардан мутлақо беҳабар бўлган.

– Қўйинг-е, шу гапларга ишониб юрибсизми?

– Мен-ку ишонмайман. Лекин қаранг: Афғонистондан сотиб олинган бир неча вагон майиз Голландияга жўнатилаяпти. Ҳаммаси қонуний. Хужжатларга Зоҳидийнинг ўринбосари қўл қўйган. Ана шу вагон ичидан топилган героинни қўлида ишловчи гу-машталари «Биз қилганмиз, хўжайиннинг бу ишлардан мутлақо хабари бўлмаган», деб туришибди. Бундай ҳолатда, масалан сиз, қандай йўл тутган бўлардингиз?

– Менга героин тутқазган йигитга ҳам Зоҳидий буйруқ бермаган, унинг бу ишдан ҳам мутлақо хабари бўлмаган. Шунақами?

– Шунақа. Устига устак, Зоҳидий аксинча: сизни гаров эвазига чиқариб олиш учун пул тўлашга рози бўлган. Биласиз-ку!

– Биладан. Бунинг сабабини ўзингиз ҳам биласиз.

– Ҳа, лекин у сабабни делого қўшиб бўлмайди. Гарчанд... Афифахон келиб: «Зоҳидий менга... шунақа тактиф билдирганди», деб турса бошқа гап. Лекин сиз бунни хоҳламайсиз.

– Кераги йўқ. Майли, қўйинг. Ўша Зоҳидийлар... Муқимхонлар... даврини суриб юраверсин, – деди Субут, аламли киноя билан.

– Э-э, дарвоқе, эшитмадингизми, Муқимхоновни, – деди Арслон.

– Нима бўпти?

– Оқшом... ўлган...

– Нима? Қанақа қилиб? – ишонмай сўради Субут.

– Сизу бизга яхши таниш бўлган услуб – ўз уйида, тўғрироғи марҳум хотини Манзура Турсунованинг ҳовлиси ётоғида газдан заҳарланган. Ёнида... Лайло исмли хизматкор аёл ҳам бўлган. Ўтган гал, хотини заҳарланиб ўлганда, биз ўша хизматкор аёлдан гумон қилган эдик. Лекин буни исботлашнинг иложи бўлмаганди. Энди худди шу усулда хизматкор ҳам, Муқимхоновнинг ўзи ҳам...

– Яна «Бахтсиз ҳодиса»ми?

– Бу гал шундай, деб ўйлашга ҳамма асослар бор. Дарвоза ҳам, уй эшиклари ҳам ичкаридан қулфланган, тамбаланган. Ташқаридан биров киришининг мутлоқо иложи бўлмаган. Деразалар панжарали. Эшиклар темирдан...

Эрталаб шофёр келиб, бир соат кутган. Чиқавермагач, газ ҳидини сезиб, милицияга хабар қилган. Милиция дарвоза ва эшикларни бузиб очишга мажбур бўлган. Хуллас, қисматнинг ўзи ҳукм чиқарганга ўхшайди...

– Ўтган сафар хизматкор аёлни сиз тергов қилганмидингиз?

– Ҳа. Мен сўроқ қилганман. Гумон бор эди. Лекин унга айб қўйишнинг иложи бўлмади. Аёл бир кун олдин жавоб сўраб кетган... Ўшанда менда Муқимхонов сафарга кетишдан олдин мутлоқо четдан бошқа бир одамни ёллаган, деган тахмин ҳам бор эди. Бироқ Муқимхоновни «тузукроқ» сўроқ қилишнинг иложи бўлмади. Унинг қаерда ишлашини биласиз-ку, шу тахлит бу тахминимга жиддий эътибор берилмай қолиб кетди.

– Муқимхонов... ўша аёл билан... бир тўшакда эканми?

– Ҳа...

– Лекин сиз барибир «Бахтсиз ҳодиса» юз берганига ишонмай турибсиз-а. Яна қанақадир гумонингиз, тахминингиз бор. Шундай эмасми?

– Шундай бўлганчи билан... бунинг нима аҳамияти бор?

– Аҳамияти шундаки, одамларга ҳақиқатни аниқлаб айтиш керак.

– Ҳақиқатни аниқлаш ва аниқса, очиқ айтиш ҳамини ҳам осон кечавермайди, Субут ака, – деди Арслон.

– Келинг, лоақал аниқлашга уриниб кўрайлик. Айтиш-айтмаслик – иккинчи масала бўла қолсин. Майлими?

– Майли. Лекин қандай қилиб?

– Сиз менга ўша Лайло исмли аёлнинг сўроқномасини ва умуман у ҳақда билган, аниқлаган нарсаларингизни сўзлаб беринг. Кейин мен сизга ҳақиқат қанақалигини айтай.

Арслон беихтиёр кулиб юборди:

– «Сиз менга ернинг таянч нуқтасини топиб беринг, мен уни тескари ағдариб бераман», – деган экан бир афанди олим.

– Ўша олим афанди эмас, жиддий ва буюк Арасту бўлган.

– Майли, жаноб «Арасту», ишдан сўнг бирга бир пиёла чой ичамиз. Ўшанда гаплашайлик. Хўпми?

– Хўп.

– Нечада бўшайсиз?

– Саккиз, саккиз яримларда.

– Жуда соз. Соат тўққизда прокуратура яқинидаги «Зарафшон» тамаддихонасида учрашамиз. Келишдикми?

– Келишдик.

Кечки нонушта устидаги суҳбат асносида Арслон деярли бирон янги гап айтгани йўқ. Фақат «Муқимхонов яна бўйдоқ бўлиб олгач, кейинги пайтлар бир неча бор хизматкор алмаштирган, сўнгра яна ўша эски хизматкорни чақирган, чунки у билан илгаридан яқин муносабатда бўлган», деган гапи Субутни ўйлантирди. «Калаванинг учи мана шу ерда», деб ўйланди у.

– Хўш, энди ҳақиқатни айтинг, – деди охирида Арслон.

– Уни сизга ёзиб бераман. Ўқиб баҳолайсиз, деди Субут.

– Э-э, бунақа демайсизми? Сиз менинг вақтимни олиб, асарингизга факт йиғайтган экансиз-да. Сизни қаранг-у, бадний асарга ёзавермайсизми, тахмин-таваккал қилиб.

– Йўқ, бу асар тахмин таваккал эмас, ҳаққоний асар бўлади, – деди Субут ишонч билан.

– Ҳазиллашдим, Субут ака, биламан. Сиз фақат ростини ёзасиз. Очиғи «Намозшомгул»ингизни ўқиб, мардлитингизга қойил қолдим. Ўзингизни ҳам аямагансиз.

– Бу воқеа ҳам «Намозшомгул»нинг давомига киради.

– Ундай бўлса, қизик нарса чиқади. Аммо-лекин муболағани ҳаддан ошириб юборманг, Муқимхонов масаласида. Ҳарнечук давлат идораларида ишлаган одам.

– Тўғри айтасиз. Давлат идорасида ишлаган одам. Виждонли, ҳалол, элпарвар бўлиши керак. Шу боис масъул идорага ишга олишаётганда минг битта чиғирикдан, элакдан ўтказишади. Бироқ афсуски, барибир... Муқимхоновга ўхшаган одамлар бирда-ярим кириб қолади. Бас шундай экан, гуруч ичидаги курмакларни фoш этиб, улар ҳақидаги бор гапни бўямай, яширмай айтишимиз зарур. Токи элу халқ тақдири учун масъул бўлган мўътабар идораларда бундай каслар такрор-такрор пайдо бўлмасин.

– Майли-ку... Лекин Муқимхонов сизни ишга жойлаб қўйгани яхши эсимда...

– Мен, Арслонжон, шаккок одам эмасман. Қолаверса, шахсан ўзим, Муқимхоновдан айтарли бир ёмонлик кўрганим йўқ. Аксинча, сиз айтгандек, мени бир неча марта ишга жойлаштирган. Лекин барибир ҳам биз виждон кўзига тик қарашимиз, ҳаром билан ҳалолни фарқлай олишимиз керак. Қолаверса, улуғ бир адиб айтгани каби Муқимхонов сингари одамларнинг ёмон, ҳаром йўллардан юриши – бу уларнинг фожиаси, бахтсизлиги. Ана шу фожиани ҳаққоний кўрсатсанг, бошқаларга сабоқ бўлади.

– Мантиқ кучли. Ҳеч қандай эътирозга ўрин йўқ, – деди Арслон.

Улар ярим тунда хайрлашишди.

Субут уйга келиб, яна тонгга қадар кўз юмолмади. Миясида боя Арслон унга, у Арслонга айтган гаплар, Муқимхоновнинг ўлими билан боғлиқ воқеанинг Субут тахмин қилиб, қоғозга туширмоқчи бўлаётган изоҳи...

Янги кун якшанба эди. Шу боис озроқ ухлаб, соат тўққиздан ошганда турди. Ювиниб, энгил нонушта қилгач, ёшига ўтирди.

Алқисса, навбатдаги бобни инсоний бир ачиниш, афсус ва надомат ила қадрдонимиз Даврбек Муқимхоновнинг аянчли қисматига бахшида этамиз. Бунда Субут Сокин қаламидан фойдаланамиз. Албатта, эслатамизки, Субут ёзган воқеада ҳаёт ҳақиқати ва бадийий тўқима уйғунлашган. Шу боис воқеанинг тахмин, фараз ҳамда бадийий тасаввур асосига қурилган, ишонил қийин бўлган ўринлари ҳам борлиги шубҳасиз. Бунинг учун Субутни маъзур тутамиз. Зеро, Муқимхонов фожеасининг асл манзараси, маъно-моҳиятини аниқ ифодалашнинг энди сира ҳам иложи йўқ. Фожа иштирокчиларининг ҳар иккиси ҳалок бўлган.

Лайло кутилмаганда келиб қолди. Шанба кунни эди. Даврбек Хатимага «Тушликни тайёрлаб кейин кетарсан», деди. Лайло бу ҳафта келмаслиги керак эди...

Лекин у тонг саҳарда келди. Аксига олиб ҳар сафар дарвоза қўнғироғини босадагин одам бу гал калити билан очиб, ётоқхонага тикка бостириб кирди.

Даврбек билан Хатима парқув тўшақда деярли кийимсиз ачомлашиб ётишарди. Ҳали қуёш кўтарилмагани боис қоронғи эди. Лайло ётоқхона чироғини ёқиб юборди. Хатима «Вой, ўлай», деб сапчиб турди. Даврбек ширин уйқуда экан, уйғониб кетди. Дафъатан ҳеч нарсага тушунмай беихтиёр бақриб юборди:

– Нима? Нима бўлди? Ким кирди? Ўғри босдимми? Ушла, ўғрини!..

– Мен ўғри эмас, – деди хотиржам, лекин ғазабли товушда Лайло. – Сизлар... Ўғри...

Даврбек ўзига келди. Ўрнидан туриб, индамай тескари қараб кийинди.

– Кўрқма, кийиниб ол, бу ўзимизнинг одам, – деди Хатимага. Ўзи кийиниб бўлгач, Лайлонинг ёнига келиб, билагидан ушлаб кўшни хонага олиб чиқди.

– Юр, ҳовлига чиқайлик... Тушунтираман...

Лайло уни силтаб ташлади. Секин, лекин қаҳр билан:

– Ёлғончи, бетайин одам экансиз, бевафо! – деди.

– Сен... Сен мени айблашга нима ҳаққинг бор? Кимсан ўзи? – деди Даврбек «Кўрққан олдин мушт кўтарар» қабилда.

– Ҳали шунақами, – деди Лайло унинг кўзига тик қараб. Энди мен ҳақсиз, кераксиз бўлиб қолдимми? Манзура опамни ўлдириниш, уйига эгалик қилиш зурур бўлганда мен керакли эдим. Энди кераксиз бўлибман-да? Майли. Майли, мен кетдим. Энди нима қилишни ўзим биламан.

Даврбек кўрқиб кетди.

– Шошма, Лайло, ўзингни бос, азизам. Мен қизишиб кетдим. Тушун, ахир тўсатдан ухлаб ётган жойингга бостириб киришса, одам шошиб қолар экан... Мен сенга ҳаммасини тушунтираман. Бу аёл Москвада партия мактабида бирга ўқиган курсдошим. Шаҳримизга меҳмон бўлиб келган экан. Ўн йилдан бери кўришмагандим. Мастлик билан бир бўлиб қолди-да... У бугун, шу

бугуноқ жўнаб кетади. Ҳозир кетади. Кейин гаплашайлик, хўпми?

Лайло индамади. Ҳовлига чиқиб, эшик ёнидаги курсига ўтириб йиғлаб юборди. Даврбек унинг елкасини силади. Бу орада Хатима кийиниб, ичкаридан мўралади. Даврбек унга дарвозани кўрсатиб, «Чиқиб кет» дея ишора қилди. Хатима чиқиб кетди. Даврбек дарвозани ичкаридан қулфлаб, Лайлони белидан кучоқлаб ичкарига бошлади. Лайло ҳарчанд қаршилик қилмасин, Даврбек уни кучоқлаб, ўпиб ялинарди:

– Жоним, азизам, бир марта кечир! Умримда биринчи марта шунақа бўлиб қолди. Кўп ичган эканман. Ичкарига кириб ётиб қолсам, ўзи ечиниб хонамга кирибди. Худо ҳаққи, бирга ётган бўлсам ҳам унга қўлимни теккизганим йўқ. Ўзинг яхши биласанку. Кўп ичсам, бўлмай қоламан. Ундан ташқари мен... яхши кўрмаган аёл билан ёта олмайман, буниям билардинг-ку...

Шу гаплар баробарида у Лайлони бошқа хонага, ўзининг аввалги ётоғига олиб кирди. Елкасини силаб, ўпиб, ялаб-юлқаб, ечинтиришга тушди. «Ҳозир яхшилаб кўнглини олсам, кўрмагандай бўлиб кетади», деб ўйлади. Лайло уни кейинги икки кун мобайнида кўрмаган, шу боис соғиниб, ичкиб келган эди. У кейинги пайтлар Даврбек ундан ўзини олиб қочаётганлигининг сабабини «Кўнглидагидай эркалатиб, яйратолмаяпман, деб изоҳлаган, шу сафар аввалги пайтлардагидек ҳамма жойини уқалаб, бир роҳат қилдираман», деган иштиёқни бор эди.

Бояги кўнглисиз манзара унинг ғазабини кўзгаган, ҳатто ўша тонгда ҳар иккаловини ҳам тўшакда ўлдириб ташлашга тайёр эса-да, иштиёқни сўнмаган эди. Зеро, айтишларича, ғазаб айрим кишиларда ҳирс ғалаёнини янада кучайтирар эмиш... Шу боис у Даврбекнинг ҳаракатларига аввал енгилгина қаршилик кўрсатган бўлди-ю, кейин жингалак сочларидан тортиб, бошини дириллаган яланғоч кўкракларини устига босиб йиғлади. Даврбек Лайлони буткул ечинтириб, каравот устига ётқизди. Унинг устига энгашар экан, юраги шувиллаб кетди. Ичи муздек, қони совуқ, шашти паст эди. Ҳарчанд уринмасин, ҳарчанд Лайлони ялаб-юлқамасин ўзида унга нисбатан майл уйғотолмаётганини сезди. Сезиш баробарида кўрқди. Кўрқкиш туфайли иштиёқни буткул сўниб, аёлни кучоғидаги вужудини совуқ, шилимшиқ тер босди. Лайло бошда буни сезмади. Ўз ҳиссиёти, ўз шавқни билан оввора бўлиб, Даврбекнинг сочларини тортқилади. Бўйнидан, кўкракларидан ўпди. Бироқ бир неча сониядан сўнг:

– Э-э қўйинг-е, – деб ўрнидан туриб кетди.

– Салгина толиққанман. Бу – ишнинг кўплиги, кеча меъёридан ортиқ ичганим туфайли. Бироқ шошма, ҳозир ўзимга келаман, – деди у чалқанча ётиб, жунжикаётган яланғоч бадани устига кўрпани тортиб. Лекин у ҳадеганда «ўзига» келмади. Бундан асабийлашди. Тушликдан сўнг ётиб ухламоқчи, асабини тинчлантириб, ҳаётда унга биринчи марта панд берган энг асосий, энг муҳим «қуроли»ни жангга шайламоқчи бўлди. Ухлолмади. Баттар асабийлашди. Кечгача нима қиларини билмай юрди: бадантарбия билан шуғулланди. Ҳаммомнинг буғхонасига кириб, танасини обдон қиздирди. «Наҳотки, белимнинг қувватини бутунлай сарфлаб қўйган бўлсам», деган шубҳа, қўрқинчли ўй кўксига қадалиб турар, шу боис қоронғи тушгани сари Даврбек ҳам ваҳимага тушар, «Агар уринишим беҳуда кетса, Лайлонинг кўнглини хушлай олмасам, чатоқ бўлади», деб ўйларди у.

Энг ажабланарлиси, энг кулгили ва энг алам қиладиган жиҳати шунда эдики, у боягина тўшагидан туриб кетган Хатиманинг оппоқ, лорсиллаган гавдасини кўз ўнгига келтирган заҳоти қони қизиб, иштиёқи алангалана бошлар, аммо Лайлонинг қўлини ушлаши биланоқ қони совиб, шашти тушиб кетарди. Ногаҳон «Падарлаънат Хатима, иссиқ-совуқ қилиб кетганми, нима бало» деб ўйлади. Чиндан ҳам шунақага ўхшарди. Лайло ҳам энди буни яққол ҳис қилди. Обдон кўз ёши қилди. «Суюқ аёллар билан юравериб, касал бўлиб қолдингизми?» деб сўради ачиниш билан. «Йўқ, отдайман. Бугун шунчаки... бўлмайроқ турибди», деди Даврбек. «Бояги аёл билан ростдан ҳам ётганингиз йўқми?» деб сўради Лайло. «Ётганим йўқ», деди Даврбек. «Агар, ётган бўлсам, тил тортмай ўлай, деб қасам ичинг-чи», деди Лайло. Даврбек илгари бунақа пайтларда бунақа қасамларнинг бир, икки челагини тап тортмай ичиб юборар ва бундай «эчки қасам»лар унга чивин чаққанчалик ҳам зарар етказмасди. Негадир бу гал кўрқди. Қасам ичмади. «Сен мени севасан-ку, қасам ичмасам ҳам ишонишинг керак», деди. «Демак, ётгансиз. Ўша аёлни яхши кўриб қолгансиз. Шунинг учун мени кўнглингиз тортмаяпти», деди Лайло. Кейин билағонлик билан қўшимча қилди: «Одам кўнгли тортмаган киши билан ётолмайди. Мен шунинг учун биринчи эримникидан қочиб кетганман. «Яхши кўрмаган одам билан яшашдан кўра ўлган яхши», деганман. Шунинг учун сиз ҳам ўзингизни қийнаманг, агар мени кўнглингиз тортмаётган бўлса,

мен хафа бўлмайман. Ростини айтаверинг. Агар кет десангиз, тақдирга тан бериб, кетавераман», деди.

Даврбек аёлнинг кўзларига қаради. «Самимий гапираётирми, ёки маккорлик қилаяптими?» деб ўйлади. Лайлонинг кўзларида чуқур бир ҳасрат, мунг кўрди. «Ростдан ҳам тақдирга тан берганга ўхшайди. Лекин бирданига айтмаслик керак», деб ўйлади.

– Биласанми, Лайло, азизам, мен сени чиндан ҳам яхши кўраман. Уйланишга ҳам тайёрман. Лекин одамларда шубҳа, ортиқча гап-сўз туғилмаслиги учун яна ҳеч бўлмаганда беш-олти ой сабр қилишга тўғри келади. Сенга «Ҳар ҳафта келавермагин», деганимнинг сабаби ҳам шу. Рози бўлсанг, ҳозир ётиб ухлайлик. Эртага яқшанба. Маза қилиб бирга дам оламиз. Индин эрталаб туриб, кетсанг... Ҳаммаси жойига тушгач, ўзим бориб сени олиб келаман. Маъқулми?

Лайло индамади. «Майли» ҳам «Йўқ» ҳам демади. У ҳаммасини тушунганди. Чиқиб кетди. Ўзининг ҳовли этагидаги ҳужрасига бориб ётди. Эрталаб вақтли туриб, нонушта тайёрлади. Рўзғор юмушларини индамайгина бажариб юрди.

Даврбек Лайлонинг сукутини «ризолик аломати», деб тушунди. Шу боис анча осойишта ухлаб, бир қадар тиниқиб турди. Тушлиқдан сўнг чиқиб, бозорлик қилиб келди. «Бу оқшом обдон хурсанд қиламан-да, кейин хайрлашаман. Уч-тўрт ой ўтгач, совиб, кўникиб кетади. Бошқа бирон иш топса, бутунлай унутиб юборади. Ахир ўзиям кўриб турибди-ку, иқим суймаётганини», деб ўйлади.

Кечқурунга ош қилишди. Даврбек кечагидақа «мағлубиятга» учрамаслик учун тўйиб коньяк ичди. Устидан таниш дўхтир ёзиб берган ҳапдорилардан ютди. Ҳайрият, бу сафар қуроли панд бермади, найзаси синмади. Лайло ҳам анча ичганди. Ўзини ҳиссиздек кўрсатишга, туйғуларини ошкор этмасликка ҳарчанд уринаётган бўлса-да, Даврбек унинг роҳатланаётганини сезди. «Қалай, яхшими?» деб сўради. Лайло яна индамади. Чуқур уҳ тортди. Бир пасдан сўнг: «Наҳотки, бу охиригисиз висол оқшомимиз бўлса?» деб сўради. «Даврбек ака, акажон, илтимос, мени ташлаб кетманг, мен сизга керак бўлса, жонимни ҳам бераман», деб йиғлаб, ялинди. Даврбек эса яна кечаги гапни такрорлади. «Вақт келса, албатта, бирга бўламиз», деди. Лайло эса Даврбек бугун у бишан ўзини мажбурлаб, ичкилик, дори ёрдамида қўшилганини кўрди. Шу боис у «вақт» энди ҳеч қачон келмаслигини яққол англаб турарди.

– Майли, энди ётиб укланг, эртага ишга боришингиз керак, – деди у Даврбекка.

– Сен ҳам ёт, барвақт туриб кетасан-ку, – деди Даврбек.

– Ҳа, энди ухлайлик, – деди Лайло чироқни ўчираб экан. – Мен ўзимнинг хонамга бориб ёта қолай. Майлими?

– Майли, – деди Даврбек ва ичкилик ҳамда дори кучи билан қилинган зўраки ишрат туфайли азбаройи толиққани боис тез уйқуга кетди. Лайло ухламади. Боши қаттиқ оғрир, юраги қисилар, нима қилишини билмай, ҳужрасида у ёқдан-бу ёққа юрар, гоҳ кулар, гоҳ йиғлар, гоҳ оғир нуқтага тикилганича қотиб ўтириб қолар, кейин ногоҳон ўрнидан туриб ҳовлига чиқар, Даврбек ётган хонага кирар, унинг қаттиқ ухлаётганини кўриб, қайтиб чиқиб кетар, ҳужрасига борар, яна Даврбекнинг ётоғига келиб, қоронгуда унинг юзига термулиб-термулиб, қайтиб чиқиб кетарди.

Бир маҳал у нима қилаётганини ўзи ҳам билмай ошхонага кирди. Кичик ошхона Даврбек ухлаётган ётоқхонанинг рўпарасида жойлашган эди. Шўрлик Манзурахон табиатан ҳўран бўлгани боис, «Тунда очиб қолсам, узоққа чопиб юрмайин», деб шунақа қилган. «Овқат тезроқ исисин», деган мақсадда итальянча кучли газ плитаси қўйдирган. Лайло ўшанинг ёнига келди. Плитанинг ҳамма муруватларини бураб, газни очди. Духовканинг эшикчасини ҳам очди. Сўнгра ошхона ва ётоқхона эшикларини ланг очиб, даҳлизга чиқадиган эшикни зич бекитди. Икки-уч дақиқа каловланиб тургач, ётоқхонага кирди. Ечинди. Даврбекнинг ёнига кириб ётди. Уни маҳкам кучоқлаб олди. Даврбек уйқусираб: «Келдингми?» деб сўради. «Ҳа, келдим, бутунлай келдим», деди шивирлаб Лайло. Кўп ўтмай газ ҳиди элтиб, иккаласи ҳам ҳушдан кетишди...

Шу ўринда соддадил ўқувчим: «Энди Муқимхонов қазо қилди, шекилли», дея ўйлаётган бўлса ажаб эмас. Биз ҳам шундай фикрда эдик. Лекин...

Эрта билан уни ишга олиб кетиш учун келган шофёр йигит бир соатча кутгач, дарвоза кўнғироғини устма-уст босади. Жавоб бўлмагач, ҳайратланади. Ичкаридан чиқётган қўланса ҳид кўнглига шубҳа солади. Дарҳол милицияга, «Тез ёрдам»га хабар беради. Милиция ходимлари етиб келишиб, девордан ошиб, ичкарига киришади. Киришади-ю... Даврбекни ҳовлида, шундоққина уй эшигидан чиққан жойда чўзилиб ётган ҳолатда кўришади. Лайло эса ичкарида ётоқхонадаги кароват устида тиришиб қолган эди. Дастлаб милиция ходимлари ҳар иккисини ўлган,

деб хулоса қилишади. Чунки иккаласининг ҳам юраги уришдан тўхтагани. Одатдагидек, сал кечроқ келган «Тез ёрдам» сунъий нафас олдириб, тўғридан-тўғри юрагига укол қилиб, тирилтиришга уринишади. Реанимация машинасига солиб, «Шошилинич тиббий ёрдам маркази»га олиб кетишади.

Шу куниеқ шаҳарда «Муқимхонов хизматкор аёл билан тўшакда газдан заҳарланиб ўлибди», деган миш-миш тарқалди. Аслида эса... Лайло ўлган-у, Даврбек тирик қолганди. У «клиник ўлим» ҳолатида бўлган. «Тез ёрдам» экспертизага олиб кетаётган пайтда милиция ахборотномасига ҳам «ўлди», деган хабар бериб юборилган. Муқимхоновнинг «клиник ўлим» ҳолатида экани экспертизага олиб борилган пайтда аён бўлган. Кечга яқин у тирилтирилган. У ўн беш кунга қолмай тузалиб чиқади. Чиққан заҳоти уни юқорига чақиритиб, қайсидир бир вилоятга, қайсидир бир раҳбарга ўринбосар қилиб жўнатиб юборишади.

– Муқимхонов тирик экан, – дейди шаҳарда кўнғироқ қилиб Арслон. – Узр. Сизни алдабман.

– Мен унинг ўлганига ишонмаган эдим, – дейди Субут.

26

Одатда аксарият саргузашт асарларнинг биринчи ёки сўнгги боби:

– Ўрнингиздан туринг суд келаяпти! – деб бошланади. Чунки бу – воқеага аллансчук ваҳималилик, сирлилиқ бағишлайди.

Субут Сокин ҳам шаҳар судининг мажлисхонасига кириб борар экан хаёлига «Намозшомгул» асарининг иккинчи қисмини худди шу сўзлар билан яқунлайман», деган фикрда эди. Лекин суд котиби эълон қилган мана бу хабар унинг фикрини ўзгартириб юборди.

– Кўрилатган жиноят ишида янги ҳолатлар пайдо бўлганлиги сабабли суд мажлиси кечиктирилади!..

Ушбу жиноят ишининг ипидан игнасигача хабардор бўлган Субут унда қанақа «Янги ҳолатлар» пайдо бўлиши мумкинлигини ҳам тахминан билади. Бинобарин хаёлига келган фикрдан ҳаяжонланиб кетди. «Демак, уни олиб келишган. Ёки ўзи келдимми?.. Ҳарқалай у шу ерда... Агар чиндан ҳам янглишмаётган бўлсам, бугун эрта мени ҳам яна чақиритишса, у билан юзлаштиришса керак...»

Субут Афифани назарда тутаятган эди. Ҳўв ўша у баҳор оқшоми Абди билан тасодифий учрашув ва муфассал оғриқли

су ҳабатдан сўнг «Имкони бўлса, Афифа судга келгани, ҳамма нарсани аниқлаштириб, ўринсиз саволу тахминларга чек қўйгани маъқул», деб ўйлар эди. Арслон кейинроқ уни умидвор ҳам қилди. «Излашяпти. Яқин орада топиб, олиб келишади», деб. Лекин бу орада суд бошланиши ҳақида хабар топди. «Демак, топишолмапти», деб ўйлади. Субут Арслон орқали тергов чоғида Абди Самадовнинг гуноҳини енгиллатишга ёрдам бериши мумкин бўлган кўпдан кўп ҳолатлар очилганидан хабардор эди. Ҳатто Зоҳидий ҳам Абдига хориждаги банкдан пул олиш учун сохта чек ёзиб бериб, алдаган бўлса-да, юзлаштириш чоғида ўша номардлигини ювишга ҳаракат қилган: «Абди Самадов ўша тунда Соли Мама-расуловни ўлдирмоқчи эмасди. Солини жиноят устида қўлга олиб, милицияга топширмоқчи эди. Лекин Соли унга ташланиб, ўлдирмоқчи бўлгани боис ўзини ҳимоя қилиш учун отишга мажбур бўлди», деб гувоҳлик берди. Пихини ёрган бу одамнинг айёрлигига Абди ҳам қойил қолган. Чунки «Солини ушлаб, милицияга топширмоқчи эдим», деган гап унинг етти ухлаб тушига кирмаган, сираям хаёлига келмаган эди. «Бундан буёғига шунақа, деб тур, ука, деди Зоҳидий. Шундай деб турсанг, иншоолло қутулиб кетасан. Менинг сенга ёрдамим шу бўлсин...» «Бу ёрдамнингиз учун раҳмату лекин барибир ўшанда номардлик қилдингиз», деган Абди. Зоҳидий кулган. «Э-э, ука, хафа бўлма, бу пул курғур одамнинг жигаридан ясалган, уни гоҳида сўнгги нафасингда, ҳатто туққан болангга ҳам раво кўролмайсан», дебди. Кейин у Арслонга қараб: «Бировнинг пули бировга ҳеч қачон вафо қилмайди, буни укамиз Даврбек Муқимхоновнинг қисматидан ҳам билса бўлади», деган. «Бу билан у «Муқимхоновни катта ишларга мен пул сарфлаб кўтарган эдим», демоқчи», дея изоҳлади Арслон. Сўнгра Субут учун гоят қизиқарли бўлган бошқа гапни ҳам айтди. «Мен ундан: «Унақа бўлса нега фалон пул турадиган данғиллама ҳовли-жойни кўзингизни чирт юмиб, Муқимхоновга ҳадя этиб юбордингиз», деб сўрадим. Шунда у ғалати гапларни айтди. Мен... Муқимхоновга сарфлаган пулларимнинг донмо бир сўми икки сўм бўлиб қайтишига ҳаракат қилганман ва шунга эришганман ҳам. Ҳовли-жой эса. У аввало мениқимасди, бировнинг шошилгинча арзон-гаров сотиб кетишга мажбур бўлган мулки эди. Унинг менга насиб қилмаслигини билардим... Қолаверса, мен яна шуни биламанки, асл мол-мулк барибир бир кунмас бир кун ўзининг ҳақиқий эгасига қайтади...»

«У тўғри айтибди, деди кулиб Субут. Ҳовли чиндан ҳам эгасига қайтди». Арслон тушунмади: «Қанақа қилиб, ахир унда... сиз яшаяпсиз-ку?» «Мен қарзга турибман. Агар вақти келиб қарзни узолмасам, қайтариб беришга тўғри келади». «Бекор айтибсиз, деди Арслон. Ҳовли қонунан Афифа Зокированинг номида. Унинг розилигисиз ҳеч ким қайтариб ололмайди». «Афифа йўқ-ку?» «Келади, обкеламиз. Эртами-кечми...» «Дарвоқе, башоратларимиз эсингиздами?» «Ҳозир башорат ҳақида эмас, бугунги аниқ гаплар ҳақида гаплашайлик...»

Мана, энди Субут ўйладики, Арслон айтганидек, Аффани олиб келишган ва ... насиб этса, бу Абдининг оқланишида муҳим рол ўйнаши керак. Кейин ҳайрон бўлди. Нега у Аффадан кўра Абдини кўпроқ ўйлаяпти? Тўғрироғи, нега Афифа унинг учун қанақадир иккинчи даражали одам бўлиб туюлаяпти? Ундан кўнгли қолдими? Бунинг сабаби нима? Тунов кунни Шаҳина хоним аччиқ устида айтиб кетган гапларми? «А-аҳ, дея қўл силтади Субут. Ўша манжалақининг ўзи нима-ю, гапи нима? Шаҳина деганлари пул учун одам сотиб, имону номус сотиб юрган фосиқа бир махлуқ-да... Қўй, шу наҳс босган кимсанинг гапини ҳам, ўзини ҳам ўйлаб ўтирма...»

Субут ўзини бошқа фикрлар билан чалғитишга уринди. Даврбек Муқимхонов ҳаётидаги «кескин бурилиш» хусусида Арслон билан гапиришган гапларини эслади.

– Қаранг-а, – деди ҳайрат билан Арслон. – Ёнида ётган аёл тарракдек қотиб, ўлиб қолган-у, бу одам яна тирик...Клиник ўлим ҳолатида бўлатуриб, яна тегирмондан бутун чиққанини айтинг!

– Муқимхоновга ўхшаганлар осонликча жон бермайди, – деди Субут. – Агар улар сал нарсага ўлаверса, ҳаётнинг қизиғи қоладими? Дарвоқе, сизлар уни яна тергов қилишларингиз керак эмасми? Бир ҳовлининг ўзида аввал хотини, кейин хизматкори айнан бир хил усулда ўлдирилди-ю, бу соҳиби каромат нуқул тирик қолади.

– Текширишди. Газни хизматкор аёл очган. Чамаси у ўзини ҳам Муқимхоновни ҳам ўлдирмоқчи бўлган. Сабаби ҳам аён. Муқимхонов ўша хизматкор аёл билан хушторлик қилиб юрган. Кейинги пайтда эса ундан безор бўлиб, ишдан бўшатмоқчи бўлган экан... Иш ёпилди. Муқимхонов узоқ бир туманга «бадарға» этиб юборилди. Шу билан унинг сиёсат осмонидаги парвози ўз ниҳоясига етди.

– Яна бир кун оқ от миниб, ғолибона қайтиб келмасмикай, ишқилиб? – деди Субут.

– Келмайди. Энди узоқлашиб кетди.

Яна беихтиёр Афифани ўйлади Субут. Уни ҳам энди ўз ҳаётидан, ўз ҳаёлидан узоқлаштириши керак эмасми? Бас, етар энди. Оврупача айтганда, жентлменлик, романтика, мусулмончасига – савобталабликнинг ҳам чек-чегараси бордир... «Муҳаббат-чи? Муҳаббатнинг ҳам ўлчами, меъёри борми? Ахир сен уни севардинг-ку! Севардим эмас, ҳалиям севаман. Ўша ожиз ва ҳимоясиз Афифани ҳамон севаман. Бугунги Афифани эса... Бугунги Афифадан эса қанчалик оғир бўлмасин, воз кечишга тўғри келади. Зеро, у йўқ. У ўзи ўша ёнғинли тунда менинг ҳаётимни тарк этган...»

Сўнгра у Зоҳидий тўғрисида ўйлаб кетди. «Бу маккор одам ҳам эҳтимол, яна сувдан қуруқ чиқиб кетади. Терговга ҳам, судга ҳам чап беради. Нима бўлганда ҳам мен бу одамнинг қийлу қоли ҳақида ёзишим, унда аниқлаган ва тахмин этганларимни жамлаб, бу ёвуз кимсанинг асл башарасини тасвирлашим керак...»

Кечкурун уйга қайтиб келгач, ёзгани ўтирди. Дастлаб, аввал қоралаганларини яна бир қур кўздан кечириб чиқди. Сўнгра Зоҳидийнинг терговдаги маккорона ҳаракатлари ҳақида Арслондан эшитган гапларни мушоҳададан ўтказди. Ниҳоят ярим тунда ёзинига киритди.

«Аслида ҳаммаси оддий, ҳаётдаги сингари жўн кечган эди», деб бошлади «Қора қаср» ёнғини тўғрисидаги энг сўнги тафсилотлар баёнини Субут. Бошлашга бошлаб қўйди-ю, сира юргиза олмади. «Ахир ўзим ҳам шундай бўлган бўлиши мумкин», деб неча маротаба фараз қилганман-ку, дея ўйлар ва ўзининг бетакрор интуиция, қувваи ҳофиза ҳақидаги мақтанчоқлик билан сурган ҳаёлларидан уяланидан ўзини қўйгани жой тополмасди.

27

Чиндан ҳам аслида ҳаммаси оддий ва жиддий тарзда рўй берган эди.

– Сизга «дело» очилган, – деди Зоҳидийнинг ҳуқуқий идоралардан бирида анчайин юқори лавозимда ишловчи «емхўрлари»дан бири, «Қора қаср» воқеасидан атиги уч кун олдин хилват манзилдаги учрашув чоғида.

– Хабарим бор. Аниқроқ гапир!

– Эртага кечкурун прокурор сизни қамоққа олиш ҳақидаги санкцияга қўл қўйиши мумкин...

– Мен сенга аниқроқ гапир, дедим, ҳой тўнка, қанақа одамсан! «Мумкин»ми ё қўл қўядими?

– Бу гал... Қўл қўяди. Мен «дело» билан танишиб чиқдим. Шусиз ҳам ўзи уч марта рад этганди...

– Яна рад этсин, боши оғриб, касал бўлиб, ишга келмасин. Ишқилиб, қўл қўймасин! Шунинг иложини топ.

– Энди сираям иложи йўқ. Лекин мен гаплашганман кўп беришмайди. Бир йил ўтирасиз, холос. «У ёқ»да ҳам шарт-шаронт ташқаридагидан ёмон бўлмайди.

– Ўйлаб гапираяпсанми? Мен турмада ўтираманми? Мен-а? Сенга берган шунча маблағ, шунча ҳаражат ҳавога учиб кетибди-да, демак. Қўлингдан келмас экан, айтмайсанми вақтида, мен ўзим ҳал қилардим ўша прокурорингни... Изсиз йўқотиб юборган бўлардим.

– Ҳалим ака илтимос, ўзингизни босинг. Ҳозир у даврлар ўтиб кетди. Бирини йўқотсангиз, бошқаси имзо чекади. Қолаверса, прокурорга тажовуз қилиш – бу давлатга тажовуз қилиш, деган маънони билдиради. Унақада масала жудаям мураккаблашиб кетади...

– Э-э, ақл ўргатма менга! Жа-а, ақлинг кўпайиб кетган бўлса, нима чора кўриш мумкин, шуни айт! Бошни қотирмасдан...

– Бир чора бор: оддий, ишончли синалган усул...

– Қочишми? Устози аввал Мирмахди Саъдиевнинг ёнларигами? «Мен ҳам эдим сенингдек, сен ҳам бўлибсан менингдек», дея мириқиб кулмайдимми?

– Кулиши мумкин, албатта. Лекин вақтдан ютамин. Оралиқда «дело»нинг орқаси совийди. Бир-икки комбинация қилиб, асосий ҳужжатларни қайтадан яшаш, айбни бошқалар зиммасига кўпроқ ағдариш имкони вужудга келади. Шу орада сиз «Ўз ихтиёрингиз билан айбингизга иқроор бўлиб» келган тақдирингизда ҳам оқланишингизга, энг камида «авфи умумий»га тушиб, озод этилишингизга кафолат беришим мумкин...

Зоҳидийнинг чеҳраси сал очилди.

– Шунақами?.. – деб сўради. Ўйланди.

– Яна бир йўли бор, – деди Зоҳидийнинг садоқатли мулозими. – Фақат бу йўл... Сал қалтис ва нозик. Агар... Жирканмасангиз...

– Айт, айтавер, қанақа йўл экан?

– Сизни «ўлди»га чиқариш. Яъни «ўлимингиз»ни инсценировка қилиш. Агар шундай қилинса... Иш тез ёпилади. Халқаро қидирув, интерпол, деган маш-машаларга ҳам ўрин қолмайди...

– Кейин «тирилиб» келиш қийин бўлмайдими?

– Сираям. «Криминалистика хатоси» туфайли бошқа одамнинг жасади сизники, деб хулосаланган. Янглишгани учун бирикки киши жазоланади. Сизнинг ишингиз эса яна ҳам енгилроқ кўчади. Чунки оралиқда... Сизнинг чет элга ўз ихтиёрингиз билан қочмаганингиз, балким... Мафияга қарши курашганингиз туфайли жонингизга қасд қилганлари «ҳижрат этиш»га мажбур бўлганингиз аниқлашиб қолади...

– Мана бу – қизиқ гап экан. Қани батафсилроқ гапир-чи!

Мулозим дастурхондаги «Чинзано» шаробидан сипқариб, хушбўй «Гавана» сигарасидан тутатгач, илҳом ва шавқ ила ўзининг мукамал «ҳарб-зарб режаси»ни баён этишга киришди...

Зоҳидий режани гоҳ илжайиб, гоҳ жиддий тортиб, гоҳ қаҳрли кўзларини номаълум бир нуқтага тиккан куйи индамай эшитди. Хаёлидан кўп нарсалар ўтди. Дафъатан, «Шу режа, шу ҳақоратомуз ўйиннинг менга кераги борми?» деб обдон ўйлади. Чиндан ҳам қамашадиган бўлса, қамашар. Зоҳидий учун «ичкари» ҳам бегона жой эмас-ку... Қамоқхона бошлиғи ҳам яхши одам. Бир пайтлар, ҳали Зоҳидий у қадар катта имкониятларга эга бўлмаган, оддий дўкончи бўлиб юрган пайтлар бу одам ҳам ёш эди. Ёш бўлишига қарамай қамоқхона бошлиғининг ўринбосари эди. Зоҳидийнинг дўконидан савдо қилиб турарди. Ўша кезлар Зоҳидий у билан яқиндан танишди. Икковлари Каттакўл ёқасида қамоқхонага қарашли дам олиш масканида қанча-қанча қўйларни сўйишиб, неча-неча «оқбелу оқбаданлар»ни қийратишган. Кейин ўринбосарликдан бошлиқликка кўтарилгач ҳам ул зот Зоҳидийнинг дастурхонидан узоқлашган эмас. Бас, шундай экан, мабодо «ўтириш»га тўғри келадиган бўлса... Шарт-шароит, маданияту маишатдан ғам эмаса ҳам бўлади. Лекин...

– Қамоқхонанинг бизнинг измимизга бўйсунмайдиган айрим ўз қоида-қонунлари ҳам бор, – деганди ўша одам суҳбатларининг бирида. – Бинобарин, мен у ердаги ҳаётни юз фоиз назорат этаяпман, деб айта олмайман...

«Ана шуниси чатоқ», деб ўйлади Зоҳидий. Унинг «ичкари»да ҳам душманлари старли эди. Айниқса, ўтган йил бошида юз бер-

ган арзимас бир воқеа туфайли у «ичкари»дан бирмунча хавотирланар эди...

Ўшанда унинг ҳузурига одми кийинган ўрта ёшлардаги бир одам келди. Зоҳидий унинг афтини ҳам тузукроқ эслаб қолаолмаган. Фақат кексалигини назарда тутиб унга ўзича «қария» деб лақаб қўйганди.

– Саломат бормисиз, Абдуҳалимбой ука, – деб анчайин ҳазиломуз, бир қадар нописандроқ муомала қилди «қария». Кейинроқ, ҳафсаласини пир қилиб чиқариб юборгач, Зоҳидий уни: «Чўнтаккесарликдан нафақага чиққан текинхўрлардан биттаси бўлса керак-да», деб ўйлади.

– Сиз сўраганингиздан бери яхшиман, – деди Зоҳидий энсаси қотиб.

– Юрибсизми, ширкатчилик денгизида ғаввосдек сузиб, – деди «қария» янаям безбетлик билан.

– Мақсадга кўчинг-э, акамулло, – деди Зоҳидий гапни калта қилиш учун.

– Мақсад – оддий, – деди «қария». – Сизни савоб ишга даъват этмоқ.

– Хўш-хўш, қанақа савоб экан, – деди Зоҳидий масхараомуз оҳангда. – Сиз кўринишингиздан масжиддан келган одамга ўхшамасиз-ку? Соқол-саллангиз ҳам йўқ...

– Савоб дегани... фақат масжидга хайрия қилиш эмас, – деди «қария» энди жиддий ва таҳликали оҳангда. Қолаверса, сизга маслаҳат шуки, ҳаромдан топган пулларингиздан масжидга эҳсон қилиб овора бўлиб юрманг. Савоби тегмайди. Масжидга ҳалол пул хайрия қилиш керак...

Зоҳидийнинг ғазаби қўзиб, чакка томирлари ўйнаб кетди. Бир хаёли югурдаklarини чақириб, улар ёрдамида бу маҳмадона безбетни (зеро, анчайин қурч гавдали бу касга ёлғиз ўзининг кучи етмаслиги табиий эди) уриб, тепкилаб, кўчага чиқариб ташламоқчи бўлди. Шайтонга ҳай берди: Ҳар нечук, у «қария»нинг қайси тоифа вакили экани ҳақида олдиндан муайян маълумотга эга эди. Ва эҳтимолки, бундан беш йил аввал келганида «қария»ни бошқача иззат-икром билан қарши олган бўларди. Сирасини айтганда, Зоҳидий ҳали оддий савдоҳодими – Абдуҳалим Зоҳидов бўлиб юрган кезларда у тоифанинг нисбатан оғир бўлмаган «шарт»ларини ҳам бажариб юрган. Аммо энди замон ўзгарди. «Ичкари»нинг Зоҳидий сингари «меҳ-

натсиз даромад» кўрувчилар устидан зимдан юргизувчи ҳукм-ронлиги барҳам топа бошлади. «Ташқари»нинг ўзида эркин, бежавотир турмуш кечириш учун шароит вужудга келди. Милиция, прокуратура, хуллас, қонуний ҳукм юргизувчи ташкилотлардаги керакли одамлар билан тил топиша олсанг бас, «нар-ёқдагилар»нинг зуғумидан қўрқмасанг ҳам бўлади. Бунинг устига кейинги пайтлар умрида бир марта қамалган бўлса ҳам ўзини «Қонундаги ўғри» деб атовчи янги бир тонфа ҳам пайдо бўлдики, улар: «Биз жиноят оламига буткул барҳам берамиз, шавкатли қонун ҳимоячилари билан ҳамкорликда», деган ошкора шиор остида «фаолият» кўрсатмоқдалар. Шунақалардан биттаси бор, Абдусоли Мамарасулов деган. Зоҳидий билан олди-берди қилиб туради. Пихини ёрган бола. Прокуратура терговчисининг синглисига уйланган. Ҳеч ким мушугини «пишт» дея олмайди. Дарвоқе бояги режани мабодо амалга оширишга тўғри келса, уни ишлатиш мумкин.

Хуллас, Зоҳидий «ичкари»да азоб чекаётганларга ёрдам жамғармаси учун пул талаб қилиб келган «қария»ни урмай-сўкмай, ҳатто бир-оғиз ҳақорат ҳам қилмай, ниҳоятда маданий тарзда ҳайдаб чиқариб юборди.

– Акамулло, хафа бўлмайсиз, – деди у ошкора масхара қилиб, Сизнинг «жамғармангиз»га бир мири ҳам бера олмайман. Ахир ўзингиз тушунинг: қайси бир жамғармага берай? Ҳали ҳуқуқни қўллаш, ҳали санъатни, ҳали маданиятни, ҳали спортни қувватлаш жамғармаси, деб келишади. Энди бир ками... қамоқдаги жиноятчиларни қўллаш қолувди... Мен қонунга сўзсиз бўйсунувчи одамман. Марҳамат «жамғармангиз»ни қонун бўйича рўйхатдан ўтказиб, расмий идоралар рухсати билан «Илтимоснома» ёзиб келинг, банкдаги пулдан қонуний қилиб ўтказиб берай...

Қария жаҳли чиққанини сездирмади. Аксинча кулди. Зоҳидийга раҳми келгандай кулди.

– Майли, нима ҳам дердим. Зоримиз бор-у, зўримиз йўқ... Ҳозирча, – деди у ўрнидан туриб, этагини қоқар экан. – Лекин... Сиз хато қилаяпсиз. Бизнинг қавмимизга тегишли ҳалол ҳақни беришингиз керак эди. Акс ҳолда бир кунмас-бир кун уни ситиб олишади.

«Қария» чамаси «Бўғзингдан ситиб олишади», демоқчи эди. Чала қилиб айтди. Зоҳидий бунга эътибор қилиб ўтирмади. Яна масхаралади.

– Ҳозирча «Зўрингиз йўқ экан, зўрингиз бўлганда, келарсиз, отам», – деди.

– Унда кеч бўлади-да, – деди «қария» кулиб. Ўшанда сизнинг зорингиз, оху-нолангизга ҳеч ким қулоқ солмайди-да!

– Бўпти, ана ўшанда кўраверамиз, – деди Зоҳидий. «Қария» яна ўжарлик, маҳмадоналикни давом эттиравергач, Зоҳидийнинг имоси ила уни ташқарига улоқтиришди.

«Сенинг онангни кўрсатаман, ҳали», деди «қария» кетатуриб. Зоҳидий илгари ҳам онадан сўкинишларни кўп эшитган. Бинобарин, у қадар аҳамият бермайдиган бўлиб қолган. Бироқ шу галгисини у ҳазми қилолмади.

– Айтларнинг, уйданми, қўйниданми гиёҳванд модда топиб, уч-тўрт йилга кесиб юборишсин, – дея амр этди у гумашталарига. Орадан бир ҳафта ўтгач, «қария»нинг «Гиёҳванд моддаларни сақлаш билан шуғуллангани боис» ҳибсга олинганини эшитди. «У ёқдаги қавмларига сўзлаб берсин, менинг куч-қудратим ҳақида», дея яниб қўйди, ўзича...

Мана бугун орадан шунча вақт ўтиб, «Чиндан ҳам ўшанда хато қилган эканман», дея ўйлади, кутилмаганда Зоҳидий. «Ажир эҳтиёткор эдим-ку? Ҳар бир нарсани, ҳар битта майда-чуйдани ҳам ҳисобга олиб юрардим-ку? Ҳеч қачон янглишмасдим-ку?...»

Кейин кўнглига келган оний кўрқув ҳиссини, беҳуда афсус надоматни енгилш учун ҳуқуқшунос гумаштаси айтган «режа» устида кўпроқ бош қотиришга киришди.

«Йўқ. Осонликча таслим бўлиш ярашмайди менга. Шармандалик – бу. Нима эмиш: «Абдуҳалим Зоҳидий жаноблари миллион-миллион пули бўлатуриб, прокуратурага ўз оёғи билан кириб келибди, қурбонликка сўйиладиган кўчқор мисоли...» Йўқ, бунақаси кетмайди, қочиб керак. «Қочмоқ ҳам бир ҳунар», демишлар машойихлар. Лекин қочганда ҳам чиройли қочиш керак. Мирмаҳди Саъдиев сингари нишдир-пис қилиб, ими-жимида эмас. Шов-шувли қочиш керак...»

Шу тобда Абдуҳалим Зоҳидий жаноблари лоп этиб, ўзини анча йиллардан бери ўйлангириб келадиган бир муаммо, аниқроғи, ўзининг телбаваш, кўтир кўнглидаги азалий орзуси ҳақида ўйлаб кетди. Бу шон-шухрат орзуси, буюклик иштиёқи эди. Одатда «Кун кўрмаган кун кўрса, кундуз кун чироқ ёқиб ўтиради», деганларидек, йўқсидан чиққан баъзи бойлар ҳарчанд мол-давлати кўпаймасин, кўзини, аниқроғи, кўнглини тўйдира олмайди.

Қўша-қўша иморат қуриб, машина устига машина, хотин устига хотин олиб, ўйнаш устига ўйнаш тутади. Кейин ҳокимият сари юриш бошлайди. Депутатликка давлат идорасидаги юқори мансабларга интилади. Бунинг учун пулни аямайди. Буларнинг ҳаммаси бир мақсадга – ном чиқариш, шуҳрат қозонишга қаратилган бўлади. Хуллас, таги паст нокасининг аксарияти пули кўпайгач, шуҳрат кетидан қувади. Зоҳидий эса... Зоҳидий жаноблари бошқачароқ эди. У эсини таниган кундан бошлабоқ, машҳур бўлиш истаги билан ёниб юрар эди. Ўрта мактабнинг еттинчи синфини битирибоқ, дўкончилик қилган Абдуҳалимбой уззу-кун пештахта ортида ўтириб, ширин хаёлларга берилар эди. Ўша ширин хаёллар қанотида у... Урушда қаҳрамонлик кўрсатиб, ҳалок бўлиш, ёки шапка бўйича жаҳон чемпионлигига эришиш, ҳатто, иложи бўлса, фазога учиб хусусида ўйлар ва бу ҳақда одамларнинг, айниқса, қишлоқдошларининг ҳайрат ва ҳовлиқиш билан гапиришларини кўз олдиги келтирар эди. Кейинроқ у шон-шуҳрат қозониш учун одамга ноёб истеъдод ёки худо берган бир фавқуллодда хусусият зарур бўлишини тушуниб етди. Бироқ тан олишни истамади. «Ҳеч қиси йўқ, ҳамма нарса жаби... шон-шуҳратни ҳам сотиб олиш мумкин», деди ўжарлик билан. Орадан йиллар ўтиб, пули беҳисобу бешумора кўпайгач ҳам, афсуски, ҳарчанд уринмасин, эл аро машҳур бўла олмади. Сабаби, ширкатчилик ҳаракати бошланган йилларда унга ўхшаган чаққонлар кўп эди. Бири қўйиб, бири олиб, пешқадамликни Зоҳидийга беришмасди. Уларнинг миқёси кенгроқмиди-ей. Ҳар қалай ўшалар спортга, маданияту санъатга ҳомийликни зиммаларига олиб, машҳур бўлиб кетишди. Давлат идоралари ҳам, аҳоли ҳам буни эътироф этишарди. Зоҳидий эса салгина қурумсоқлик қилгани боис ҳомийлар сафидан жой ололмай қолди.

Хуллас, Зоҳидий ҳарчанд уринмасин, мамлакат миқёсида танилиш, кимсан «Абдуҳалимбой, лоақал Абдуҳалимбойвачча», дея ном қозонишнинг уддасидан чиқа олмади. Бир неча заводлари, дўкон ва ошхоналари, саргарошхона-ю, ҳаммомлари бўлишига қарамай, ҳамон шунчаки, Абдуҳалим Зоҳидийлигича қолди. На қўша-қўша ҳовлилар, на «Мерседес» ва «Жипп»лар, на девқомат тан соқчилар-у, профессор унвоили шахсий дўхтир-у, собиқ прокурордан чиққан хусусий адвокатларга эгалик унинг шон-шуҳратини таъминлай олмади. Алам қиладиган жиҳати шунда эдики, унинг ҳамма нарсаси бор. Фақат бир нарсаси, эл аро шуҳрати йўқ эди, холос. «Шуҳрат қозонишимга рақобатчи-

ларим йўл бермаяпти», деб ўйлаб, улардан бир нечасини йўлдан олиб ҳам ташлади. Лекин нафи бўлмади. Зоҳидий номашхурлигича қолди. Бунга монелик қилувчи яна бир сабаб – Зоҳидийнинг мумсиклиги эди. Ўз фаолиятини оддий дўкончиликдан бошлаган, асосий сармоясини гугурт, туз, совун каби кундалик эҳтиёж моллари устига нарх кўйиб сотиб, чақалаб тўлагани боис Абдуҳалимбой табиатан очкўз, хасис эди. Ўшанда нафақадаги ўғри – «қария»га у жонига теккан жамғармалар ҳақида ёлгон гапирганди. Аслида у маданият, спорт ва бошқа соҳаларга бир сўм ҳам хайрия қилмасди. Амалдор қавмидан орттирган укаҳони – Даврбек Муқимхонов, ҳуқуқ идораларига «суқиб» кўйган гу-машталарига қилган ҳаражатларини ҳам у мудом ортиғи, яъни фойдаси билан қайтариб олишга ҳаракат қиларди. Яъни, бу Зоҳидий деганлари тўғри тадбиркорлиги-ю, боз устига, кўштирноқ ичидаги «тадбиркорлиги» орқали топган пулига қаноат қилмасдан, мансаб «сотиб олиш» савдосида ҳам ғоят устамонлик ила жаллоблик, маданий қилиб айтганда, «воситачилик» билан шуғулланарди. Хуллас, қўл урган ҳар бир ишдан фойда кўришга одатланган, кўрган даромадни эса етти жойидан туфлаб тугар эди. «Пулни асраб-авайлаб ишлатмоқ, яъни ҳурмат қилмоқ даркор», деб фалсафа сўқар эди у шогирдлари, фарзандлари даврасида. – Ана шунда пул ҳам сизни ҳурмат қилади...»

Зоҳидий фақат бир нарсага – аёллар билан айш-ишратга пулни аямасди... «Агар мен ўз фаолиятимда бирон-бир хатога йўл кўядиган бўлсам, у шубҳасиз, аёллар билан боғлиқ хато бўлади», деб кўярди баъзида ўзига-ўзи. Айни пайтда мудом чиройли аёл учун ўзини томдан ташлашга тайёр эди. Эҳтимол, айнан шу боисдан ҳам у ҳаётда ғоят жиддий муаммо – қамалиш хавфи вужудга келган айни дақиқаларда ҳам «моҳитабон Афибахон» билан бўлажак «висол оқшоми»ни бекор қилмади. «У билан яхшилаб «суҳбат» қургач, жуфтакни ростлаймиз», деди у. Бўлажак висол ва қочиб билан боғлиқ ҳар томонлама пухта «режа»ни эса шахсан ўзи ишлаб чиқди. Бу режа боя, ҳуқуқшунос айтган режалардан фарқли ўлароқ, Зоҳидийнинг саргузаштсеварлик ва шон-шуҳрат бобидаги хаёлларини ҳам рўёбга чиқариши керак эди. Зоҳидий режасининг заиф жиҳати – унинг «қлигини» аёл билан топиб олинини эди. Аммо у «майли, бу овоза тез тарқалишига ёрдам беради», деб ўйлади. Кейинроқ – унинг тирик экани маълум бўлгач, ортиқча гап-сўзлар ўзидан босилиб кетади. Ҳозирча эса воқеа қизиқ бўлиши зарур.

«Худди кинолардагидек сирли ва ваҳимали, илоҳий ва жумбоқли бўлади, деди у ўз режасидан ўзи завқланиб. Кинодагидек эмас, худди афсонавий эртақлардаги сингари бўлади...»

Ростдан ҳам бошланиши шунақа бўлади. Ҳаммаси Зоҳидий ишлаб чиққан режа асосида босқичма-босқич давом этади. Хорижлик шериклар номидан Саъдиевдан «Зоҳидийни йўқ қилиши учун» ёрдам сўраш, Сурия орқали Соли Мамарасуловни қотиллик учун ёллаш (Зоҳидий «қотиллик»ни Солининг шахсан ўзи амалга ошириши лозимлигини шарт қилиб қўйди. Чунки, шу баҳонада Солини ҳам гумдон қилиб юборишни, яъни кучайиб келаётган яна бир рақибдан халос бўлишни мўлжалланган эди), изларни бутунлай йўқотиш учун Сайхондаги дала-ҳовлини ёндириб кетиш ва ҳоказо. Дарвоқе, у Солининг тўдасига аввалдан киритиб қўйган ўз одами Тўлқин Пўлатовдан Солига қандайдир Абди Самадов деган суратчи йиғит қасд қилиб юрганини билиб, ундан ҳам фойдаланишга аҳд этди. Тўлқинга: «Ҳаммаси рисоладагидай ишончли, ҳаётини чиқиши зарур», деб тайинлади. Ҳар эҳтимолга қарши, ўз одамларидан икки кишига дала-ҳовлининг хоналаридан бирига яшириниб пойлаб туришни, агар зарурат туғилса, Соли ва шеригига қўшиб, Абди Самадов билан Тўлқинни ҳам гумдон қилишни топширади. Ҳар тугул бунга зарурат бўлмади. Абди ва Тўлқин ўз «вазифаларини» аъло даражада ижро этишди. Фақат... Абди Солининг бошини мўлжалга олиб, ўқни унга текиза олмай, ишни бузиб қўйишига сал қолди. Яхшиямки, орқадан пусиб келган йиғитлардан бири Солининг қаншарини аниқ мўлжалга олиб, Абдининг «хатоси»ни тузатди. Абди шўрлик буни сезгани ҳам йўқ. У «Солини ўлдирдим, Зоҳидийни пул эвазига аядим», Афифани кутқардим», деган хаёл билан кетди. Афифа ҳам ҳеч нарсани сезмади. Зоҳидий уни Абди ёрдамида хорижга чиқариб юбориш ва кейин ўша ёқда Абди ва Тўлқинни гум қилиб, жувонни қайтариб ўз бағрига олиш ниятида эди. Чет элга боргач, режаси бироз ўзгарди. Тўлқин қайсидир жангари ташкилотга ёлланиб, изсиз кетди. Абди эса Афифани ташлаб, қайтардадир саргардон бўлиб юрди. Энг ёмони – халқаро полиция ташкилоти вакили Зоҳидийнинг ваъда қилган пулларга қайрилиб ҳам қарамади. Уни ушлаб, қўлига кишан уриб, юртига қайтариб юборди. Зоҳидий шунда ҳам тушкунликка тушмади. Бу ёғи ҳуқуқшунос гумаштаси таклиф этган режага мос эди. «Энди юртда беш – ўн кун тергов берган киши бўламан-да, сўнгра озодликка чиқиб, мутлақо қонуний тарзда хорижга – Афифанинг ҳузурига жўнайман. Мар-

мар денгиз соҳилида бирон қасрни ижарага олиб, бирон йил ай-шимни сураман», деб ўйлади.

Ва эҳтимол шундай ҳам бўлар эди агар... бир нарса, бир ҳол унга халақит бермаганида. Унга халал берган ва қисматида машъум рол ўйнаган ўша ҳол, ўша сабаб хусусида эса сўнги бобдан ҳикоя қиламиз. Ҳозирча Зоҳидий муваққат тергов ҳисоб-хонаси (ИВС)даги шоҳона безатилган камерада ширин хасллар суриб ётаурсин-у, гапни энг асосий қаҳрамонимиз Афибахонимдан эшитайлик.

28

Афибахоним Истамбул шаҳрининг Кадикўйи маҳалласида, асли келиб чиқиши самарқандлик бўлган Аҳмад Шер исмли тожир кишининг Шарқия исмли саксон ёшли бемор онасини парваришлаш билан шуғулланар, бунинг учун еган-ичганидан ташқари анчагина маош ҳам оларди. Кампир унга, у кампирга маъқул тушиб, бамисоли она-боладек аҳил турмуш кечиришарди. Кампирнинг тожир ўғли асосан Германияда яшар, ҳар ҳафта, баъзан икки ҳафтада бир жума кунлари бола-чақаси билан келиб, онасидан хабар оларди. Кампир ҳам бошида ўғли билан Европага кетган экан. Ҳавоси ёқмай, ўғлига «Ўламан обло, мани Истамбулга қайтар», деб туриб олибди. Аҳмад Шер онасини қайтариб олиб келиб, қаровчи ёллаган. Ўша қаровчи аёл, илгари айтиб ўтганимиздек, Афифага таниш бўлиб чиқади ва улар тасодифан учрашиб қолишади. Унинг ёрдамида Афифа ҳам шу хонадонга қаровчиликка ёлланади. Кейинроқ опахони юртга қайтиши зарур бўлиб қолгани боис, Аффанинг бир ўзи ишлай бошлайди. Кампирга ҳам шуниси маъқул келади.

Аслида ўша машъум тунда, ловиллаб ёнаётган «Қора қаср»ни тарк этиб, ногаҳон таниш бўлиб чиққан «номаълум халоскор» Абдивойнинг қаватида хорижга йўл-олган Афифа «Энди меннинг тақдирим, истаймани-йўқми, шу йигит билан абадий боғланди», деган хулосага келган эди. Шу хулоса таъсирида Субутга хат ёзиб, ундан «талоғини» сўрашга ҳам жазм этганди. Аслини олганда Аффанинг Субутдан воз кечиши аниқроғи, Субутни ўздан воз кечишга кўндириш ҳақидаги қарорини анча илгарироқ, яъни Субутни қутқариш мақсадида Зоҳидий билан учрашишга рози бўлган куни қабул қилганди. Бу ҳақда у Субутга

ёзган мактубида ҳам шаъма ила сўз юритганди. Яна ҳам аниқроқ сўзлайдиган бўлса, Афифа ҳув ўша, ночор кунларнинг бирида Даврбекнинг «Арзимас моддий ёрдам»ини олган, буни Субутдан яширган чоғдаёқ «Мен Субут акамга муносиб эмасман», деган оғир, оғриқли ва ҳақоратли қарорга келганди. Ўша кунлар у Даврбекнинг садақаси эвазига моддий аҳволини бир қадар энгиллатган бўлса-да, руҳиятини тамоман барбод этганди. «Мен Афифа, яъни покиза эмас, мен чиркин ва булганч бир мавжудотман, деб ўйлар эди у. Мен йўқчиликка, очлик ва юпунликка чидай олмай, яна Даврбекнинг ҳаром товоғини ялашга тушдим. Мен худо урган кимса эканман. Мен Даврбекнинг ифлос қучоғига лойиқ ифлос вужудимни энди ҳеч қачон поклай олмайман. Менинг ўрним ўшаларнинг – Даврбек, Зоҳидий сингари ҳаром кимсаларнинг ҳаром доирасида. Бас шундай экан, лоақал Субут акамни бу ҳаром доирадан узоқлаштирайин. Ўзимга қўшиб, уни ҳам хароб, абгор қилмайин...» дерди у ўзига ўзи.

Яна шу йўсиндаги ўйлар домида бўлгани боис, Зоҳидийнинг «Субутни қутқариш эвазига ўзини унга танмахрамликка бахшида этиш» борасидаги таклифига ҳам рози бўлди. «Фақат шартим шуки, деди Афифа, минбаъд Субут акамга ҳеч ким, ҳеч қачон даҳл этмасин». «Бунга икки юз фоиз кафолат бера оламан», деди кеккайиб Зоҳидий. «Худога шукр, қўлимни қайга узатсам, етади. Менинг шартим эса шундан иборатки, шу кундан эътиборан буткул ва тўласинча, менинг ихтиёримда бўласиз». «Мени никоҳлаб олмоқчимисиз? Ахир Субут акамдан талоқ олганим йўқку», деди Афифа. «Ҳозирча жория бўлиб турасиз, яъниким канизим, деди Зоҳидий. Вақти келса, шунга лойиқ ҳурмат қилсангиз, никоҳга олсак, олармиз...»

...Ўша оқшом Зоҳидий ўзини ғалати тутди. Нуқул ҳаяжонлар, кўзлари бир нуқтада турмай олазарак бўлиб жавдирар, ўзи тўкин дастурхон, қуюқ зиёфат устида, Аффанинг қаршисида ўтирарди-ю, хаёли тамоман бошқа ерда эди. Тун қуюқлашгач, кузатиб келган, ҳар дам хизматга ҳозир у нозир турган қўриқчиларини ҳам қайгадир гум қилди. Ҳайҳотдек кошонада ёлғиз икковлари қолишди.

Афифа буни «Висол кечасига ҳеч ким халақит бермаслигини истаяпти» қабилда тушуниб, Зоҳидийнинг ҳаяжонини ҳам ишрест арафасидаги шаҳват ғалаёни туфайли пайдо бўлган бетоқатлик, дея изоҳлади.

Лекин, у бу борада янглишганини ётоқхонага кирганларидан кейингина англади. Зоҳидий ҳамон ҳаяжонли титроқ оғушида бўлиб, диққати Афифада эмас, ташқарида эди. У «тиқ» этган товушдан ҳам сакраб ўрнидан турар, Афифага эса: «Жим, овозингизни чиқарманг, ўзингизни ухлаганга солиб ётинг», дея таҳдидли шивирлар эди. «Нимадандир қўрқаяпти бу одам, деб ўйлади Афифа. Шунақа бўлса... Нега қўриқчиларига жавоб бериб юборди?»

Кейин ҳаммаси бир зумда юз берди. Тарақ-туруқ, тарсиллаган, вишиллаган ўқ товушлари... Хушини йўқотган Афифа ўзини Абди билан бирга машинада кетаётган алфозда кўрди. Абдининг: «Мен билан бирга кетасизми?» деган саволини у элас-элас эслади. «Демак, розилик берибман-да?» деб ўйлади у тун кўйнида катта йўлда шиддат билан олға бораётган машинанинг бир маромдаги ғувиллашига қулоқ тутиб. Шу кўйи бир неча соат йўл юришгач, тоғ этагидаги бир қишлоққа келиб, машинадан тушишди. Арчазорлар оралаб тоғ томон пиёда узоқ юришди. Афифа ҳолдан тойиб, нафаси қайтиб кетди. Тонг ёришиб, кун ёйилганда тоғдан ошиб, ўтиб кетишди. Сўнгра бир автобусда чўлу биёбонлар орқали уч кеча-уч кундуз йўл босишди. Афифа саҳро, қумликлар, туяларни кўриб, «Узоққа кетаяпмиз, шекилли», деб ўйлади. Кейин яна бир узун юк машинасида йўл юришди. Ниҳоят, Туркманистонми, Озарбайжонми қайси бир мамлакатнинг қай бир қишлоғида дарё кечиб, Эронга ўтишди. Кейин Туркия... Бир маҳал Абдининг «Ана энди қутилдик, биз озодмиз!» дея қичқира бошлаганини кўриб, Афифа қувонишга уринди. У Абдининг қадди-қомати, чеҳрасига разм солар экан, «Шу йигит энди менинг эгам бўлар, экан-да?» деб ўйлади. Кейин ўз саволига ўзи жавоб берди: «Албатта, сен энди уникасан, у сени Зоҳидийнинг чангалидан қутқарди-ку. У сенинг ҳалоскорнинг. «Қара, қандай кучли, довюрак йигит экан...» Афифа яна Абдига сер солиб қаради. Лекин негадир юраги қургур «жиз» этмади. «Тақдирга тан беришимиз керак, азизим, дея хаёлан юрагига хитоб этди Афифа. Бошқа иложимиз йўқ...» У «Абди энди менинг розилигимни ҳам сўраб ўтирмай...ўзиники қилиб олади», деб ишонар ва руҳан шунга тайёр эди. Ҳали Эроннинг Машҳад шаҳрида, бир неча кун мусофирхонада яшаган чоғларидаёқ у Абдидан ҳамла кутди. Абди эса Тўлқиндан истиҳола этдими, ёки ҳали кўзлаган манзилига етиб бормагани боис кўнгли тинчланмаган-

миди, индамади. Истамбул шаҳрига келишиб, уч хонали бир уйни ижарага олганларидан сўнг Тўдқин портга юк туширувчиликка ёлланиб, тунда ишга кетгач, улар биринчи марта ёлғиз қолди. Абди джақомат йи яг бўлишга қарамай, жуда тортинчоқ экан. Афифани ҳайрон қолдириб, қисяниб-қимтиниб сўз бошлади. Сўхбатлари узоқ чўзилди. Кўпроқ Абди гапирди. Афифани сўзлагани кўймади. «Сизнинг саргузаштларингиздан хабарим бор», деди. «Вой, қасдан биласиз», деб сўради Афифа. «Бутун ҳаётингизни биламан, деди Абди. Мен мактабдалик чоғларимдаёқ сизга эътибор қилганман. Бўй етса, бениҳоя гўзал қиз бўлади, деб ўйлардим. Ўйлаганимдан ҳам зиёда бўлибсиз...» «Мактабдалигимдаёқ эътибор қилган бўлсангиз... нега гапирмагансиз ўшанда?» деб сўради Афифа. Хаёлидан эса: «Ўша чоғлар бу йигит гапирганида, ҳаётим балки бошқачароқ бўлармиди?» деган фикр ўтди. «Сиз унда анча кичкина эдингиз. Ундан ташқари, бошқа бир қиз менга хат ёзиб, диққатимни чалғитган. Мен: «Ҳамонки қиз бола севги ишор этиб хат ёздики, бас, унинг муҳаббатини жавобсиз қолдирмаслик керак, акс ҳолда номардлик бўлади», деб ўйлаганман. Афсуски, ўша қизнинг ўзи кейинроқ сўзининг устидан чирмай, бошқага тегиб кетди. Кейин мен яна сизни изладим. Кечиккан эканман. Бошингиздан кўп савдолар ўтибди. Эрга тегибсиз. Лекин шунда ҳам умидвор бўлиб юрдим. Чунки... Сизнинг Субут билан турмушингиз омонат эканлини кўнглим сезарди. Адашмабман. Зоҳидий билан кўргангидан кейин сизни тушундим...»

Йўқ, ҳаммаси сиз ўйлагандан бошқачароқ, – деди Афифа. – Субут ака билан турмушимиз омонат эмасди. У киши мени севарди. Айби – вочорлиги эди, холос. Мен эсам бир жиҳатдан ўзимни унга лойиқ кўрмасдим. Иккинчи томондан, енгил ва тўқис ҳаётга кўнжикиб қолган эканманми, йўқчилиқка чидай олмадим. Субут аканинг юзига оёқ кўйдим... Зоҳидий билан эса мажбур бўлдим. Субут акани кутқариш учун. Мен уни кутқариб, кейин бош олиб ўтмоқчи эдим узоқроққа. Сизни худо етказди... Энди билсам, сиз ҳам кўп қийналган экансиз-да. Ўша сизга бевафолик қилган қиз бизнинг мактабда ўқиган бўлса, мен тағисам керак. Ким эди? – Зарифа... Ҳакимова... Домланинг қизи. Улар кейин шаҳарга кўчиб кетишган. Акиси Арслон – дўстим эди. У прокуратурада ишлайди. Эспаднингизми? Танир экансизми? – Ҳа, танир эканман. Зарифа опа жудаям келишган қиз эди. Уни севиб янглишмагансиз. Қизиқ. Нега у сизни алдади экан? Унга ҳар жиҳатдан лойиқсиз-ку? – У менинг камбағаллигимга чидай олмади. Менинг келиб чиқишим

оддироқ. Отам-қоровул, онам фаррош бўлган. Ўзим ҳам ўқинишга кириб, бирон касбни эгаллай олмадим.

– Вой, нега, сурагчи-журналист экансиз-ку?

– Бу бир... ҳаваскорлик. Аслида мен сурагчи бўлмоқчи эмасдим...

– Менимча сиз ҳалиям Зарифа опани севар экансиз...

– Нега шундай, деб ўйлаясиз?

– Билдим-да.

– Бу ҳақда гапириб энди бефойда. Энди... биз у билан ашаддий душманга айландик.

– Вой, нега? Нима учун?

– Ўша ўлдирилган икки кишининг бири унинг эри Соли эди.

– Вой, ўлай, йўғ-с...Зарифа опа шунақа одамга тасканмиди?

Одамнинг ишонгиси келмайди...

– Начора, ҳаётда юз берадиган воқеаларнинг ҳаммаси ҳам ақлга сиғавермайди. Мен ҳам... умримда бировнинг жонига қасд қилишим мумкинлигини ҳеч қачон ҳаёлимга келтирмаганман. Лекин икки марта ... одам ўлдирдим. Ҳамон ўзимга келолмайман. Тушларимга кирди...

Абди шундай дея туриб, кутилмаганда йиғлаб юборди. Ўксиб-ўксиб, хўрсиниб-хўрсиниб йиғлади. Маънос, кесмилик болалигини, кўрган жафоларини эслаб Аффанинг кечмишидан аламлиниб, қисматнинг кайрафторлигидан зорланиб йиғлади. «Сиз ҳам, мен ҳам бахтсиз эканмиз, нима гуноҳ қилган эканмизми, тақдир бошимизга шунча савдо солибди», деб йиғлади. Аффифа унинг бошини кўксига босиб, сочларини силади. «Йиғлама, энди ҳаммаси орқада қолди. Энди тинчгина турмуш кечирамиз...» «Сиз менга тегасизми?» деб сўради Абди. «Тегаман. Тегмай иложим қанча?» «Субут акадан воз кечасизми?» «Бошқа чорам йўқ энди. У киши тушувар. Кечирар...» «Бўлмаса ундан жавобингизни олайлик. Кейин...шаръий ҳалол қилиб... уйланаман сизга. Хўпми?» «Хўп», деди Аффифа ва кўксига бош қўйиб, болаларча ҳиқиллаб йиғлаб ўтирган бу алпқомат йиғитнинг соддалиги, мардлигига қойил қолди. Ундан шармсиз ҳамла кутгани учун ўз-ўзидан уялди. «Эркак зотининг ҳаммаси ҳам эшаксифат эмас. Дунёда мана шунақа имонли йиғитлар ҳам бор», деб ўйлади ва Абдини беихтиёр Субутга қислади. «Улар бир-бирларига жуда ўхшайдилар. Иккиси ҳам мард, ҳалол, тўғрисиўз. Лекин иккиси ҳам ночор. Нега шундай? Нега яхши одамларнинг ҳаётда қўли калта бўлади? Нега улар Зоҳидий сингари бой-бадавлат бўлол-

майдилар. Нега улар Муқимхонов сингари катта мансабларда ишлолмайдилар?...»

Алқисса, Афифа Субутга йиғлаб хат ёзди. Яна «Талоғимни берганингизни бирор белги билан маълум қилинг», деди ва жавоб кутди. Жавоб ҳадеганда келавермади. Бу орада... Абди Зоҳидий ваъда қилган пулни ололмасдан, бирон тайинли ишга киролмасдан асабий, одамови бўлиб қолди. Кимларгадир эргашиб, Покистонга кетди. «Пул топиб келаман, сўнгра никоҳ ўқитиб, одамдай яшаймиз», деди. Ўзи эса ҳамон Аффадан тортинар, ўзини олиб қочар эди. Афифа туйгун аёл эмасми, сизди. «Кўнгил кўёлмаяпти», деб ўйлади. Бир хил эркак зоти шунақа бўлади. Бир қизни севса, бир умр севади. Бошқага сираям кўнгил қўя олмайди. Абди шунақа тоифадан. У ҳамон Зарифадан умидвор. Аффигага бўлган туйғуси эса ёшликдаги ҳавас даражасида қолган. «Уйланаман, одамдек яшаймиз», деган гаплари эса... Субут сингари раҳм-шафқат туфайли... Йўқ Субут ҳар қалай уни севарди. Балким ҳамон севар...» Афифа шу топда: «Мен-чи, мен Субут акамни ҳалиям севаманми?» деб сўради ўзидан. Жавоб ўрнига кўксидан ҳирқироқ бир фарёд отилиб чиқди. «Ҳа, ҳа, уни бир умр севаман! У менинг биринчи ва ... охирги муҳаббатим...» Кейин гўёки ҳайрон бўлиб, яна ўзидан сўради. Нега бунчалик? Ахир Субут акам мени исловотхонадан қутқарган бўлса. Абди мени ўлим чангалидан халос қилди-ку, нега Абдини Субут акамни севгандек яхши кўролмаёпман?

Жавоб шу бўлди: Абди сенинг тани-жонингни қутқарди, холос. Субут эса кўнглингни озод этган эди. Шу боис сен озод бўлган кўнглингни унга ўз ихтиёринг билан топширгансан, умрбод...

Шу гапларимни «Хотира дафтари» тутиб, ўшанга ёзиб юрсам бўларкан, деб ўйлади Афифа. Эртасига эса дўкондан чарм муқовали қалин бир дафтар сотиб олиб, унинг биринчи саҳифасига «Адашган қизнинг армонлари», деб ёзиб қўйди. Кейин Аҳмад Шернинг Шарқия онасига қараш баробарида узун тунлар ухламай «Хотира дафтари»ни ўкинчи саргузаштлари баёни билан тўлғиза борди. Ва эҳтимолки, шу йўсинда у бир неча дафтарларни тўлғизар, шу кўйи бир қадар маъюс бўлса-да, сокин, осойишта ҳаёт кечириб юраверар эди. Агар кунларнинг бирида полиция ходимлари келиб олиб кетишмаганида...

– Сиз юртингизда ўтказилаётган бир суд амалиётида гувоҳ тариқасида қатнашмоғингиз керак, – дейишди унга полиция маҳ-

камасида. – Сўнгра эса, марҳамат, яна қайтиб келиб, ишингизни давом эттиришингиз мумкин...

Демак, Субут акамни яна кўрар эканман-да! Афифанинг хаёлига келган биринчи фикр шу бўлди. Бу фикр қанчалик қувончли, ҳаяжонли бўлса, иккинчи жиҳатдан, шунчалик ваҳимали, қўрқинчли эди. «Унга нима дейман? Юзига қандай қарайман?..»

Мана энди Афифaxonим қувонч ва таҳликага йўғрилган ушбу хаёллар қуршовида «Боинг-747» самолётида учиб келаверсин-у, биз Субут Сокиннинг Абдуҳалим Зоҳидий инқироzi тасвирланган иншосининг давомига қайтайлик.

29

Муваққат тергов ҳибсхонасида ётган кўйи Зоҳидий ўзининг «ташқаридаги» серқирра фаолиятини тўласича тиклади. У мўъжазгина қўл телефони орқали (у пайтлар бунақа телефонлар бизга ҳали эндигина кириб кела бошлаган эди) фирма ҳамда ширкатлари фаолиятини бемалол идора қилар, шу аснода борлиқдаги иқтисодий ва сиёсий воқеалардан туну кун хабардор эди. Муқимхонунинг фожеали ўлими тўғрисидаги хабарни, ҳам у шу ерда эшитди. «Чакки иш бўлибди, деди у хабарни келтирган гумашталардан бирига. Ичи бўшроқ бўлса ҳам...»

Ўша кечаси гумашта такрор келганида:

– Муқимхонов тирик экан, – деди. Зоҳидий эътибор қилмади.

– Биз учун... Энди бунинг аҳамияти йўқ, – деди.

– Сизга ў «садоқатини» ёрқин намойиш этган-ку, – деди гумашта.

– «Садоқат» дегани, бу – нисбий тушунча, бўтам, – деди гумаштага кулимсираб қарар экан. Қанчалик «садоқат» кўрсатган бўлса, шунга яраша «мукофоти»ни олган. Сен биласанми, мен бир кинода кўрувдим, бир пайтлар... уруш вақтларида ҳар икки томонга, ҳатто уч тарафга хизмат қилган жосуслар бўлишган. Уларни «Икки ёки уч тарафлама агентлар», деб аташган. Уч тараф ҳам унинг сотқинлигини билган. Лекин хизматидан фойдаланиб юриверган. Уч тарафнинг ҳар бири «Биз пухтароқ иш тутиб, рақибларимизга панд бераяпмиз», деб ўйлаган...

Гумашта бу билан хўжайин нима демоқчи эканини англай олмади. Фақат афсус билан:

– Шундай зўр жойда ишлайдиган одамимиздан воз кечасизми? – деди. Зоҳидий унга таскин берди.

– Хафа бўлма, ёшлар ўртасидан шундай кадрлар етишиб чикаяпти, уларнинг олдида Муқимхоновга ўхшаганларнинг ўнта-си ҳам ип эшолмайди.

– Зўрсиз-да, устоз, – деди гумашта. Демак, Муқимхоновнинг ўрнига аллақачон муносиб номзод толиб қўйган экансиз-да?

– Сен нима деб ўйловдинг, бўталоғим? Мен агар замондан бир қадам олға юрмасам, Зоҳидий бўлармидим?

– Яшанг!

– Бас, энди, ўзингдан кетма. Мен айтган иш нима бўлди?

– Ҳаммасини ипидан игнасиғача аниқладим. Сиз айтган «қария» – эски ўғри ҳозир водий тарафдаги ахлоқ тузатиш колонияларидан бирида жазо ўтамоқда. Сизнинг бу ерда эканлигингиздан хабари йўқ. Аммо...

– Нима, «Аммо»? Гапир тез!

– Аммо «Мени бу ерга ўша одам тикқирди. Омон бўлсам бир кун ҳисоб-китоб қиламан», деб юрар экан.

– Омон бўлмасин! Шунинг чорасини кўр. Ахир колонияларда ҳам... «Бахтсиз ҳодисалар» ёки ички низо-ю, жанжаллар бўлиб туради-ку.

– Бу қийин масала, – деди гумашта. – «Қария» шунчаки, оддий аристонлардан эмас. Унга қўл кўтарадиган одам зонада топилмайди.

– Бўлмаса, мен сени сўқимга боқиб юрган эканман-да, – деди Зоҳидий қаҳр билан. – Зонада бўлмаса, ташқаридан топ! Назоратчилар орасидан қидир! Оғзига сиққанича пул ваъда қил! Галварс! Пул билан ҳал бўлмайдиган иш ҳам бор эканми?

– Ҳал қиламиз, устоз, – деди гумашта ишонч билан – Мен шунчаки уни бу қадар жиддий рақиб, деб ҳисоблашингизни билмагандим. «Ҳисоб-китоб қиламан» дегани – шунчаки пишак дўқдан бошқа нарса эмасди. Лекин майли, ҳаммаси айтганингиздек бўлади...

– Тезлаштир!

– Хўп бўлади! Кетсам майлими?

– Йўқ. Шошма. Яна бир нозик иш бор. Эртага эрталаб Истамбулдан Афифа учиб келади. Уни мен билан учраштириш чорасини кўр. Йўл-йўлакай унга Субут Сокин биродаримизнинг бугунги фаолияти ҳақида батафсил сўзлаб бериш керак. Муҳтарама Фариза хоним билан муносабатлари ҳақида ҳам... Суратларни кўрсатинглар. Хуллас, Афифабону йўлига жонини нисор

этмоқчи бўлган одами бугун қанақа қиёфада эканини яхшилаб билиб, тушуниб олсин. Англадингми?

– Англадим. Ҳаммаси худди айтганингиздай бўлади, устоз.

– Ана энди бор, боравер!..

Зоҳидий Афифа Субутнинг бу ерда Саъдиева билан дон олишиб юрганини билгач, ҳафсаласи пир бўлади, деб ишонарди. «Бу гул атрофини хару хаслардан батамом тозалаш керак, деб ўйларди у. Муқимхонов абгор бўлди. Абдивой «қотиллиги» учун муқаррар саккиз-ўн йил олиб кетади. Субут Сокин эса аввали унинг ўзи ҳам Мирмаҳди Саъдиевнинг бойвучча қизига ўралашиб, Афифадан буткул кўнглини узган бўлиши керак. Мабодо узмаган бўлса ҳам, энди узиши керак. Хуллас, Афифанинг атрофи топ-тоза бўлмоғи зарур. Ана шунда у Зоҳидийнинг бағрига биринчи галдаги сингари мажбурилик юзасидан эмас, ўз инон-ихтиёри билан келади. Зоҳидий унинг Истамбулда бир бойникида хизматкорлик қилиб, қийналиб юрганини билатуриб, индамади. «Бурнига сув кириб, азоб-уқубат чекиб тура-турсин, ана шунда Абдуҳалим акасининг қадрига етадиган бўлади», деди. Ана энди, у бу ёққа келиб, ишонган тоғи Субутвой бойнинг қизи билан айш этиб юрганини кўргач, дунёда Зоҳидийдан бошқа ғамхўри йўқ эканини тушунади.

«Аёл кишини мажбурлашнинг қизиғи йўқ, – дерди Зоҳидий. – Уни ўз ихтиёри билан забт этмоқ керак. Ана шунда... жаннат лаззатини сурасан... Мен уни уммондаги обод ва гўзал ороллардан бирига олиб кетаман. Бирон йил ўша ёқда айш сурамиз, деб ўйлади Зоҳидий. Дарвоқе, Зоҳидий Субут Сокин Сайхондаги дала-ҳовлини таъмирлаб, яшаётганини эшитди. Кулди. «Ахир, ҳовлини биз Субутга эмас, Афифа хонимга тортиқ этганмиз-ку», деди. Сўнгра пайти келса Афифани ишга солиб, ҳовлини Субутдан тортиб олиш режасини тузди. Бу ишга Шаҳина хонимни ҳам аралаштиришни ўйлаб қўйди. Мухтасар айтганда, Зоҳидийнинг режасига кўра, у судда оқланиб чиқиши, сўнгра Афифани олиб, Канар оролларига жўнаб кетиши лозим эди. Бироқ қисмат, деганлари шунинг учунки, ҳаётда биз тузган режалар ҳамиша ҳам амалга ошавермайди. Энг кулгилиси, энг ачинарлиси, аламлиси шундаки, бунга биз мутлақо ўйламаган, кутмаган ва аслида ҳам арзимаган бир ҳолат халақит беради. Гарчанд бошқалардан фарқли ва ақлли ва пухта ўлароқ, Зоҳидий ўша ҳолатни назардан қочирмаган эди. Фақат у салгина кечиккан эди, холос...

Эртасига унинг ҳузурига яъни бир кишилик шоҳона авахта-хонасига Афирахонимни олиб келишган чоғда, Зоҳидий жаноблари атласу адрас кўрпа-тўшаклар солинган юмшоқ каравот устида ўлиб ётар эди.

Бугун ҳибсхона миқёсида шовқин-сурон кўтарилди. Ҳибсхона бошлиғи казо-казолари билан бирга бетўхтов етиб келди.

– Ким? Ким кирган эди, мендан берухсат, – дея ҳайқирди у назоратчилар бошлиғига.

– Ҳеч ким, – деди у йиғламсираб. – Ярим тунда ўзлари врач чақиртиргандилар: «Ухлолмаяпман, уйқу дори берсин», деб.

– Чақиртиринг, топинг, олиб келинг, – деди бошлиқ. Лекин бу сафар овози боягидан анча паст, хотиржам чиқди.

– Тунги навбатчи врач эрталаб кетган. Ҳозир уйига қўнғироқ қилишади. Рухсат этсангиз экспертлар текширишни бошлашса...

– Ҳа, майли, – деди бошлиқ тўласинча бўшашиб. – Тунда навбатчилик қилган врачни ахтаришнинг фойдаси йўқ. У кеча меҳнат таътилига ариза ёзганди. Бугун кундузи хорижга учиб кетган бўлиши керак. Уни энди топиб бўлмайди...

Экспертлар Зоҳидийнинг мурдасини текшириб, ҳеч қанақа зиён-заҳмат изини топишолмади.

– Юрагининг устида билинар-билинемас игна изи бор, – деди охири улардан бири. – Наҳотки, нақ юрагига игна санчишган бўлса? Яна ҳам аниғини ёриб кўргандан сўнг айтишимиз мумкин... Алқисса, Абдуҳалим Зоҳидийнинг серқирра, серғалва, айтиш мумкинки, сермаҳсул ҳаёти ва фаолияти шу тариқа аянчли яқун топди. Ҳали айтганимиздек, бунга биргина, атиги биттагина хато сабаб бўлди. Алам қиладиган ери шуки, у шўрлик хатосини сезган ва тезроқ тузатиш чорасини кўришга уриндию, аммо кечикди. Кеча ҳузурда бўлган гумаштаси «Қария» сизнинг бу ерда эканингизни билмайди», деб ёлгон гапирган эди. У сабаби, ростини айтишга қўрққан, «Устоз теримни шилиб олади», деб ҳайиққан «қария»нинг таҳдидига ўзи айтгани каби жиддий эътибор қилмаган, «У ҳали бирон тадбир кўришга улгурмай жойини соламиз», деб ўйлаб янглишган эди. Ҳолбуки, Зоҳидийнинг «ичкарига» олиб кирилгани ҳақидаги хабар ўша куни, ўша соатнинг ўзидаёқ керакли жойларга маълуму манзур бўлиб улгурган эди. Ва шунинг эртасигаёқ, бу ердан анча узоқда чўл бағрида қурилаётган аллақандай улкан иморатнинг ертўласида анчайин тор доирадаги норасмий бир маш-

варат бўлганди. Ажабки, етти нқлимнинг божи хирожи сингари беҳисоб молу дунё, беадад сийму зар тўплаган, қўлини узатса Хурмузгача еткудек мавқега эришган Абдуҳалим Зоҳидийдек зотнинг тақдир дунёнинг бир четидаги гадотопмас чўлда, чала иморатнинг сассиқ ва уфунатли ертўласида ҳал қилинди.

– Эҳтимол, ундан ҳали фойдаланса бўлар, – деган маънодаги андиша ҳам билдирилди мубоҳаса жараёнида.

– Йўқ, – деди кескин ва ҳукмфармо бир овоз. – Унинг энди давлатга ҳам, ҳалққа ҳам, бизга ҳам кераги йўқ. Чунки у давлатни алдаб, аҳолини заҳарлаб юрибди. Бизга муносабатини эса яхши биласизлар. Бундай одамнинг энди яшашга ҳаққи йўқ!

Бу овозга ҳеч ким эътироз билдирмади. Тегшли одамлар орқали қатл уни, усули ва «ижрочиси» белгиланди. Шўрлик Зоҳидий гуаштасини чақириб, аллақердаги аллақанақа «қария»ни гумдон қилиш ҳақида топшириқ бериб ўтирган маҳали «ижрочи» унинг ҳашаматли авахтаҳонасига, кўшни яккахонада пишиллаб ҳуррак отиб ётарди. Тунда муҳим вазифани бажариш лозим бўлгани боис, у кундуз бемалолроқ ухлаб олишга қарор қилганди. Айнан белгиланган вақтда у ўрнидан туриб, камера дарчасидан назоратчини чақириб, мени дўхтирга кўрсатинг, қорним оғрияпти, деди. Назоратчи зум ўтмай дўхтирни бошлаб келди. Дўхтир унга дори берди.

– Энди сизлар шу ерда икки дақиқа ўтириб турасизлар, – деди у қўли қалтираб, кўзи жовдираб турган назоратчининг белидан калитлар шодасини ечиб олар экан. – Мен муҳтарам бир инсон ҳузурига кириб чиқаман...

Чиндан ҳам у икки дақиқада қайтиб келди.

– Сиз, – деди дўхтирга қараб, – келишганимиздек, эрталаб соат саккизга қолмай жўнаб кетасиз. Сиз эса, – деди у сўнгра назоратчига ўгирилиб, – жонингиздан умидингиздан бўлса, ҳаммасини мен айтгандек қиласиз.

– Эртасига ҳали Зоҳидийнинг ўлими ошкор бўлмай турибоқ, кўшни камерадаги маҳбус янги штап орқали мамлакатнинг тамоман тескари, узоқ вилоятдаги колониялардан бирига жўнатиб юборилди. Назоратчи суриштирув тергов жараёнида ҳам бошлиққа айтган гапини такрорлашдан нарига ўтмади. Ҳибсхона врачлари эса шу кетганича изсиз йўқолди кетди. Зоҳидийнинг қанақа қилиб ўлдирилгани аниқланди-ю, ким ўлдиргани сирлигича қолди. Дарвоқе, эксперт йигит бошидаёқ билдирган фикри тўғри чиқди: Зоҳидийнинг нақ юрагига игна санчилган экан.

Абди ҳикоясининг охири:

«Ҳаёт – нақадар гўзал! Яшаш қанчалар мароқли! Ҳа, буни мен, умрининг деярли ярми хўрлик, азоб-уқубатларда кечган, ҳали яна анчагина қисми тутқунликда ўтажак одам айтаяпман. Ҳозиргина суд тугади. Менга тўрт йил беришди. Субут аканинг айтишича, яқин кунларда авфи умумий эълон қилинса, муддатидан анча олдин «озодлик»ка чиқар эканман. Аслида муҳими бу эмас. Мен тўрт йилнинг ҳаммасини ўташга ҳам рози бўлиб ўтирибман. Ҳаёлимда бу тўрт йил кўз очиб юмгунча ўтиб кетадигандек. Қамоқдан чиқиб, ҳаётимни қайтадан бошламан. Чинакам завқ ва илҳом билан ижод қиламан. Бир-биридан ёруғ, бир-биридан чиройли суратлар оламан. Бир пайтлар устозим Қоровой ака фақат портретлардан иборат суратлар уюштирган, «Замондош билан юзмаюз» деб атаган ўша кўргазмада турли касбдаги, турли одамларнинг қиёфалари акс этганди. Мен эса насиб этса, шундай бир кўргазма қилайки, унда мен учун энг азиз, энг мўътабар бўлган инсонлар сиймоси жам бўлсин. Азиз онажонимнинг ҳув ўша, журналда расми чиққанида умрида биринчи бор чеҳраси очилиб, «Мен ҳам шундай кунларни орзу қилгандим», дея шодланган лаҳзасини суратга олгандим. Ўша суратни катта қилиб, кўргазмамнинг энг тўрига қўяман. Унинг ёнида эса мен учун қадрдон бўлиб қолган инсонлар – Қора Қораев, Субут ака, Арслон, Аффифа ва албатта, жафокаш севгилим Зарифанинг сурати... Ҳа, Зарифанинг сурати... Менинг Зарифамнинг сурати бўлади.

Сиз бу гапимга ҳайрон қолиб, ишонқирамай турган бўлсангиз ажаб эмас. Ростини айтсам, бунга дастлаб ўзим ҳам ишонганим йўқ...

Айтганча, айна шу топда кайфиятим аъло, руҳим баландлигининг боиси ҳам айнан Зарифа. Мен уни қайтадан топдим... Тақдир менга уни қайтариб берди...

Ўз ихтиёрим билан прокуратурага келиб қамоққа олинганимдан сўнг, бир ойча тергов қилишди. Ҳаммасини яширмай айтдим. Қотилман, лекин, бир аҳмоқни ўлдирдим, шунинг учун қилган ишимдан пушаймон эмасман, дедим. Бир кун терговчи кутилмаганда «Солини сен отмагансан», деб қолди. Шу орада Тўлқинни тутиб келишганини эшитдим. Унинг айтишича, Тўлқин ҳаммасини Зоҳидийнинг топшириғи билан қилган экан. У «Соли Мамарасуловни ҳам Абди ака эмас, мен отганман», депти. Ҳай-

ратга тушдим. Ахир ўзим Солининг нақ пешонасини мўлжалга олган эдим-ку. Соли нега мени ҳимоя қилмоқчи?..

– Йўқ, сиз теккиза олмагандингиз, уни мен отдим. Ўқ юраги-га теккан, – деди у юзлаштирув чоғида.

– Йигит тўғри айтапти. Экспертиза хулосаларида Мамарасуловга тегишли жасаднинг бош чаноғида ўқ изи йўқ, – деди терговчи. – Ўқ кўкрак қафасини тешиб ўтган...

Бу гапдан ҳайратга тушдим. Кувонишни ҳам, афсусланишни ҳам билмадим. «Зоҳидийнинг ҳам Солида қасди бор экан-да. Унга нима ёмонлик қилган экан? деб сўрадим терговчидан. «У ҳам шу ерда ҳали юзлаштирамиз, ўзидан сўраб оласан», деди терговчи. Кейин эшитсам, Зоҳидийни камерада ўлдиришибди. «Энди Солининг одамлари қасос олишган бўлса керак», деб ўйладим. Ишқилиб, мени ҳам ўлдириб юборишмасмикан? Қўрқдим. Ҳолбуки, шу хабарни сал аввалроқ эшитган бўлсайдим, «Ўлдирса, ўлдирар, нима, менинг орқамда йиғлаб қоладиган одамим бормиди?» деган бўлардим. Ҳозир эса кўрқдим. Яшагим келди. Афифа айтганидек...

Айтганча, Тўлқиндан аввалроқ Афифани тутиб келишганди. Юзлаштирув чоғида мен: «Унда ҳеч қанақа айб йўқ, мен мажбурлаб олиб кетганман», дедим. Афифа шунда мардона гап қилди: «Мени деб ўз айбингизни оғирлаштирманг». «Менга энди барибир, ҳаётнинг қизиғи йўқ», дедим. «Ундай деманг, сиз ҳали кўп яхшиликлар кўрасиз», деди Афифа. Худо унинг дилига солган экан. Буни сал кейинроқ билдим.

Терговчининг муомаласи анча ўзгарди. «Энди гуноҳинг енгиллашади», деди. Уларга Россияда бўлган воқеаларни ҳам айтиб бергандим. Фақат ўрмондаги, отишма чоғидаги ишимни айтмадим. Исботланмаган-ку, деб ўйладим.

«Биз тегишли бўлган материалларни олдик. Сен оқланган экансан, насиб этса бу гал ҳам оқланишинг керак», деди адвокат. «Мени ким ҳам оқларди, орқамда одамим бўлмаса», дедим. «Ўзингни гўлликка солма, орқангда Арслон Ҳакимов билан Субут Сокин чопиб юришибди-ку», деди терговчи. Шунда мен ундан: «Арслон билан бир учраштиринг», деб иттимос қилдим. «Шошма, вақти келади. Ҳакимовнинг ўзи ҳам сен билан учрашмоқчи. Фақат унга аччи айрим нарсаларни аниқлашимиз керак», деди терговчи.

Арслон нимани аниқламоқчи экан, деб ҳайрон бўлгандим. Кейин биқам, у менинг гуноҳимни енгиллаштириш учун кўшимча маълумот тўплаб юрган экан. Буни кейинроқ учрашган чоғимда айтди.

– Қишлоқ дўконини талаб, отангни ўлдириб кетган тўдага ҳам Соли бошчилик қилгани, кейин сенга икки марта суиқасд уюштирганини исботловчи далиллар тўпладим, – деди у.

Мен ҳайрон қолдим.

– Мени деб ўз куёвингни айбламоқчи бўлибсан-да? Зарифа эшитса нима дейди? Мени-ку, ашаддий душман, деб билса керак, – дедим.

– Зарифанинг ашаддий душмани сен эмас, Соли Мамарасулов, – деди Арслон.

– Йўғ-е... Унга нима жабр қилган экан? Ахир эри эди-ку?..

– Соли Зарифани ўзи зўрлаб, кейин гўёки бошқа зўравонлар чангалидан қутқарган ва «Мен сенинг номусингни оқлайман», деб алдаб уйланган. Зарифа буни англаб етганида вақт ўтганди...

– Наҳотки? – дедим қулоқларимга ишонмай. – Демак, ўшанда менга қилган совуқ муомаласининг боиси бу ёқда экан-да?

– Ҳа, дўстим. Синглим шўрликнинг бошига, оиламиз бошига шунақа кулфат тушганди. Ўшанда у ҳам, кейинроқ мен ҳам сенга бу ҳақда очиқ гапиролмасдик. Буни сир сақлашга мажбур эдик. «Солини Абди ўлдирган экан», деган гапни эшитгач, менга: «Ака, сиздан илтимос Абди акага шу гапни айтинг, токи, Зарифанинг эрини ўлдирган қотилман, деб виждони қийналмасин. Мен Абди акадан мингдан минг розиман», деди. У яна ўшанда қилган муомаласи учун сендан узр сўради.

Арслоннинг гапларини тинглаб, ҳаяжонланиб ўтирарканман, яна беихтиёр Арифанинг юзлаштирув чоғидаги гапини эсладим: «Сиз ҳали кўп яхшилиқлар кўрасиз...» Вожаб! Арифачиндан ҳам башоратчи экан. Бунга яна бир карра ишонч ҳосил қилдим. Унинг хориждаги мана бу гапини ҳам эсладим. «Мен-ку, энди буткул сизнинг ихтиёрингиздаги одамман. Лекин яхши кўрмайсиз-ку, мени. Кейин пушаймон бўлиб юрмайсизми?» деганди у менинг «Никоҳ ўқитиб, эр-хотин бўлайлиқ», деган гапимга жавобан. «Сиз қайдан билдингиз менинг севган қизим бўлганини?» деб сўрадим ундан. «Кўзларингиз айтиб турибди», деди у. Сўнгра мен унга Зарифа ҳақида сўлаб бердим. «Энди Зарифага душман бўлдим», дедим ўқиниб. «У адашган, пайти келиб, сизни тушунади», деди Арифачин. Кейинроқ тақдир тақозоси билан хайрлашишга тўғри келганда тасалли бергани-чи? «Сиз ўқинманг, ҳали яхши кўрган одамнингизни, албатта, топасиз!» Ўшанда мен унинг бу гапига аччиқ кулган эдим. Шу топда эса кўнглим алланечук бўлди.

– Мана энди Солини ўлдирган мен эмас, бошқа одам бўлиб чиқаётганини билгач, нима деркин Зарифа? – деб сўрадим Арслондан. Гарчанд бу саволим нақадар бемаъни эканини сезиб турган бўлсам ҳам.

Арслон кулди.

– Нима фарқи бор? Муҳими – сен уни ўлдирмоқчи бўлгансан-ку. Ўлдирма олмаганинг яъни ўқни теккиза олмаганинг эса – ўзингга фойда.

– Арслон, дўстим, ростини айт, илтимос, чиндан ҳам теккиза олмаган эканманми? Ё сизлар мени қутқариш учун Тўлқинни ҳамма айбни бўйнингга ол, деб мажбурладингларми?

Арслон яна кулди. Кулганда ҳам бу сафар қаттиқроқ кулди:

– Оббо сен-эй, «Булар атайлаб менинг қаҳрамонлигимни йўққа чиқаришмоқчи, деб ўйлаб ўтирган бўлма тағин. Аммо-лекин юристпруденция тарихида шунақа ҳодисалар ҳам учраб туради. Қотилликда гумон остига олинган одам биринчи сўроқ чоғидаёқ айбига иқроп бўлади. Бунини исботлаш учун астойдил тиришади. Шўрлик терговчи эса унинг қотил эмаслигини исботлашга уринади. Сен ҳам шунга ўхшаб, судда: «Йўқ, Солини мен ўлдирганман», деб туриб олмасанг, гўргайди».

– Йўқ. Унақа қилмоқчи эмасман. Фақат Зарифанинг олдида ноқулай бўлади-да, энди.

– Бунини ўйлаб ҳам ўтирма. Зарифа қайтанга сенинг айбсизлигини билса, хурсанд бўлади.

– Шунақа деб ўйлайсанми? Арслон, айт-чи...

– Сўра, сўрайвер, уялма! – деди Арслон худди кўнглимга келган гапни сезгандек.

– Зарифа мен билан кўришишга рози бўлармикан?

– Нима дейсан кўришиб? Солини ўлдирма олмаганинг учун кечирим сўрайсанми?

– Йўқ. Уни ҳалиям яхши кўришимни айтардим...

– Ие, бу қанақаси, ошна? Аввал Афифа Зокированы хорижга олиб қочиб, энди бу ёғи қанақа бўлди?

– Афифа билан ака-сингиллигимча қолдик, Арслон. У эрлик аёл. У билан орамизда ҳеч нарса бўлган эмас. Мен уни наҳс босган бир одамнинг чангалидан қутқариб қолдим, холос...

Арслон индамади. Чунки чиндан ҳам шундай эканини билар, ишонар эди. Айни пайтда у Зарифа билан учраштириш ҳақида ҳам ваъда қилмади.

– У ҳали бироз ўзига келсин.

– Ҳар ҳолда сен унга айт. Мен ҳаммасини тушунганимни, уни кечирганимни, уни ҳалиям худди аввалгидай яхши кўришимни айт. Агар шу гапларимга ишонса, у ҳам мени тушунса, кечирса, қамоқдан чиққунимча кутса, унга уйланаман. Шунни айтиб қўй, дўстим, илтимос, хўпми?

– Хўп, – деди Арслон...

Зарифа суд бошланган куни келди. Мен панжара ортидаман. У залнинг ўртароғига ўтирди. Мен билан бош ирғаб унсиз саломлашди. Кўзи кўзимга тушди. Севинчдан юрагим кўкрагимни ёриб чиқиб кетадигандек ҳаяжонландим. Суд ҳам бир ёқда қолиб кетди. Икки кўзим унда. Афифа ёнимда ўтирибди. У сездим. «Ўшами?» деб сўради секингина. «Ҳа, ўша», дедим. «Чиройли экан» деди Афифа. «Мана, келибди-ку». «Тўғри айтган экансиз, Афифа, сиз башоратчи экансиз», дедим. Афифа маъюсгина кулиб қўйди.

Шу тариқа Зарифа суд охиригача ҳар куни келди. Ҳукм ўқилгач, панжара ёнига келди, қўлини узатди. Қўлларини ушладим. «Ҳафа бўлманг, тез орада чиқиб кетасиз, акам айтди», деди. «Менинг гапларимни ҳам айтдимми?» деб сўрадим. «Ҳа», деди у ерга қараб. «Кутасизми?» «Кутаман»...

Ана шу дақиқада дунёда мендан бахтли одам йўқ эди, гўё! Ўзим панжара ортидаман-у, ҳаёт кўзимга гўё гўзал кўриниб кетди. Ҳали авф қачон чиқади, унгача мен қамоқда қанча ўтираман, авфга тушаманми-йўқми, эҳтимол муддатни охиригача ўташга тўғри келар – бу ҳақда ўйламасдим. Аксинча, худди ҳозироқ озодликка чиқадиган одамдек, энди ҳаётимни қандай бошлаш ҳақида телбаларча хаёл сураб, ўзимча бири-биридан чиройли режалар тузар эдим...

Афифа оқланди. Зоҳидийнинг нашафуруш гумашталари турли муддатларга кесилди. Афифа панжарадан чиқар экан менга:

– Худо омадингизни берсин, – деди. Менинг икки кўзим Зарифада эди. Шу боис Афифага нима дейишни билмай бир зум каловландим. Зарифа зийраклик қилди. Менинг, тўғрироғи, иккиланишимдан Афифа:

– Сиз ҳам бахтли бўлинг! – деди...»

Мана, азиз ўқувчи, Абди ҳикояси ҳам айни нуқтада ўз ниҳоясига етди. Унинг кейинги тақдири ҳақида батафсил тўхталиб ўтирмақчи эмасмиз. Субут Сокин берган мухтасар маълумотта кўра, Абди орадан муайян муддат ўтгач, озодликка чиққан ва

Ўзи ният қилганидек суратчи-мухбирлик фаолиятини қайтадан бошлаган. Зарифа билан турмуш қуришган. Яқинда фарзанд кўришмоқчи. Абди гоҳ-гоҳ Субутни кўрганида «Афифа қалай, яхши юрибдими?» деб сўрар экан. Субут эса бу саволга жавоб беролмай қийналаркан. Ҳайҳот! Нега? Ахир...

Ана энди сўнги бобни очиб, ана шу саволга биргаликда жавоб излаб кўрамиз.

31

Афифа панжара ортидан чиқишдан олдин бир неча лаҳза залга термулиб туриб қолди. Чамаси, қайси томонга, кимнинг ёнига боришни билмай бир зум иккиланарди. Холбуки, суд давомида у қатъий қарорга келган, мабодо қамалиб кетмай озод бўладиган бўлса, нима қилажагини аниқ белгилаб қўйганди. Шунга қарамасдан ҳозир иккиланиб қолди.

Шаҳина хоним олдинроқда тикка турар ва Афифани қафасдан чиққан заҳоти ўзининг қайноқ қучоғига босишга шай эди. Субут эса орқароқда. Ўйчан. Унинг суд ҳукмидан хурсандлигини ҳам, хомушлигини ҳам билиб бўлмасди. Жиддий. Афифанинг нигоҳи ўша томонга тикилган бўлиб, ҳарчанд уринмасин, кўзини ундан узолмасди. Ҳибсда ўтган кунлар давомида: «Мен энди унга бегонаман» деган сўзларни минг марталаб такрорлаган эса-да, айни шу дақиқаларда бутун вужуд билан унга интилар, «Майли, кўкрагимдан итариб ташласа ҳам, «Бевафо, енгилтак», деб ҳақоратласа ҳам, унинг ёнига бораман, тиз чўкаман, «Яна бир марта, сўнги, энг охириги марта кечиринг», дея оёқларини қучоқлаб йиғлайман, ялиниб-ёлвораман», деб турарди. Бунинг учун эса... Субутнинг ўзи томонга қарагини, нигоҳи нигоҳига тўқнаш келишини кутар, «Кўзларига бир қарай, биргина қарай», дея илҳақ бўлиб турарди. Субут эса унга эмас, унинг ёнидаги номаълум бир нуқтага тикилганича ҳайкалдай қотиб турарди. «Нега, нега у юзимга, кўзимга қарамаяпти?» дея ўртанарди Афифа. Гарчанд бунинг сабабини билса-да.

Субут «Қора қаср» вайронаси ўрнида мўъжазроқ иморат қуришга киришган кунлар Шаҳина билан улар ўртасида бўлиб ўтган даҳанаки жанг тафсилотини ҳам Афифага Зоҳидийнинг ҳуқуқшуноси ўша кунги суҳбат чоғида муфассал айтиб берган эди.

– Холангиз қош қўяман деб, кўз чиқардилар, аммо-лекин сиз ҳовлини тўласинча қайтариб оласиз, насиб этса. – Бунда сизга биз ёрдам берамиз... – деганди ҳуқуқшунос.

Афифа айна лаҳзада Субутнинг ўша гаплар таъсирида эканини англаб турар, шунга қарамасдан «Кўзи кўзимга тушса эди», дея худога ёлворарди...

Чиндан ҳам у янглишмаганди. Субут ҳозир худди ўша жирканч манзарани хаёлидан бирма-бир ўтказар, «Хўш, энди, буёғи қандоқ бўлади?» деган оғир савол оғушида эди...

Асосан ғийбат ва яна бир қисми ошкора ҳақоратдан иборат бўлган ўша «мунозара» Субут Афифадан мактуб олишидан сал олдинроқ юз берганди. Субут ўша кунни гарчанд қийналиб бўлса-да, «Шу шаллақи хотиннинг ғийбатларига зътибор бериб ўтираманми», дея қўл силтаб қўйган бўлса-да, Афифанинг талоқ сўраган хатини ўқиғач, азбаройи сиқилгани ва охир-оқибат бир чимдимгина меҳр, бир оғиз ширин сўз истаб Фаризанинг ҳузурига йўл олгани ўша «мубосаҳа»нинг ҳосиласи эди, аслида.

«– Ҳорманг, куёв бола, – деди ўша кунни Шаҳина хоним дарҳол ҳужумга ўтиб, – гулдай қизнинг умрини хазон қилиб (ўшанда «меҳрибон хола» ҳам жиянининг тирик эканини билмасди) энди меросидан баҳраманд бўлишга жазм айлабсиз-да?»

Субут аввалдан яъни Фариза билан ҳовлини таъмирлаш юзасидан гапиришган чоғидаёқ Шаҳина хонимнинг даъво қилиб келишини билар, бунга тайёргарлик кўрганди. Шу боис «Афифани хазон қилган менми, ё сизми?» деган аччиқ савол тилини учидан турган бўлса-да, қизишмади. Босиқлик билан: «Жаҳл қилманг, опа, сизни рози қиламан», деди. «Қанақасига рози қилмоқчисиз, ахир ҳовли аслида таги-туғи билан менга тегишли-ку», деди Шаҳина хоним янада баландроқдан келиб. Субутнинг бундан жаҳли чиқди. Шунда ҳам ҳазиломуз гапириб: «Қонунан бу ҳовлида ҳеч қанақанги ҳаққингиз йўқ-ку», деди. Шаҳина хоним заҳарханда кулди: «Ҳо-о, бўлмаса бунинг пулини сиз берганминдигиз?» деди. Субут бўш келмади. «Сиз ҳам бунча пулни беролганингизга кўзим етмайди. Агар мабодо беролган бўлсангиз ҳам ўша пулларни Афифа ва унга ўхшаган бечораларнинг номусини сотиш эвазига ишлагансиз...» Субут бу гапни гапириб кейин хато қилганини тушунди.

Чунки Шаҳина хоним бу гапдан сўнг тутаб, бобиллаб кетди. Чамаси у энди ҳовлидан ҳақини айириб ололмаслигини тушун-

ганди. Шу боисми ёки аслан бешарм ва бефаросат бўлгани ту-
файлими, ичидаги заққумнинг ҳаммасини тўкиб солди: «– Ҳа,
тўғри, – деди у – мен Аффанинг номусини соттанман. Бу – ме-
нинг касбим эди. Мен бу шармисорликни ошкора бўйнимга ол-
гандим. Лекин сиз-чи? «Қутқариб олдим, энди унга гард юқтир-
майман», деб кеккайиб, нимага эришдингиз? Яна бурнингизни
оқизиб, хотинингизни Даврбеку Зоҳидийларнинг қўйнига солиб,
индамай юрдингиз-ку. Бўлмаса билмасмидингиз, бу ҳовлининг
осмондан тушмаганини. Билардингиз, албатта! Мана, менга ай-
таяпсиз: «Бунга сизнинг пулингиз етмайди», деб. Демак, жуда
яхши билгансиз. Билиб туриб хотинфурушлик қилгансиз. Аффана
сизга теккандан сўнг ҳам Даврбек билан мунтазам учрашиб юр-
ганини, кейин манови ҳовли эвазига Зоҳидийга сотиб юборгани-
ни ҳам билгансиз. Билиб туриб, индамагансиз. Хўш, энди айтин-
чи, сизнинг мендан қаерингиз авло? Сиз ҳам менинг ҳамкасбим,
шеригим эмасмисиз? Шерик бўлгандан сўнг охиригача чидашин-
гиз, ноинсофлик қилмасдан ҳовлининг ақалли ярим пулини бери-
шингиз керак эди. Майли, ҳамонки, номард экансиз, худога сол-
дим. Илойим, бу ҳовли сизга ҳам буюрмасин!»

Шаҳина хоним кетгач, Субут бир муддат уят, алам, номус
ўтида қоврилиб ўтирди. Сўнгра қўл силтади: «Шаллақи билан
тенг бўламанми?» деди. «Ҳовлини эса, албатта, таъмирлаб, по-
клаб, яшашим керак, ҳасадгўйлар куйиб ўлсин», дея аҳд этди.
Бироқ Аффани эслаб, бўғзига хўрсиниқ келди. Ичида нимадир
«чирт» этиб, узилгандек бўлди. «Наҳотки, шу гаплар рост бўлса?
Наҳотки, у Муқимхонов билан яна учрашган?!» деб ўйлади. Шу
чоққача у Аффанинг Зоҳидий чангалига тушишини қайсидир
маънода тушунишга, кечирришга уриниб юрарди. Ва эҳтимол ке-
чириши ҳам мумкиндек эди. Аммо ўзи илгари Аффанага бир неча
марта айтганидек, Муқимхонов билан такроран хушгорлик қили-
шини ҳеч қачон кечира олмасди. Бинобарин Субут шу қадар си-
қилди, шу қадар аламландики, таърифлаш қийин. Тўйиб ичиб
олгач, хаёлига аввал «Хотин зотининг уруғига ўт тушсин», де-
ган лоқайд хулоса келди. Яна бироздан сўнг эса: «Бу қавмни
алдаб, ўйнатиб, масхаралаб яшамоқ керак», деган бемаъни ўй
пайдо бўлди. Пировардида ўзини босиб: «Аёлларнинг ҳаммаси
бир хил эмас», деди. Бу ўйлардан қайси бири таъсирида Фариза-
нинг висолига боргани ҳозир эсида йўқ. Эҳтимол шунчаки, ичим-
лик таъсирида эркаклиги эсига тушиб кетгандир. Йўқса, ўша

куни қилгуликни қилиб, эрталабгача пушаймон чекиб чиққани нимаси эди?

Кейин эса у ўй-хаёлларини йиғиб, мулоҳаза юритиб: «Ҳаммасига фалсафий, айни пайтда оддий ва жўн қараш лозим», деган совуқ, жиддий хулосага келди. «Фариза билан шериклик қилиб пул ишлашим, турмушимни изга тушириб, ижод қилишим керак», деди. Афифа ҳақида ҳам совуққонлик билан сокин мулоҳаза юритди. «Унга иддао, ўпка-гина қилиб жанжаллашиб юрмайман. Қонуний ҳаққи – маҳрини бериб, расман ажрашаман, кейин у ёғи бир гап бўлар», дея қарор қилди. Ўзининг наздида у аввалги Субут эмасди. «Энди мен совуққон, дийдаси қаттиқ бўлишим, фақат ишимни, ижодимни ўйлашим керак», дерди у. Ёлғиз ва тўқис яшаш, шунинг баробарида бир чимдимгина шон-шуҳрат орттиришни кўнглига тукқанди. «Одамдан нима қолади? Орттирган озгина шуҳратинг!» деган гапни тез-тез такрорлар эди ўзича...

Шу боисдан ҳам у ҳозир темир қафасни тарк этаётган Аффанинг юзига қарамас, «Агар қарасам, яна иродасизлик қилиб қароримни, аҳдимни бузиб қўйишим мумкин», деб ўйларди...

Инчунун, Аффанинг «Кўзларимга бир нигоҳ ташласа, биргина кўз тикса эди», деган илинж, илҳақлиги беҳуда эмасди. Субут уни ҳамон севарди. Гарчанд буни ҳеч қачон ҳеч кимнинг, ҳатто ўз кўнгли, ўз виждони қаршисида тан олмаслиги аниқ бўлсада, юрагининг тубида унга нисбатан ўжар, телбаваш бир фикр ҳамон тирик эди.

Афифа ҳам ички бир сезги билан буни билгани, ҳис этгани туфайли ундан имдод, тараҳҳум кутмоқда эди. Қалбидаги илинжнинг, «Яна бағрини очар», деган умидни кучлантирган яна бир сабаб – ўша куни Зоҳидийнинг ҳуқуқшуноси Субутнинг Фариза билан «дон олишиб тургани» ҳақидаги масхараомуз гапи бўлди. «Ҳуқуқшунос» бу хабардан Афифа аламланди, Субутдан буткул ҳафсаласи пир бўлади, деб кутганди. Афифа эса, аксинча, қувониб кетди. «Ҳар тугул Субут акам ҳам «гуноҳ» қилиб юрган эканлар-ку», деб ўйлади. Гуё бу ўзининг гуноҳларини енгиллатадигандек туюлди. Яна ҳам чуқурроқ ўйлаб қараса, ўзининг айтарли гуноҳи йўқдек туюлди. «Зоҳидий мен билан ака-сингилдек муносабатда бўлди. Фақат холамнинг «Даврбек билан яна юрган, ҳовлини ўша совға қилган», деган гапи ёмон бўлибди. Субут акаси ҳамма гуноҳини кечирса ҳам ана шуни кечирмаслиги

мумкин. Яна алдаса-чи? «Холам туҳмат қилган», дея қасам ичса-чи? Бузилиб кетиш арафасида турган оила иморатини сақлаш учун охирги марта ёлгон гапирса, минбаъд хиёнат қилмасликка, ёлгон ҳам сўзламасликка қасамёд қилса, Худои Таоло кечирармикин? Яна биргина, сўнгги мартагина имкон берармикан Парвардигор? Ишонармикан бунга Субут акаси? Ишонтираолармикан Афифа? Уриниб кўриши керак...

Шу хаёлда у қафасдан чиқиб, тўғрига – Субут томонга юрди. Секин, ботинқирамай юрди. Шу боис Шаҳина хоним илдам бориб, унинг йўлини тўсди. Бағрига босди. Қўлтиғидан маҳкам ушлаб, эшик томон сурди. Афифа илҳақ бўлиб, елкаси оша Субутга қаради. Субут ҳамон ўрнидан жилмай ҳайкалдек қотиб турар эди. Афифа унинг нигоҳини тутишга, кўзига кўзини қадашга охирги марта уринди. Уддалай олмади. Холасининг стовида ташқарига чиқиб қолди.

– Хола, қаёққа олиб бораяпсиз? – деб сўради алам билан.

– Уйга болам, уйга, – деди хотиржамлик билан холаси. – Унга илҳақ бўлма, фойдаси йўқ. У энди сенга қарамайди. У билан энди бўлмайди. У билан энди бошқа жойда гаплашамиз...

Шу тахлит Афифа билан Субут сўзсиз айрилишди. Орадан бирон ҳафталар ўтгач, Субутнинг ишхонасига унга аввалдан бирмунча таниш бўлган бир одам кириб келди. Бу одам – Зоҳидийнинг ҳуқуқшуноси эди.

– Мен Афифахон Зокированинг адвокати бўламан, – деди у.

– Нега энди айнан сиз? – ҳайрон бўлиб сўради Субут. – Шунанга каттакон шаҳарда бошқа адвокат йўқ эканми?

– Бу саволингизга жавоб бермасам, хафа бўлмассиз?

– Майли, келинг, эшитаман, – деди Субут совуққонлик билан.

У ҳуқуқшуноснинг ташрифидан мақсадини тушуниб турарди.

– У киши никоҳларингизни расман бекор қилиш ҳамда мулк масаласидаги баъзи муаммоларни бартараф этиш мақсадида...

– Қанақа муаммо бор экан мулк масаласида?

– У киши ҳозир сиз яшаб турган ҳовли-жойни харид қилиш чоғида холаларидан, тўғрироғи, холалари орқали бир неча кишидан анчагина миқдорда қарз кўтарганлигини яхши билсангиз керак? Айни кунларда ўша қарз эгалари ўз пулларини талаб қилаётганлари боис Афифахоним бир қадар мушкул аҳволга тушиб турибдилар. Шу боис у киши, сизнинг розилингиз билан, албатта, ҳовли-жойни сотувга қўйиш ниятида...

Субут бир зум ўйланиб қолди. Ўйланиш баробарида Шаҳина хоним Муқимхонов ва Зоҳидийнинг одамлари билан биргалашиб, унга қарши кураш бошлаганини, Афифа эса уларнинг ноғорасига ўйнаётганини англади. «Муҳаббат ва нафрат оралиғи атиги бир қадам», деганлари ҳақ гап экан-да, деб ўйлади. Нега ўзи келмади, деб оғринди. Нима деб келади, хат ёзиб талоғини сўраган бўлса. Мулк масаласида эса, у чиндан ҳам холасининг ихтиёри билан ҳаракат қилишга мажбур. Ўшанда, ҳовли «сотиб олинаётган» чоғдаги спектаклда ҳам холаси бош ролни ижро этган. Қолаверса, Шаҳина хоним ким? Унинг ўзи ҳам бир кўғирчоқ-да! Ҳойнаҳой ҳамма ишнинг бошида яна Муқимхонов турган бўлса керак. Марказдаги юқори лавозимдан айрилиб қолгач, «туҳфаси»ни қайтариб олишга тушган. Бунақа шоввозлар манфаат ва мавқе учун хотинини совға қилишдан ва зарур пайтда берган совғасини қайтариб олишдан ҳам ҳазар қилмайди. Эҳ, Афифа, Афифа, қандай одамларнинг чангалига тушдинг-а, бечора севгилим. Сени уларнинг чангалидан қутқараман, дедим-у, лекин уддалай олмадим. Афсус...

– Шунақами? Қизиқ-ку... Афифанинг сотиб олган ҳовли-жойи ёнғиндан сўнг вайронага айлангани, уни тамоман қайтадан қурганимизни у киши биларканларми?

– Албатта, билади ва сизнинг ҳовлини таъмирлаш чоғида қилган харажатларингизни қоплашга бажонидил рози. Агар сиз маъқул десангиз аввал, ҳовли-жой сотилиб, ҳар ким ўзига тегишли улушни олиб бўлгач, кейин никоҳ бекор қилинса... Ана шунда судга бориб юрмасдан ишни ЗАГСнинг ўзида ҳал этиш мумкин. Қонун бунга рухсат беради...

– Ҳаммасини ўйлаб, пиштиб, ҳисоб-китоб қилиб қўйибсиз-да, қойил, – деди Субут аламзада бир кулгу билан.

– Хафа бўлмайсиз-да, энди, бизнинг вазифамиз шу!

– Майли, ундай бўлса мен ҳам ўзимнинг ҳуқуқшунос биродарларим билан бир маслаҳатлашиб олай. Майлими?

– Майли, майли, бемалол! Аммо-лекин вақтни чўзмасак, дейман. Биласиз-ку, қарз ёмон нарса, унинг фоизи болалаб кетади. Ўзи шундоғам...

– Хотиржам бўлинг, чўзилмайди.

– Қачон келай?

– Индин

– Хўп бўлади!..

Хуқуқшунос кетди. Субут ўйланиб ўтирди. «Ўша ҳовлига қайтиб қадам босмайман, деб айтган эдим-а, Фаризага. Мана энди булар ҳовлини сотиб, устимиздан кулишади, масхара қилишади. Ҳовлини ҳам ҳойнаҳой ўзлари сотиб олишса керак. Таъмирга кетган харажатларни давлат нархида ҳисоблаб, арзимаган пул беришади... Қойил. Бу риё ва макр аҳлига қойил қолмасдан иложинг йўқ. Нима қилиш керак? Нима қилишим аниқ-ку. Валинеъматим ҳисобланмиш Фаризахоним ҳузурига маслаҳатга боришдан бошқа нима чора топардим...

Фаризага қўнғироқ қилиб, масалани тушунтирганда, унинг ўзи бетўхтов етиб келди. Субутнинг ранги оқариб, хомуш ўтирганини кўриб, кулди, далда берди:

– Қўйинг-е, шунгаям хафа бўлиб ўтирибсизми? Ҳовли кетса-кетар, садқаисар! Бош омон бўлсин!

– Менга ҳовлининг кетиши эмас, улар қўлида ўйинчоқ бўлганим, масхараланганим алам қилаяпти. Шунча қилган меҳнатимизга ачинаяпман...

– Ачинманг. Агар жудаям ачинсангиз... Ҳовлини ўзимиз сотиб ола қоламиз...

– Қандай қилиб? – тушунмади Субут.

– Ҳовлини сотувга қўйишмоқчи, деяпсиз-ку, ахир. Демак, кимдир сотиб олади-ку. Ўша «Кимдир» сиз бўласиз-да!

– Ҳа, тушундим, – деди Субут. – Лекин менда унақа пул йўқ-ку?

– Пулни топамиз.

Субут кулиб юборди. Аччиқ ва аламли кулди. Ўз аҳволидан, ўз устидан кулди. Энди Фариза тушунмади.

– Нега куласиз, – деб сўради.

– Шу топда ўзимни худди Афифага қиёсладим, – деди Субут.

– У Шаҳина хоним, Муқимхоновлар қўлида ўйнаб ҳовлилик бўлган эди. Энди мен...

– Қўйинг-е, шу сентименталлигингиз ҳеч қолмади-қолмади-да! Ахир келишганимиз-ку, сизнинг ҳеч кимдан тилингиз қисик бўлмайди, деб. Қарз топиб бераман сизга. Қарзни эса қутилиш мумкин-ку.

– Ўзи шусиз ҳам сиздан бир дунё қарздор бўлиб қолдим.

– Қўйсангиз-чи, қанақа қарз?

– Ҳовлининг қурилишига кетган пуллар...

– Уларни қайтариб беришаркан, деяпсиз-ку?

– Барибир кетган ҳақиқий харажатни тўла қайтаришмайди.

– Тупуринг, бунақа майда гапларга. Ордона қолсин, ўша харажатлар ҳам. Энг муҳими, озод бўлаётганингизга қувонмайсизми?

– Ниямадан? Кимдан? Афифаданми?

– Йўқ. Елкангизни зилдай босиб юрган хотиралардан.

– Хотиралардан қутилиб бўлмайди, Фариза. Гарчи, айтганингиздек, ҳаммасидан бир йўла воз кечиш керакмикан? Ҳовлидан ҳам. Сизга ўша берадиган пулини қайтараман. Камини ҳам узарман...

– Мен розиман. Лекин ўзингиз «Меҳнатимга ачинаман, ус-тимдан кулишлари алам қилади», деяпсиз-у?

– Кулишса-кулишар...

– Майли. Ўйлаб кўринг, ўзингиз ҳал қилинг...

Субут Фариза кетгач, «Чиндан ҳам боя айтганимдек қиламан», деб ўйлади. Кейин эса маъюсланди. «Яна кўчада қоларканман-да, «бедананинг уйи йўқ...» «Агар нашриётимизнинг ишлари бундан кейин ҳам мана шундай ривожланиб бораверса, ходимларга уй сотиб олиб беришимиз ҳам мумкин, деганди Фариза бир куни. Банклар шунақа қилишаркан. Ходим билан шартнома тузиларкан. Уй берилган ходим камиди беш йил давомиди бошқа жойга ишга кетмаслик мажбуриятини қабул қилиб, шартномага имзо чекаркан...» Шунақа қилса бўлар...

Кечкурун уйга қайтиб келгач, фикри ўзгарди. Ўрганиб қолган жойини кўзи қиймади. Фаризанинг бир пайтлар айтган гапини эслади. «Уй ҳам – кичик бир Ватан. Унга кимнингдир ифлос қадами тегди, деб ташлаб кетиш ярамайди. Уни тозалаб, поклаб, обод қилиш керак. Пул... Пул топилади. Ҳовлини қўлдан бериш керак эмас...» Яна Фаризага қўнғироқ қилди.

– Уйдამисиз, ҳозир етиб бораман, гапим бор,– деди. Фариза ҳайрон бўлди. Ҳув ўша оқшомги ташрифдан сўнг неча бор таклиф қилганига қарамай, Субут унинг уйига қадам босмаганди. «Ортиқча гап сўзнинг нима ҳожати бор», дерди нуқул. Шу боис улар асосан ишхонада, гоҳ-гоҳида эса бирон емакхонада учрашишар, муносабатлари ҳам иш билан боғлиқ суҳбатлардан нарига ўтмасди. Бундан иккиси ҳам бир қадар ҳайратланиб юришса-да, шундан ортиғига ё ботинишолмас ёки эҳтиёж сезишмасди. «Энди, мабодо биз яқинлашадиган бўлсак ҳам бунинг учун йиллар керак», деб ўйларди Субут. Неғалигини эса ўзи ҳам билмасди. Чамаси Фариза ҳам шунга ўхшаш фикрда эди. Алҳол, бугун «Ҳозир етиб бораман», деганидан ҳайратланганининг боиси ҳам шу эди...

– Мен бояги масалада бошқача бир таклиф билан келдим, – деди Субут, хоним қуйиб берган чойни хўплаб. – Агар сиз рози бўлсангиз...

– Қанақа таклиф экан?

– Ҳовлини... уларга бермоқчи эмасман. Сиз айтганингиздек, уни ўзимиз сотиб оламиз. Фақат сизнинг номингизга.

– Нима фарқи бор? Унда барибир сиз яшайсиз-ку?

– Фарқи шуки, пулни сиз берганингиз учун мулк сизнинг номингизда бўлади. Пайти келиб, мен сарфланган пулларни тўплаб берсам, кейин менинг номингга ўтказиш мумкин. Шундай қилсак, адолатли бўлади.

– Оббо, сиз-эй! Адолат учун курашишдан сира чарчамас экан-сиз-да-а?

– Чарчасам... Ҳаётнинг қизиғи қолмасди мен учун. Хўш, таклиф сизга маъқулми?

– Сиз нима десангиз – шу.

– Келишдикми?

– Келишдик.

– Мен кетдим бўлмаса!..

Фариза «Ҳой, овқат бор-ку», деганча қолди. Субут кетди. Кета-туриб: Овқатни шу иш биткандан сўнг еймиз. Насиб этса, ҳовлини қонунан расмийлаштирганингиздан сўнг ювиб берарсиз, деди...

Кейинги воқеалар шиддат билан бошланиб кетди. Ҳовли-жойни Фариза Саъдиева олмоқчи эканини билгач, Шаҳина уйга отасининг баҳосини қўйди. Муайян тортишув ва савдолашувлардан сўнг бир тўхтамга келинди. «Олди-сотди» расмийлаштирилди. Қизиғи – унда Субут ҳам Афифа ҳам қатнашмади. Субут сал олдинроқ ўша таниш ҳуқуқшунос ҳамроҳлигида нотариал идорага бориб, Афифанинг номига ҳовлининг сотилишига «Розилик хати» ёзиб берганди. Афифа эса холасининг номига «Ишонч қоғози» ёзган экан. Дарвоқе, аввалдан эришилган келишувга биноан ва Субут ёзган яна бир ишонч қоғозига асосан Фариза хоним Субутнинг «Иморатни қайта қуриш учун кетган харажатларини» ҳовлининг пулидан чегириб қолди. Субут Афифани «Ҳар қалай ЗАГСга, ажралув маросимига келса керак», деб ўйлаганди. Янглишган экан. Афифа келмади.

Субутнинг ўзи ўша кун иш саҳарга қадар ухламай тўлғониб чиқди. Ўйлаб ўйига етолмади. Гоҳ ўзини койиди, «Мен нима қилаялман, яна хотин қўйиб, субутсиз бир кимсага айланиб қолмаётир-

манми?» деб. Гоҳ ўз катъиятидан қониқиш ҳосил қилди. Худди шундай қилишим, хиёнатни ҳар қандай ҳолатда, ҳар қандай сабаб бўлган тақдирда ҳам кечирмаслигим керак», деб. Пировардида эса «Юрагимга энг яқин, энг азиз бўлган одамимдан жудо бўлаяпман», дея ўқинди. Ҳатто шунча гапдан кейин ҳам ўша кунни чоғиб келиб, бағримга ўзини отганида, тескари қараган юзимни ўзига қаратиб, бир оғиз: «Кечиринг», деганида кечириб юборардим-а, дея надомат чекди. Бироқ ўзи имдод қилиши кераклигини, Афифа барибир ҳам чорасиз бир ожиза эканини тан олишга ғурури йўл бермади.

«Мен ҳам ахир унга хиёнат қилдим-ку», деб ўйламади. Ўйлаган бўлса ҳам: «Меники хиёнат эмасди, чунки мен Афифа қочиб кетганидан сўнг шунга мажбур бўлгандим», дея ўзини оқлади. Мудом кучли, деб ишонган савқи табиийси билан шу топда, ҳалиҳануз Афифа ундан имдод кутаётганини, яна «меҳрибон» холасининг қайноқ исканжасида азоб чекиб, «Субут акам яна келади, яна қутқариб олади», дея оқ чекаётганини сезмади, ҳис этмади. Тўғрироғи, сезишни истамади. Зеро, тўқчилик, тўкис ҳаёт уни ана шу сезгидан Мосуво этиб қўйганди.

ФҲДЁ да ҳам иш тез ва силлиқ битди. Яна ҳамма жараёнлар «Ишонч қоғози» орқали ҳуқуқшунос томонидан амалга оширилди. ФҲДЁ мудираси ҳар икки томонга «Никоҳ бекор қилинганлиги тўғрисида»ги гувоҳномани топширди.

– Мана, ҳаммаси...яхшиликча ҳал бўлди, – деди ҳуқуқшунос. – Раҳмат сизга!

– Шодман, – деди Субут. – Сизга бир саволим бор... Агар малол келмаса...

– Марҳамат, сўрайверинг.

– Афифа қалай яна ўша... Шаҳина хонимнинг қайноқ кучоғида яшаяптими?...

– Афидахонимдан хавотир олмасангиз ҳам бўлади, – деди ҳуқуқшунос. – Кунни кеча шаҳар марказидан бир хонали уй харид қилди. Бугун нотариусда расмийлаштирамиз. Энди ўқишини давом эттиради, ишга киради. Хуллас, эркин ва мустақил яшайди. Раҳматлик Абдуҳалим аканинг хотиралари ҳурмати уни энди хор қилиб қўймаймиз. Чунки ул муҳтарам зот тириклик чоғларида: бу қизимиз ҳаётда кўп машаққат кўрибди, энди бундан буён қийинчилик кўрмаслиги керак, дегандилар.

– Нақадар улуғ олийжаноблик, – деди кесатиб Субут. Ҳуқуқшунос бу кесатиққа нима деб жавоб беришни билмай, бир

зум саросималанди. Кейин миясига келиб қолган фикрдан яй-раб, кулимсираб савол берди: – Дарвоқе, сўраганининг айби йўқ, дейдилар ўзингиз турар жой масаласини ҳал қилдингизми? Ё...

Чамаси у Субутдан «Ё Фаризахоним қайтариб сотиб олган муҳташам қасрда роҳат-фароғат ичра яшашда давом этасизми?» деган янада ҳақоратомуз саволни ҳам бермоқчи эди. Лекин бо-тинолмадими, ё Субутни аядими, ҳар қалай гапини охиригача етказмади.

– Ҳал қиламиз, насиб этса,– деди Субут шоша-пиша унинг гапини бўлиб. – Хотиржам бўлинг.

– Худо омадингизни берсин, хайр бўлмаса! – деди ҳуқуқшу-нос ва чиқиб кетди. Субут ҳам унинг ортидан ташқарига чиқди. Ўпкасини тўлдириб нафас олди. Кузнинг илиқ, ёқимли ҳавоси. Осмон тиниқ. Машина томон юрди. Ҳайдовчи йигит чаққон ту-шиб, эшикни очди. Субут машинага ўтирди. Ҳайдовчи: «Қаёққа ҳайдай?» деб сўради. «Олдинга», деди ҳазиломуз оҳангда Субут. Ҳайдовчи индамасдан машинани елдириб кетди.

Иккинчи қисм тугади

Адабий-бадиий нашр

ҲАБИБ ТЕМИРОВ

ҚОРА ҚАСР АСИРАСИ 2

Муҳаррир

Насиба ЮСУПОВА

Бадиий муҳаррир

Баҳриддин БОЗОРОВ

Техник муҳаррир

Елена ДЕМЧЕНКО

Мусаҳҳиҳ

Дилрабо МИНГБОЕВА

Компютерда саҳифаловчи

Феруза БОТИРОВА

Босишга 17.12.2010 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1\32.

Босма тобоғи 5,625. Шартли босма тобоғи 9,45.

Адади 1000 нуса. Буюртма № 232.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 368-36-89;

Маркетинг бўлими – 128-78-43

факс — 173-00-14; e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

«ЯНГИ АСР АВЛОДИ» ТАҚДИМ ЭТАДИ:

Ги де Мопассан. “Азизим”. Бичими 84x108 1/32. 24 б.т. Адади 2000 нусха. Қаттиқ муқовада.

“Шафқатсиз сурадда ҳақиқатни сўйловчи қудратли асар” деб аталган ушбу роман ўз даврида катта шуҳрат қозонган. Роман ўн тўққизинчи аср француз сиёсатдонларининг ва улар қўлида қўғирчоқ бўлган журналистларнинг ҳаёти, сиёсий найрангбозликларини, фаҳш ва разолат билан тўлган маънавиятларини аёвсиз сурадда очиб ташлайди.

Таржимои: Иброҳим Ғафуров

Иоганн Волфганг Гёте. “Ёш Вертернинг изтироблари”. Бичими 84x108 1/32. 8 б.т. Адади 2000 нусха. Юмшоқ муқовада.

Севги ҳақидаги бу ҳазин қисса Гётенинг шоҳ асарларидан биридир. Покиза қалбнинг яраланган муҳаббати ҳижрон дамларида янада оловланади. Бу изтироблар эса мактуб сифатида баён этилиши асар услубининг ўзига хослигини таъминлайди.

Таржимон: Янглиш Эгамова

Аҳмад Лутфи Қозончи. «Ўгай она». Бичими 84x108 1/32. 8 б.т. Адади 2000 нусха. Юмшоқ муқовада.

Ҳам ҳусида, ҳам илму одобда намуна бўла оладиган қиз Фотимани икки етим фарзанди билан қолган оддий кишига ўз ихтиёри билан, ҳатто яқинларининг истақларига қарши ўлароқ турмушга чиқишга нима мажбур этди? Инсоннинг яшашдан муроди не? Хайрли дунё, саодат сирлари нимада? Фароғат кошонаси бўлмиш онла фаровонлигини асоси нималарга борлиқ? Китоб ушбу саволларга жавоб топишингизда асқотади.

Таржимон: Йўлдош Эшбек

Ҳусайн Раҳми Гурпиннар. «Жинлар орасида қолган қиз». Бичими 84x108 1/32. 7,5 б.т. Адади 2000 нусха. Юмшоқ муқовада.

Муҳсияна исмли қизни алдаб, сирли ва кўрқинчли қасрда яшайдиган уч аёлга хизматкорликка олиб келишади. Қиз биринчи тундаёқ жинлар орасига тушиб қолади. Унинг учун изтиробли ва ваҳимали бир ҳаёт бошланади. Воқеаларнинг нақадар ҳаяжонли кечишини ва ҳайратланарли яқунланишини ушбу ажойиб китобни ўқиб билиб оласиз.

Таржимон: Пошшаҳон Кенжаева

ҚОРА ҚАСП
АСИРАСИ

ISBN 978-9943-08-268-7

9 789943 082687